

Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie, cultură (III)*

Andi Mihalache**

E o dimineață a seninului târziu. Primele raze scapă cu greu pe sub ușile zării. Unde creșteau oare stelele înainte ca noi să fi avut un cer? O singură enigmă cu o infinitate de răspunsuri? E prea mult pentru noi. Și parcă prea târziu. Mai ales că eternitatea e o sumă de provizorate ce nu încetează să se suprapună. Cândva, susul și josul firii țineau să se aplaude reciproc. Nici nu trecuseră cele șase zile ale Facerii și fiecare colț de lume voia deja un public al său.

Pentru unii ceru-i o direcție, pentru alții o destinație. Oricum, albastrul are unde să găzduiască toate privirile ce-i vin dinspre pământ; sau ni le trimite îndărăt, prin ochii săi de stele; care străpung timid, azi și poimăine, bezna ce împătorește frica din noi. Ne mai este oare cerul aproape? Doar atâția ochelari de soare îl țin la respect. Și totuși, dacă ochiul nostru îl mai vizitează uneori, cerul ne învață să ne înălțăm atât de sus și de spornic încât norii să se lase înduplecați și să împrumute avânturile noastre. Căci în fiecare om e un zbor. Și cea mai blândă clipă a plutirii a aceea când, sus de tot, simte, din păcate, că-i de ajuns: și-a atins preainaltul; și că-și poate strânge ușor aripile la piept, cum o spun clasicii; ori să le împătorească tacticos și să le pună bine în rucsac am zice noi, scepticii. Cerul nu s-a învechit, doar cuvintele noastre au obosit; iar ele nu ostensc decât atunci când nu sunt întrebuințate destul. În fond, meditația este o elocvență urcată la ceruri. Adam a fugit de sub cer, vegetând acum sub tavan. A schimbat albastrul din văzduh cu albul din piatra de var. Așadar, eternul litigiu cu ceea ce-i mai sus de noi are o istorie; însă, ea fiind încontinuu actualizată, nu mai știm nici una din eventualele ei origini. Bunăoară, din punctul de vedere al Inchiziției, să îndreptăm arătătorul de la mâna dreaptă către cer era un gest ultragiant¹. Or, din limbajul curent știm că „arăta cu degetul” înseamnă să acuzi, să reproșezi, să scoți pe careva dator etc. Ridicând degetul spre nori, păcătosul fie intenta proces lui Dumnezeu, fie îl convoca în sprijinul său, coborându-l, oricum, la nivelul gândirii mundane. De atunci, cum spune Bogdan Ghiu atunci când îl comentează pe Michel Foucault, ne luptăm pentru *reinventarea exteriorului pierdut*². În imaginar, *spațiul și timpul* nu se manifestă coerent, trăim din memoria acestor două noțiuni. Astfel,

* Fragment din volumul *Să ieși în largul cerului: cromatică, istorie, cultură*, în pregătire. Prima parte a acestui studiu a apărut în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, serie nouă, *Istorie*, tom LXXI, 2025, p. 7-46. A doua parte va fi publicată într-un volum editat în memoria profesorului și filosofului George Bondor.

** Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; e-mail: mihalache_emanuelandi@yahoo.com.

¹ Vezi Peter Burke, *Limbajul gesturilor în Italia modernă timpurie*, în Jan Bremmer & Herman Roodenburg (coord.), *O istorie culturală a gesturilor: din Antichitate și până în zilele noastre*, traducere de Tatiana Avacum, București, Editura Polimark, 2000, p. 72-73.

² Vezi Bogdan Ghiu, *Postfață la Michel Foucault, Utopiile reale: corpul utopic (heterotopii)*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2024, p. 124.

călătoria este un episod din ampla cultură a situației de sine. În această cultură, nu cucerim o destinație, trăim dintr-o neîntreruptă râvnire a ajungerii. Și cum ar fi păcat să ne limităm doar la simplă trimitere la Foucault, să ne amintim memorabilele lui cuvinte, atât de adecvate unei cercetări asupra imaginarului de călătorie: „Eram un prost, într-adevăr, adineauri, crezând că trupul nu se află niciodată altundeva [ailleurs], că este un aici iremediabil și că se opune oricărei utopii. Corpul meu, de fapt, este întotdeauna altundeva, este legat de toate altundeva-urile lumii. Și, la drept vorbind, el se află altundeva decât în lume. Pentru că în jurul lui sunt dispuse lucrurile, și prin raportare la el – prin raportare la el ca un suveran – există un deasupra, un dedesubt, o dreaptă, o stângă, un înainte, un înapoi, un aproape și un departe. Corpul este punctul zero al lumii, acolo unde drumurile și spațiile vin să se întretaie. Corpul nu este nicăieri. Este, în miezul lumii, micul sâmbure utopic, pornind de la care eu visez, vorbesc, înainte, imaginez, percep lucrurile la locul, negându-le totodată prin nesfârșita putere a utopiilor pe care le închipui. Corpul meu este asemenea Cetății Soarelui, nu are loc. Dar el emană și radiază toate locurile posibile, reale și utopice”³. Albastrul îngrășându-se cu promisiunile omului, cerul ia seninul de toarta curcubeului și se mută pe o insulă de aiurea, necapturată în hărți. Fuge unde vede cu ochii, apărându-se de minciunile noastre; ca să răsară oriunde, inocent și cărunț, în fiecare adevăr salvat: „A cerceta ceva cu privirea nu vrea să însemne căutare a ceva, ci înseamnă că privirea s-a găsit de la prima ei întâlnire cu acel ceva și îl pătrunde interiorizându-i misterul. Căci a găsi un adevăr nu este totuna cu a-l înțelege. Simți numai că este adevăr, că poate fi al tău oricând dacă-l înțelegi, dar deocamdată rămâne un adevăr în afara ta, pe care-l poți trăi numai legat de locul în care l-ai întâlnit. Abia când îi pierzi memoria, el va locui în tine. Dar până la asta, când găsești ceva prima oară, cu sentimental deplin al aflării a ceva acolo, prin însăși această găsim simțim că suntem chemați mai adânc înăuntru”⁴.

Oamenii secolului XX se trezeau sub un cer care nu fusese niciodată al lor. Vechile vremuri se închiseseră deci. Și își voiau îndărăt bolta sub care crescuseră; pentru ca ponositele răsărituri să-i trezească în aceeași soartă, cu care se obișnuiseră deja. Din păcate, cerul cel nou venit le sugera că astrele își părăsiseră calea demult; și le aruncaseră dinainte un soroc prematur: n-aveau de ales decât războiul în care să moară. Ce călătorie mai suportăm în asemenea condiții? Un istoric al culturii nu are revelații la butonieră. Beneficiază însă, metodologic, de ciocnirea fructuoasă a ideilor care-l așteaptă, de multă vreme, în cărțile altora; iar el se încumetă să le dea o altă șansă la viață, dispunându-le într-o nouă ordine a argumentării: „[...] când spun că, până la urmă, istoria culturii nu e altceva decât un ricoșeu infinit al tuturor ideilor pe pereții «creierului universal» (înțeles ca totalitate a minților gânditoare ale lumii dincolo de reparația lor în timp și spațiu), atunci asta e o teorie cât se poate de serioasă, care exprimă aportul și efortul colectiv al omenirii la înțelegerea lumii. Și atunci parametrii *cine-unde-când-cum* a gândit un lucru sau altul își pierd interesul (sau interesează doar domeniul *istoriei* ideilor), devin detalii onomastice și forme ale

³ Michel Foucault, *Utopiile reale...*, p. 50.

⁴ Marin Tarangul, *Universul estetic. Timpul și formele gândirii estetice: criza artei moderne*, Iași, Editura Junimea, 2025, p. 281.

contingenței lipsite de importanță [...]. Important e doar că *el fost gândit* și că există pe harta gândirii universale. Și atunci înseamnă că toate lucrurile au ca unic autor «spiritul universal» ca *gânditor colectiv*, istoria minților individuale ale omenirii surprinse în efortul lor de cunoaștere și înțelegere. Important devine astfel lucrul gândit, și nu autorul lui, care se pierde în lungul șir al celor care l-au formulat mai mult sau mai puțin la fel”⁵. Or, când călătorul își părăsește locuința, esențial este să nu-și ia fereastra cu el: ca să-și poată înnoi, astfel, privirea. Altminteri, n-are nicio șansă să se lase surprins. Să devină, realmente, ceea ce vede. Așa că, din albastrul celest o să extragem încă o ipoteză de lucru: „Culoarea, această piele a lumii, se ridică din cele mai ascunse adâncimi. Și aduce cu ea tot ce s-a petrecut în rădăcina materiei”⁶. Chiar și așa, nu ne e ușor deloc. Nu mai vedem seninul, îl simțim cum șerpuiește printre nori. Or, dacă oamenii ar nimeri punctul de unde pleacă tot cerul, cartografierea serenității ar fi o mare dibuire a originilor noastre îngerești; și ar demasca și locul de unde seninul se aprovizionează cu propria-i cromatică.

Martin Heidegger distingea între *aparență* și *aparitie*⁷, între pretenția de a trece drept ceea ce nu ești, pe de o parte, și preocuparea de a indica ceva în mod ocolit, subînțeles, conotativ, pe de alta⁸. Și în această nuanțare stă esența imaginarului de călătorie. Nu e deci de mirare că atât teoria multiversului, cât și aceea a lumilor paralele – atât de prezente în filmele cu eroi intergalactici – au susținători, dar mai ales detractori: „Einstein ne-a învățat că nimic nu poate călători prin spațiu mai repede decât lumina. [...] Dacă nimic nu poate călători prin spațiu mai repede decât lumina, spațiul însuși nu are o asemenea limită. El se poate extinde mai repede decât lumina, iar în multivers chiar o face, așa că există regiuni din care lumina nu va ajunge niciodată la noi. În multivers, toate celelalte universuri se află în asemenea regiuni, deci sunt deconectate cauzal de noi. Inaccesibile pe vecie. Prin urmare, spun adversarii multiversului, nu-l vei putea măsura vreodată, așadar nu face obiectul științei. În replică, adepții multiversului atrag atenția că din faptul că o teorie are elemente neobservabile nu rezultă că teoria nu poate face predicții. Știm încă de la începuturile mecanicii cuantice că nu putem cere ca toate structurile matematice ale unei teorii să corespundă direct anumitor observabile. [...] Nu poți calcula orice probabilitate în multivers, spun adversarii ideii, fiindcă sunt infinit de multe realizări ale tuturor posibilităților, și nu poți compara infiniți cu infiniți. [...] N-ai de ales, răspund adepții multiversului. Dacă trăim în cea mai bună dintre lumile posibile, atunci ce se întâmplă cu celelalte? Ele nu pot fi ignorate. Nu noi am gătit felul ăsta de mâncare; teoriile noastre ne obligă să-l mâncăm. Nu noi, matematica ne-a obligat s-o facem. Iar matematica nu minte. [...] În universul inflației eterne, cu un număr

⁵ Gabriel Liiceanu, *În singurătatea minții mele*, București, Editura Humanitas, 2025, p. 204-205.

⁶ Marin Tarangul, *Filosofia picturii: cartea privirii*, Iași, Editura Junimea, 2024, p. 85.

⁷ „În esența apariției rezidă faptul de a intra în scenă și de a ieși din scenă, rezidă un «încolo» și un «încoace» în sensul autentic demonstrativ al actului arătării. Ființa este astfel răspândită în ființarea multiformă. Fiind elementul cel mai apropiat și prezent în fiecare clipă, ființarea aceasta se întinde pretutindeni” (Martin Heidegger, *Introducere în metafizică*, traducere de Gabriel Liiceanu & Thomas Kleininger, București, Editura Humanitas, 2011, p. 149).

⁸ Martin Heidegger, *Prolegomene la istoria conceptului de timp*, traducere de Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2005, p. 144-145.

infinat de repetiții produse de fluctuațiile cuantice aleatorii, tot ce e posibil să se întâmple se va întâmpla în cele din urmă. Inflația eternă implică deci existența universurilor în care istoria omenirii se desfășoară în orice mod compatibil cu legile naturii. În unele dintre ele, povestea asta și se va părea logică. [...] Interpretarea lumilor paralele e o variantă a mecanicii cuantice. În această interpretare, nu se realizează doar unul dintre rezultatele pentru care mecanica cuantică prezice probabilități, ci se realizează toate, fiecare în propriul său univers. Ajungem la această imagine a realității eliminând presupunerea că procesul de măsurare din mecanica cuantică selectează un singur rezultat. Vedem din nou că bizuirea pe matematică și căutarea simplității conduc la ideea de universuri multiple. Lumile paralele ale mecanicii cuantice se deosebesc de diferitele universuri din peisaj, deoarece existența lor nu implică neapărat o schimbare a tipurilor de particule de la o lume la alta. Este totuși posibil să combinăm toate aceste multiversuri diferite într-unul încă și mai mare”⁹. Chiar dacă se dovedesc, poate, cam superficiale, aceste teorii pro și contra sunt elocvente pentru ilustrarea unei noi culturi a probabilității¹⁰ în zilele noastre. Între survenirea iminentă a unui fapt și posibila lui producere este o graniță foarte ușor de pășit; ceea ce face ca prezentul să aparțină tot mai puțin trecutului, devenind o specie (vedetizată) a viitorului. În această mutație, un cuvânt greu de spus îl au și marile teorii ale fizicii care, mai mult subliminal, ne modifică opiniile despre spațiu și timp, raportându-le la ideea de infinit. După cum ne atenționează Georges Minois, am avea la dispoziție o „infinatate simultană” (Hugh Everett), dar și „infinatități prin succesiune în timp” (John Archibald Wheeler). Istoricul francez insistă pe cea dintâi versiune de infinit, în care „Universul se dedublează de fiecare dată când există alternative de acțiune sau de decizie. Aceste universuri care se scindează la infinit sunt cu totul deconectate unele de altele; un observator dintr-un univers nu are nici o posibilitate să afle ce se petrece în universurile învecinate. Ipoteză introdusă mai ales pentru a rezolva problema ridicată de principiul incertitudinii la nivelul particulelor elementare și care ar distruge orice posibilitate de predicție, sau mai degrabă, ar justifica toate predicțiile, fiecare realizându-se într-un univers diferit. Această incertitudine există deja la nivelul mecanicii cuantice, interzicând orice predicție în domeniu. [...] Lucru care îl indigna pe Einstein, în opinia căruia «Dumnezeu nu joacă zaruri», adică legile fizicii ar trebui să permită urmărirea unei înlanțuirii riguroase de cauze și efecte. Principiul incertitudinii desființează totodată și postulatul determinist al lui Laplace, conform căruia cunoașterea exhaustivă a situației fizice prezente ne-ar permite să cunoaștem

⁹ Sabine Hossenfelder, *Rătăciți printre formule. Cum îi derutează frumusețea pe fizicieni*, traducere de Radu Slobodeanu, București, Editura Humanitas, 2020, p. 123-127.

¹⁰ „Când spunem că un anumit fenomen e aleatoriu, fără alte precizări, ne referim de obicei la distribuția de probabilitate numită uniformă – distribuție care asociază probabilități egale fiecărui rezultat, ca în cazul zarului obișnuit. Dar ce ar trebui ca distribuția de probabilitate pentru parametrii unei teorii să fie uniformă? Avem un singur set de parametri care ne descriu observațiile. E ca și cum cineva ne-a spus că e rezultatul aruncării unui zar o singură dată: asta nu ne spune nimic despre forma zarului. Distribuția uniformă, la fel ca zarul regulat, poate părea frumoasă. Dar acesta e tocmai genul de alegere influențată de factorul uman de care naturalitatea încearcă să ne scape” (*ibidem*, p. 112).

infaibil viitorul”¹¹. Nicio clipă nu seamănă cu următoarea, oricât de aidoma ni s-ar părea nouă, plictisitor. Lumea sucombă fără oprire și fără ca omul să se implice neapărat în acest deznodământ perpetuu. Trăim întruna o ultimă și încă o ultimă zi. Uneori însă, ni se pare că liniștea-i prea mare și atunci neliniștea lui Adam nu e tocmai mică. Căci dorința lui de a cunoaște se sprijină pe tot mai multe perplexități și pe tot mai puține deducții. Iar o chestionare pusă în grabă ne oferă concluzii, nu soluții. Departe de a sugera vreo ieșire, orice întrebare este, totuși, o deschidere. Ea ne face disponibili aflării. Însă nu oricum, ci cu o condiție. Fiecare dintre noi să devină, în felul său, un loc în care lumea își recucerește sensul: „Căutare fiind, interogarea are nevoie de o călăuzire premergătoare din partea a ceea-ce-este-căutat. Sensul ființei trebuie de aceea să ne fie într-un anume fel deja disponibil. De altfel am și spus-o: întotdeauna ne mișcăm deja într-o înțelegere a ființei”¹². Altfel spus, ce am vrea și ce nu am vrea să știm despre spațiile și timpurile pe care astăzi un călător le-ar vizita?

„E de la sine înțeles că Cerul este o asociere de tot felul de idei.”¹³ Punând natura la microscop, omul devine una dintre coordonatele pe baza cărora Universul e resupus investigației. Factorul antropic nu doar că se include în eșantionul de real expus studierii, el contribuie astfel la reconfigurarea zonei de interes; și determină așadar o modificare, din mers, a concluziilor la care se ajunge. De la punctul A la punctul B, adevărul celor aflate se modifică în continuu, e un adevăr voiajor, de probă. Dacă ar fi să dăm o reprezentare grafică relației cauză – efect, aceasta nu ar mai fi rectiliniară, sub forma unei drepte care unește două puncte. Ea devine poligonală ori hexagonală, cum doriți, ceea ce implică un traseu circular și inversabil al determinărilor¹⁴. Lumea se schimbă atât de repede, încât raporturile cauză – efect devin deosebit de instabile, piezișe, inversabile. Resimțim, în fond, un hiperdeterminism cu facies circular. E ca un ping-pong al consecințelor care clonează alte consecințe: suportăm exact ceea ce provocăm. Lee Smolin traduce această premisă în următoarele cuvinte: „Ne imaginăm că spațiul nu e continuu, ci e o rețea de puncte

¹¹ Georges Minois, *Istoria viitorului*, traducere de Doru Mareș, București, Editura Orion, 2024, p. 476-477.

¹² Martin Heidegger, *Ființă și timp*, traducere de Gabriel Liiceanu & Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2025, p. 9.

¹³ Jostein Gaarder, *Lumea Sofiei: roman despre istoria filosofiei*, traducere de Ana Mihăilescu, București, Editura Univers, 2025, p. 235.

¹⁴ „Întâmpinarea și rămasul bun / există într-o singură privire.” Am citat din poezia *Elegia călătoriei*, din volumul semnat de Wisława Szymborska, *Versiunea întâmplărilor*, traducere de Passionaria Stoicescu & Constantin Geambașu, București, Editura Tracus Arte, 2018, p. 35. Multe dintre ideile de mai sus sunt ilustrate cu versuri care, din punct de vedere metodologic, ne oferă idei ca orice altă specie de text: „Poezia nu e o înșiruire de întâmplări, ci o înșiruire de viziuni. Nu e vorba de o banală scurtare, nici de concentrare doar, ci de o esențializare, de o simbolizare. [...] Elocvența poeziei nu se mai măsoară prin dezlănțuirea cuvintelor, ci prin liniștea dintre ele. Idealul devine să exprimi puțin, să sugerezi mult. Iar de aici, fără voia noastră, gândul merge mai departe: dacă a spune puțin pentru a subînțelege mult este sensul creșterii artistice, atunci a spune și mai puțin, pentru a sugera și mai mult, este un pas înainte, iar a nu spune nimic pentru a subînțelege totul este apoteoza drumului. Acolo unde nimic nu se spune se poate sugera totul” (Ana Blandiana, *Istoria ca viitor și alte conferințe și pagini*, București, Editura Humanitas, 2017, p. 162-163).

discrete. Particulele se află în nodurile rețelei și se deplasează prin salturi către vecinii cei mai apropiați [...]. Unul dintre principiile noastre pentru o nouă cosmologie afirmă că nimic nu poate să acționeze fără a suferi la rândul său o acțiune. Prin urmare, dacă rețeaua le spune particulelor cum să se miște, nu ar trebui ca și rețeaua să se modifice datorită poziției particulelor? Aceasta ar constitui imaginea unei lumi fizice nu foarte diferită de lumea noastră umană interconectată. Lumea este o rețea dinamică de relații: tot ce există în rețea și însăși structura rețelei sunt supuse evoluției”¹⁵. Numai să nu confundăm *cauzalitatea* cu *determinarea*: cauza e o perpendiculară, pe când determinarea e numai o tangentă. Hai să clarificăm puțin peisajul teoretic, distingând două mari orientări în viziunile despre lume în general, despre istorie în special:

1) una mistică, a științei devenită cumva magie; universul este o ecuație cu subiacențe care comunică între ele după o rețetă dată; nu este o concepție neapărat teologică, acest gen de explicații având și alte substraturi; bunăoară, interpretările lui Carlo Rovelli, potrivit cărora nu există un timp singular, obiectiv și abstract la care noi ne-am racorda când și când: „[...] nu există un prezent comun pentru întreg universul. Evenimentele nu sunt ordonate în trecuturi, prezenturi și viitoruri, ci sunt doar «parțial» ordonate. Există un prezent aflat în vecinătatea noastră, dar nu există vreun prezent într-o galaxie îndepărtată. Prezentul e un fenomen localizat, nu unul global”¹⁶. După Rovelli, noi am crea timpul făptuind, circumstanțiindu-l prin acțiunile noastre, care au o durată sau alta; măsurăm timpul comparând durata unei acțiuni cu durata alteia; așadar, nimic nu se află pur și simplu pe lume, lucrurile nu există decât întâmplându-se; dacă e să credem în intenționalitatea materiei, chiar și lucrurile sunt evenimente, căci ele există numai producându-se, devenind, adică acționând: „[...] faptul elementar că nimic nu *este*, ci lucrurile se întâmplă [...]. Evenimentele lumii nu așteaptă la coadă ca englezii, ci se îmbulzesc haotic ca italienii. Evenimentele se petrec într-adevăr, au loc schimbări, dar într-un mod difuz, împrăștiat, dezordonat. Ceasornicele care merg cu viteze diferite nu definesc un timp unic, dar fiecare ceasornic își mișcă acele în raport cu celelalte [...]. Lumea nu e o colecție de obiecte, ci o colecție de evenimente. [...] La o cercetare mai atentă, chiar și lucrurile care arată mai mult a «lucruri» nu sunt decât lungi evenimente. Cea mai dură piatră, în lumina a ceea ce ne spune chimia, fizica, mineralogia, geologia, psihologia, este în realitate o vibrație complexă a câmpurilor cuantice, o interacțiune momentană a forțelor, un proces care pentru o clipă reușește să-și păstreze forma, să se mențină în echilibru, pentru ca apoi să se descompună la loc în praf, un scurt capitol din istoria interacțiilor dintre elementele planetei, o urmă a omenirii neolitice, o armă folosită de puștii din cartier, un exemplu dintr-o carte despre timp, o metaforă pentru o ontologie, un fragment dintr-o împărțire a lumii care depinde mai curând de felul în care sunt structurate corpurile noastre pentru a percepe decât de obiectul percepției în fond, un nod încâlcit din jocul cosmic de oglinzi care e realitatea. [...]

¹⁵ Lee Smolin, *Timpul renăscut: de la criza fizicii la viitorul universului*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 2022, p. 230-232.

¹⁶ Carlo Rovelli, *Ordinea timpului*, traducere de Vlad Zograf, București, Editura Humanitas, 2019, p. 149.

Mecanica cuantică și toate celelalte teorii ne spun cum *se petrec lucrurile*, nu cum *sunt lucrurile*. [...] Înțelegem lumea în devenirea, nu în ființarea ei”¹⁷.

2) concepția științifică este radical antideterministă, negând orice formă de programare a Universului și orice idee de interconectare între componentele acestuia; Universul există și atât, fiind complet demotivat; și totuși, teoria aceasta dă cu virgulă, are bemolii săi: „În timp ce ne precipităm spre un cosmos rece și steril, trebuie să acceptăm că nu există vreun mare proiect. Particulele nu sunt înzestrate cu scop. Nu există un răspuns final care să plutească în adâncurile spațiului așteptând să fie descoperit. În schimb, anumite ansambluri speciale de particule pot să gândească, să simtă, să reflecteze, iar în interiorul acestor lumi subiective ele pot crea un scop”¹⁸. Așadar, nu trăim într-o lume pre-orientată, dar nici complet demotivată n-are cum să fie: „[...] trebuie să învățăm să concepem lumea nu ca pe ceva care se schimbă în timp, ci într-un alt mod. Lucrurile se schimbă numai unele în raport cu altele”¹⁹; altfel spus, stările de fapt se schimbă numai în funcție de altele și nu după un timp exterior lor; chiar dacă lucrurile ar exista *in sine* la modul extrem, simplul fapt al aflării pe lume presupune coagulări de premise favorabile, convergențe, coincidențe, coparticipări; mai mult, putem spune că lucrurile nu există cu dedicație, dar acced la verbul *a fi* dintr-o cauză; poate că lumea n-are o motivație, însă persistă dintr-o rezervă de sens, oricât de evazivă ar fi ea; între certitudinea cursivă și adevărul intermitent se înlănțuiesc segmente de spațiu – timp care nu colaborează, doar se învecinează: „Odată cu gravitația cuantică, spațiul înțeles ca un conținător amorf al lucrurilor dispare din fizică. Lucrurile (cuantele) nu locuiesc în spațiu, locuiesc unul în vecinătatea altuia, iar spațiul este țesătura relațiilor lor de vecinătate. Dacă abandonăm ideea spațiului înțeles ca un conținător inert, trebuie să abandonăm și ideea timpului ca o curgere inertă de-a lungul căreia se desfășoară realitatea. Așa cum dispare ideea spațiului continuu care conține lucrurile, dispare și ideea unui timp continuu care curge și în cadrul căruia se petrec fenomenele”²⁰; deși există un acord de principiu în privința relativității timpului, această noțiune este exprimată și fructificată diferit; bunăoară, Carlo Rovelli insistă pe ideea că timpul nu există, nu există decât în momente anume ale experiențelor noastre, pe când Lee Smolin crede că trăim într-un timp real fără a înceta să visăm la tot ce-i atemporal: „Există un paradox inerent în modul cum concepem timpul. Ne percepem trăind în timp, și totuși deseori ne imaginăm că cele mai bune aspecte ale lumii și noi înșine îl transcendem. Ceea ce face ca un lucru să fie realmente adevărat, credem noi, nu este că el este adevărat acum, ci că întotdeauna a fost și întotdeauna va fi adevărat. Ceea ce face ca un principiu moral să fie absolut este că el e valabil oricând și în orice împrejurare. Se pare că avem ideea adânc înrădăcinată că dacă ceva are valoare, atunci acel ceva există în afara timpului. Tânjim după «iubirea eternă». Vorbim despre «adevăr» și

¹⁷ *Ibidem*, p. 81-86.

¹⁸ Brian Greene, *Până la sfârșitul timpului: minte, materie și căutarea semnificației într-un univers în evoluție*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 2022, p. 381.

¹⁹ Carlo Rovelli, *Realitatea nu e ceea ce pare: structura fundamentală a lucrurilor*, traducere de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2019, p. 164.

²⁰ *Ibidem*, p. 158.

«dreptate» ca și cum ar fi atemporale. Tot ce admirăm și venerăm cel mai mult – Dumnezeu, adevărurile matematicii, legile naturii – este înzestrat cu o existență care transcende timpul. Acționăm în timp, dar ne judecăm acțiunile după standarde atemporale. Ca rezultat al acestui paradox, trăim într-o stare de alienare față de lucrurile pe care le prețuim cel mai mult²¹. Care ar fi aici obiecția? Lee Smolin crede că „timpul și trecerea lui sunt fundamentale și reale, iar speranțele și credințele despre adevăruri eterne și tărâmurii eterne sunt mitologie. [...] Acceptarea timpului înseamnă a crede că realitatea constă doar în ceea ce este real în fiecare moment. Aceasta e o idee radicală, întrucât neagă orice tip de existență sau adevăr etern – fie în domeniul științei, al moralei, al matematicii sau al guvernării. Toate acestea trebuie reconceptualizate, pentru a încadra adevărurile lor în timp. [...] Timpul se va dovedi singurul aspect al experienței noastre de zi cu zi care este fundamental. Faptul că întotdeauna există un anumit moment în percepția noastră, și că trăim acel moment ca pe unul dintr-un flux de momente nu este o iluzie. E cel mai bun indiciu privind realitatea fundamentală de care dispunem²². Smolin combate acea „viziune asupra naturii care neagă realitatea momentului prezent și în schimb vorbește despre natură în termenii imaginii universului-bloc, în care reală este doar întreaga istorie a lumii luată în ansamblu. În imaginea aceasta, timpul e tratat ca o dimensiune a spațiului, astfel încât cauzalitatea în timp poate fi înlocuită prin inferență logică atemporală. [...] În teoriile acestea, timpul nu este real în sensul pe care l-am definit [...] atunci când am afirmat că tot ce este real e astfel într-un moment de timp²³. Pe de o parte, avem concepția potrivit căreia real n-ar fi decât întregul care închide în el toată istoria lumii. Pe de altă parte, survine ideea potrivit căreia timpul nu e real în sine; nu poate fi astfel decât în amplitudinea unui moment anume. Suntem reali doar într-o clipă din timp căreia îi dăm viață prin ceea ce trăim de-a lungul ei. Ceea ce nu-i îndeajuns, nu pentru un călător. Ne spune Emmanuel Lévinas de ce: „Întregul reflectat de o parte a sa este imagine. Adevărul ar surveni, deci, în imaginile ființei. [...] Imaginea este, totodată, limita ostensiunii; ea este figură ce se arată, este imediatul, sensibilul și limita la care adevărul nu este complet, pentru că întregul ființei nu se arată aici în el însuși, ci doar se reflectă. În imagine, sensibilul, imediatul este orientat intențional spre căutarea unei prezențe mai complete²⁴.”

Dacă e să tragem o linie, fie ea și provizorie, *ce opțiuni de Univers ne stau la dispoziție?* Ipotezele noastre pornesc de la o bineștiută întrebare: ce era aici înainte de a fi fost ceva?; de unde provine acel impuls care a determinat Nimicul să devină Totul?; căci de cauzalități externe nu poate fi vorba; există însă, bănuim noi, o vreare intimă a inexistentului de a se preschimba în ceva și de a accede la prezență: „De-a lungul secolelor mulți oameni, între care și Aristotel, credeau că universul trebuie să fi existat dintotdeauna, pentru a evita problema felului în care a apărut. Alții credeau că universul a avut un început, și au folosit aceasta ca argument în favoarea existenței

²¹ Lee Smolin, *Timpul renăscut...*, p. 12.

²² *Ibidem*, p. 13, 31.

²³ *Ibidem*, p. 136.

²⁴ Emmanuel Lévinas, *Altfel decât a fi sau despre esență*, traducere de Miruna Tătaru-Cazaban, Bogdan Tătaru-Cazaban & Cristian Ciocan, București, Editura Humanitas, 2006, p. 77.

lui Dumnezeu. Înțelegerea faptului că timpul se comportă ca spațiu ne oferă o nouă posibilitate. Ea înlătură vechiul refuz al ideii de început al universului, dar ne spune de asemenea că începutul universului a fost guvernat de legi ale naturii, și nu mai e nevoie de vreun zeu care să-l fi pus în mișcare”²⁵. Cum știința nu a depășit încă stadiul marilor presupuneri, esența imaginarului nu este enigma, ci polemica din jurul ei, nu necunoscutul, ci așteptările ce-l însoțesc: „Universul seamănă cu un alergător de cursă lungă, cel mai rezistent din câți se pot închipui. Așa cum știe orice alergător, se întâmplă să-ți atingi limitele fizice – mușchii slăbesc, mișcarea e necontrolată. Deși o cursă în care îți folosești la maxim resursele pare un proces care se desfășoară lin, pentru a trece cu bine peste perioadele de slăbiciune, trebuie să-ți calculezi cu atenție fiecare pas: pași prea mari consumă prea multă energie, pași prea mici slăbesc tensiunea musculară și te fac să te poticnești. În momentul de față universul dispune de o putere imensă, ba chiar pare chiar să fi început de câteva timp un sprint – o accelerație a expansiunii sale [...]. Big-bang-ul, dimpotrivă, pare o perioadă de slăbiciune. Universul s-a încălzit și a fost pe punctul să se distrugă [...]. Înainte de big-bang, universul s-a contractat; el s-a prăbușit până la dimensiuni tot mai mici sub acțiunea propriei sale greutate, ajungând în cele din urmă în faza fierbinte și densă a big-bang-ului. [...] În linii mari, ne putem închipui o parte a istoriei universului nostru astfel: înainte de big-bang s-a contractat inversul expansiunii observate în prezent. Colapsând, a devenit tot mai mic și mai fierbinte, și a intrat în big-bang. În acel moment, efectele cuantice au început să predomine, procesul a fost încetinit, iar apoi inversat, pentru a se ajunge la expansiunea vizibilă în universul de azi. Detaliile acestei istorii, de pildă proprietățile exacte ale universului înainte de big-bang, sunt mult mai greu de cunoscut. Semăna oare acest univers cu al nostru, cu diferența că se prăbușea în loc să se dilate? Inversul expansiunii avea oare și alte consecințe, cum ar fi răsturnarea percepției asupra timpului, așa încât să îți minte viitorul și să prezici trecutul? [...] Existau oare condiții care să permită apariția vieții? De unde a apărut acest univers în contracție și încotro se îndreaptă universul nostru în expansiune? Dilatarea din prezent se va transforma oare într-o bună zi în contracție astfel încât, la fel ca universul precedent, al nostru să se îndrepte spre un big-bang, din care să se nască o nouă lume? A provenit oare universul dinainte de big-bang din prăbușirea unuia și mai vechi, care, la rândul lui, s-a născut dintr-un big-bang? Există oare o succesiune infinită de asemenea big-bang-uri, între care sunt faze de expansiune și prăbușire? Pentru a răspunde la asemenea întrebări ar trebui să pătrundem mai adânc în teorie. Cele mai multe dintre ele nu pot căpăta deocamdată un răspuns [...]”²⁶. Se înțelege că, din perspectiva imaginarului de călătorie, implicațiile spațio-temporale ale acestor teorii sunt cele care ne frământă. Dacă ideea de completitudine a Creației este tot mai expusă istoricizării, mai avem destinații consacrate? Rămân ele acolo unde le așază manualul de geografie? Știe călătorul pe unde să pășească astfel încât pământul să-i fie sigur sub picioare? Nu cumva adoarme pe un meridian și se trezește pe un altul?

²⁵ Stephen Hawking & Leonard Mlodinow, *Marele plan*, București, Editura Humanitas, 2025, p. 115.

²⁶ Martin Bojowald, *Ce a fost înainte de Big Bang? O istorie întreagă a universului*, traducere de Vlad Zografi, București, Editura Humanitas, 2016, p. 127-130.

Anxietăți vechi și noi transformă Pământul într-o ființă zbuciumată. Are niște resurrecții programate și apocalipsuri bine intenționate? Or, dacă îndoială nu e, nici de imaginar n-avem parte. Așa că o să investim în acea „biologie a vizibilului”, menționată în dialogul dintre Jean Baudrillard și Jean Nouvel: „*J.B. [...] faptul de a merge și mai în miezul analitic al lucrurilor, adică acolo, de a voi să dezvălui interiorul materiei înseși, până la particulele care, într-un anumit moment, sunt complet invizibile, ne conduce efectiv la imaterialitate sau, în orice caz, la ceva care nu mai este reprezentabil: particulă, moleculă etc. Și, practic, în ordinea biologiei, pentru noi e cumva același lucru, dar se transpune în ordinea umană această specie de microanaliză, de fractalizare... într-un anume fel, modernitatea este cea care va fi mers până la a se reduce la elementele sale mai simple, pentru a ajunge, la limită, la o algebră a invizibilului. J.N. ...a cărei complexitate este una din paradigmele esențiale. J.B. Sunt elemente care se află «în altă parte», în sensul în care nu mai sunt sensibile, nu mai sunt de ordinul percepției, nici al reprezentării, dar care nu sunt «în altă parte» în sensul în care ar veni din altă parte, în sensul în care ar reprezenta cu adevărat o altă formă cu care am avea de-a face în termeni duali. Dacă ar apărea ființe venite din altă parte, ar exista din nou un joc posibil, dar aici nu există joc posibil la nivelul codului, al geneticii, al elementelor simple etc. Nu mai există joc, există o combinatorie infinită, e drept, și vom merge până la capătul acestei explorări, nu din disperare, nu, dimpotrivă! Există chiar o fascinație colectivă pentru imaginea pe care ne-o întoarce această realitate [...]*”²⁷. În rest, ce am putea face? Opiniile schimbându-se de la o epocă la alta, să facem un scurt inventar de factură istoriografică. Avem Universul bine intenționat, pe de o parte, și Universul fără motivație, pe de alta: ultimul e la modă, pentru că nu vrea nimic de la el însuși, nu-și dă un scop. Între cele două Universuri stă un altul, evaziv; este Universul pe sponci, prins între cauzalități severe și hazarduri²⁸ jucăușe. Un al patrulea Univers ar fi acela în continuă lărgire, și, prin aceasta, ar avea o istorie²⁹; dar între a face

²⁷ Jean Baudrillard & Jean Nouvel, *Obiectele singulare: arhitectură și filosofie*, traducere de Ciprian Mihali, București, Editura Paideia, 2005, p. 38-39.

²⁸ „Cursul natural al lucrurilor este cel mai mare bluff ce se poate imagina. Natura nu face decât salturi în aparenta ei desfășurare liniștită. Să explici, să înțelegi, chiar în acest sens al contrarelor, al negațiilor, al devorărilor, înseamnă să adaptezi tumultuoasa, vulcanica desfășurare, în sensul încetinitor, cretinizant al posibilităților de înțelegere la un moment dat, în loc să-ți inunzi această înțelegere cu cascadele explozante ale naturii, înseamnă a poetiza, nu a cunoaște. Universul nu e un cataclism liniștit, ci unul pe care omul încearcă să-l vadă astfel, în loc de a deveni el însuși cataclism [...]. Peste tot o iritantă senzație de sfârșit, dorința de a pune capăt, acum, când dăm sfârșiturilor un sens mai arbitrar ca totdeauna”. Am citat din *Teritoriul interzis*, în Gellu Naum, *Opere*, vol. II, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 176-177.

²⁹ „[...] prima dovadă că universul are un început datează din anii '20. [...] A fost o vreme când majoritatea oamenilor de știință credeau într-un univers staționar care a existat dintotdeauna. Dovezile în sens contrar au fost indirecte, bazate pe observațiile făcute de Edwin Hubble cu telescopul de 100 de țoli de pe Mount Wilson, lângă Pasadena, California. [...] Hubble a constatat că aproape toate galaxiile se îndepărtează de noi, și, cu cât sunt mai departe, cu atât se deplasează mai repede. În 1929 el a enunțat o lege care leagă viteza de îndepărtare de distanța față de noi, și a tras concluzia că universul se află în expansiune. Dacă e adevărat, atunci universul trebuie să fi fost mai mic în trecut. [...] Ideea că universul se află în expansiune e mai subtilă decât la prima vedere. Aceasta nu înseamnă,

previziuni și a le înțelege se află un spațiu factual în care hazardul³⁰ își are locul său³¹. În acest al patrulea Univers, spațiul și timpul se extind odată cu un corp care se mișcă pe coordonatele lor: „Legea mișcării lui Newton pune capăt ideii de poziție absolută în spațiu. Teoria relativității a renunțat la timpul absolut. Să considerăm o pereche de gemeni. Să presupunem că unul dintre gemeni se duce să trăiască pe vârful unui munte, iar celălalt locuiește la malul mării. Primul va îmbătrâni mai repede decât al doilea. Astfel, dacă se întâlnesc, unul va fi mai în vârstă decât celălalt. În acest caz, diferența de vârstă va fi foarte mică, dar ea ar fi mult mai mare dacă unul dintre gemeni pleacă într-o călătorie lungă cu o navă spațială care se deplasează cu o viteză apropiată de viteza luminii. Atunci când se întoarce, el va fi mult mai tânăr decât cel care a rămas pe pământ. Acesta se numește paradoxul gemenilor, dar el este un paradox numai dacă se consideră că timpul este absolut. În teoria relativității nu există timp absolut unic, dar în schimb fiecare individ are propria sa măsură a timpului care depinde de locul către care se deplasează și de modul în care se deplasează. *Înainte de 1915, spațiul și timpul au fost considerate ca arena fixă în care au loc evenimentele, dar care nu este afectată de ceea ce se întâmplă în ea.* Acest lucru a fost adevărat chiar pentru teoria specială a relativității. Corpurile se mișcau, forțele atrăgeau și respingeau, dar timpul și spațiul pur și simplu continuau să rămână neafectate. Era natural să se considere că spațiul și timpul se derulau la infinit. *Totuși, în teoria generală a relativității situația este destul de diferită. Spațiul și timpul sunt acum mărimi dinamice: atunci când un corp se mișcă, sau o forță*

de pildă, că universul se extinde în felul în care am putea extinde o casă dărâmand un zid și construind o nouă baie pe locul unde altădată se afla un stejar maiestuos. Nu spațiul în sine se *extinde*, ci distanța dintre oricare două puncte *din* univers crește” (Stephen Hawking & Leonard Mlodinow, *Marele plan...*, p. 104-105).

³⁰ Hazardul nu-i totuna cu marea nimereală, e o desprindere de fluxul predominant al evenimentelor: „*A fi în afara și, în același timp, a aparține*: aceasta este structura topologică a stării de excepție [...]. Putem astfel defini starea de excepție [...] drept locul în care opoziția dintre normă și realizarea ei își atinge punctul de maximă intensitate. [...] Starea de excepție reprezintă, în acest sens, deschiderea unui spațiu în care aplicarea și norma își manifestă separarea lor [...]. Astfel, sutura imposibilă dintre normă și realitate – și consecvența constituire a sferei normale – este operată sub forma excepției, adică prin presupunerea raportului lor. Ceea ce înseamnă că, pentru a aplica o normă, trebuie, în ultimă analiză, să fie suspendată aplicarea ei, să fie produsă o excepție” (Giorgio Agamben, *Starea de excepție (Homo sacer II, 1)*, traducere de Alex. Cistelean, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2008, p. 37-38, 41-42).

³¹ S-ar părea că Universul se pretează la insularizare, însă una în extensie. Universul ar fi o modalitate de situare, universul ar fi un punct de vedere: „În multe versiuni ale teoriei inflaționare, explozia de expansiune spațială nu este un eveniment unic. Procesul prin care s-a format zona din univers în care locuim noi – rapida întindere a spațiului, urmată de o tranziție la o expansiune obișnuită, mai lentă, și de producerea de particule – s-ar putea petrece iar și iar în diverse locații îndepărtate din cosmos. Dintr-o perspectivă de ansamblu, cosmosul ar apărea presărat cu numeroase regiuni bine separate una de alta, fiecare dintre ele apărută în perioada de tranziție de după explozia inflaționară. Zona noastră, ceea ce am considerat întotdeauna a fi *universul*, ar fi doar una dintre aceste numeroase regiuni, plutind în interiorul unei întinderi spațiale mult mai mari. Dacă există viață inteligentă în celelalte regiuni, cu siguranță că și acele ființe consideră că universul lor este *universul*”. Vezi Brian Greene, *Realitatea ascunsă: universurile paralele și legile profunde ale cosmosului*, traducere de Amalia Mărășescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2012, p. 70.

acționează, aceasta afectează curbarea spațiului și timpului – și la rândul său structura spațiu-timpului afectează modul în care corpurile se mișcă și forțele acționează. Spațiul și timpul nu numai că afectează, dar sunt afectate de orice se întâmplă în univers. [...] Vechea idee despre universul în esență neschimbător care a existat și continuă să existe a fost înlocuită pentru totdeauna cu noțiunea de univers dinamic în expansiune care părea să fi început la un moment finit în trecut și care ar putea să se termine la un moment finit în viitor [s.n., A.M.]”³². E ca și cum timpul ar prelua relieful spațiului pe care-l acoperă, iar spațiul s-ar reconstitui în perimetre cu replieri insulare; în care timpul capătă o dinamică aparte, proprie aceluși loc: „Miturile despre Hyperboreea și Insulele Preafericiților apar în pasajele cosmologice și eshatologice din *Phaidon* și *Gorgias*. După Platon, Pământul este o sferă în mijlocul universului. Oamenii trăiesc în fundul unor prăpăstii adânci, în timp ce suprafața Pământului ajunge până la cerul înstelat. Din cauza incapacității noastre de a zbura din regiunile inferioare unde suntem obligați să stăm, ignorăm existența acestui «Adevărat Pământ». Dar chiar dacă ne-am putea cățăra deasupra atmosferei și dincolo de eter, o asemenea aventură ar fi la fel de periculoasă ca încercarea unui pește de a ieși din apă și a respira în aer. De multă putere e nevoie pentru a trece de la un element mai brut la un element mai rafinat, pentru a suporta vederea Adevăratei Lumini, a Adevăratului Cer, a Adevăratului Pământ. Pământul pe care trăim noi este impur; Adevăratul Pământ este incoruptibil, făcut din pietre prețioase mult superioare celor cunoscute de oameni, plin de aur și argint, de copaci și animale miraculoase, populat de o rasă superioară ce trăiește între aer și eter, așa cum noi trăim între pământ și aer. Acești oameni minunați, care navighează prin aer așa cum navigăm noi pe apă, se bucură de o climă blândă și veșnic constantă, nu cad pradă bolilor și decrepitudinii, iar în templele lor îi contemplă pe zei față către față. [...] Locurile ferme de pe oceanul aerian unde trăiesc locuitorii Adevăratului Pământ se numesc «insule». E foarte ușor să recunoaștem în ele Insulele Preafericiților pe care oamenii le căutau pe dimensiunea orizontală, dar care de fapt, în conformitate cu întreaga ontologie a lui Platon, trebuie căutate pe verticală, mult deasupra lumii omenești”³³. După filosofările anticilor, medievalii au excelat în viziuni extaticopedagogice, grație cărora sufletul se desprinde de trup la modul experimental – de probă, cum s-ar spune – pentru a călători dincolo și a avea ce să povestească, la întoarcere, semenilor dispuși să asculte. Într-o scriere de secolul XII, cavalerul irlandez Tnugdall trece printr-o asemenea încercare. La fel ca în *Divina Comedie* a lui Dante. Ca în orice asemenea călătorie, un rol important îl are călăuza; îndeosebi în retrospectiva vizuală a vieții antume, dar și în prospectiva celei postume: „După ce, zise, sufletul meu s-a dezbrăcat de trup și a priceput că acesta era mort, conștient de vinovăția sa, a început să îi fie frică și nu știa ce să facă. Da, se temea, dar nu știa de ce se teme. Voia să se întoarcă în trupul său, dar nu putea să intre, voia să meargă în afară, dar, oriunde ar fi mers, simțea o teamă grozavă. Și astfel se învârtea

³² Stephen Hawking, *Scurtă istorie a timpului. De la Big Bang la găurile negre*, traducere de Michaela Ciodaru, București, Editura Humanitas, 2024, p. 50-51.

³³ Ioan Petru Culianu, *Psihanodia. O prezentare a dovezilor cu privire la ascensiunea celestă a sufletului și la importanța acesteia*, traducere de Mariana Neț, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 98-99.

nefericitul suflet conștient de vinovăția sa, neîncrezându-se în nimic altceva decât în îndurarea lui Dumnezeu. Și, în vreme ce îndelung se frământa astfel și, plângând și implorând înspăimântat, nu știa ce trebuia să facă, în cele din urmă a văzut venind spre sine o atât de mare mulțime de duhuri necurate, încât nu umpleau doar toată casa și odaia în care se afla mortul, dar nici măcar pe toate ulițele și piețele cetății nu se zărea vreun loc care să nu fi fost plin de ele. [...] Însă cel care *nu vrea moartea păcătosului*, cel căruia doar lui îi revine să ofere leac după moarte, atotputernicul, milostivul și îndurătorul Domn, bine orânduindu-le pe toate în judecata sa nepătrunsă, după cum a voit, a domolit chiar și această nefericire. Căci a trimis un înger al său în întâmpinarea sa, pe care sufletul, zărindu-l de departe că vine ca o stea strălucitoare, l-a primit insistent sperând că prin el trebuie să i se dea vreun sfat. Acesta, după ce s-a apropiat de el, chemându-l pe nume, l-a salutat zicând «Salutare», zise, «Tnugdâl, ce faci?». Iar nefericitul acela, văzând un tânăr atât de arătos – căci era arătos la înfățișare mai presus decât fiii oamenilor – și auzindu-se strigat pe nume de acesta, de teamă și în același timp de bucurie, cu lacrimi în ochi a dat glas astfel: «Vai», zise, «stăpâne și părinte, durerile infernului *m-au împresurat, m-au cuprins legăturile morții*». Iar îngerul: «Acum», zise, «mă numești stăpân și părinte, pe mine pe care mereu și oriunde mă aveai cu tine și niciodată nu m-ai considerat vrednic de un astfel de nume». Acesta a răspuns: «Stăpâne, unde te-am mai văzut? Sau unde am mai auzit glasul tău preadulce?». Răspunzând, îngerul i-a zis: «Eu te urmam întotdeauna, din ziua în care te-ai născut, oriîncotro mergeai și niciodată nu voiai să ții seama de sfaturile mele». [...] Dar fiindcă Dumnezeu pune întotdeauna îndurarea mai presus decât judecata, nici ție nu îți va lipsi nemeritata lui îndurare mai presus decât judecata, nici ție nu îți va lipsi nemeritata lui îndurare. Rămâi numai liniștit și vesel, fiindcă vei pătimi puține din multele pe care le-ai pătimi dacă nu ți-ar fi venit în ajutor îndurarea Răscumpărătorului nostru. Așadar, urmează-mă și ține minte tot ceea ce îți voi arăta, fiindcă trebuie să te întorci din nou la trupul tău». Atunci, sufletul acela, înspăimântat peste măsură, a venit mai aproape de înger, lăsând în urmă trupul deasupra căruia stătuse mai înainte³⁴. Dezbaterile au continuat, ajungându-se la marile controverse ale cosmologiei din secolele XX-XXI: „[...] vom pune astronomiei patru întrebări asupra devenirii Universului, întrebându-ne, în același timp, dacă ne poate răspunde de fapt și de drept: I. Se află Universul într-o evoluție globală sau nu? II. Presupunând că răspunsul la această primă întrebare este afirmativ, definesc oare diferitele procese care se desfășoară în prezent, într-un mod lipsit de echivoc, un sens la evoluției cosmice? III. Dacă cea de-a doua întrebare comportă un răspuns afirmativ, adică dacă există un viitor și un trecut nu numai din punct de vedere al fiecărui om și al Omului, ci și relative la ansamblul realității fizice, atunci permite oare inducția, care merge de la prezent spre viitor, să se definească o stare finală a Cosmosului, un sfârșit al timpurilor care ar înlătura distincția dintre viitorul și trecutul cosmic? Sau trebuie oare conceput un viitor infinit, în care distincția dintre viitor și trecut să-și păstreze întotdeauna sensul? IV. În aceleași condiții care dau un sens celei de-a treia întrebări, se poate oare conduce inducția

³⁴ *Viziunea lui Tnugdâl*, traducere de Emanuel Grosu, Iași Editura Polirom, 2024, p. 75-81.

spre trecut până la o «stare inițială» a evoluției cosmice, și ce semnificație ar trebui să i se atribuie acestui concept de «stare inițială?»³⁵. Oare temporara noastră neafare pe lume are o teorie a relativității? Ca să explice acest tip de fizică și o posibilă inversare a relațiilor dintre cauză – efect, Brian Cox și Jeff Forshaw propun un exemplu din istorie: în 1566, anul morții sale, Nostradamus prevestea că Londra avea să ardă într-un incendiu exact un secol mai târziu³⁶. Ceea ce s-a și întâmplat. Coincidență sau magie? Nu, mai degrabă s-ar părea că acela care așteaptă influențează faptul așteptat. Citind toată povestea *à rebours*, viitorul anului 1566, când se făcea profeția, are un *trecut* cert și o *intenție* ușor descifrabilă. S-ar înscrie, așadar, în teoria Universului teleghidat, înzestrat cu o premeditare pe care o conține de-a lungul întregii sale istorii. Trasând noile coordonate ale deplasărilor noastre în spațiu și timp, Cox și Forshaw sesizează următoarele: „Simțul comun ne spune că distanța dintre oricare două puncte din spațiu e o asemenea cantitate invariantă, iar înaintea lui Einstein așa era. Dar am văzut [...] că nu e cazul. Amintiți-vă: nu te poți bizui întotdeauna pe simțul comun. La fel, trecerea timpului a devenit ceva subiectiv și variază în funcție de viteza cu care se deplasează ceasurile unele față de altele. Einstein a tulburat ordinea lucrurilor, și nu ne mai putem baza pe distanță pentru a construi o imagine fidelă a universului. [...] O variantă e să încercăm să restabilim ordinea făcând o conjectură. «Conjectură» e un cuvânt sofisticat pentru ceea ce «ghicim», iar oamenii de știință îl folosesc mereu [...]. Conjectura noastră e radicală: *spațiul și timpul pot fi contopite într-o singură entitate numită «spațiu – timp», iar distanțele din spațiu – timp sunt invariante. Dacă ne pierdem vechile certitudini privind distanțe în spațiu absolute și bătaii ale marelui ceas din cer neschimbătoare, atunci poate că ar trebui să căutăm un fel de unificare a celor două concepte aparent separate. Așadar, scopul nostru imediat este de a găsi o nouă măsură a distanței în spațiu – timp, care nu se schimbă în funcție de felul în care ne mișcăm unii față de alții. [...] Cauzalitatea este un alt concept aparent evident, a cărui aplicare va avea consecințe profunde. Este pur și simplu cerința impusă de faptul că sunt atât de importante cauza și efectul, încât ordinea lor nu poate fi inversată. Nici o imagine coerentă a spațiului și timpului nu-ți va permite să te fi născut înaintea mamei tale. [...] Alte evenimente au loc suficient de departe unele de altele în spațiu și timp, așa încât nu se pot influența deloc. Remarcabil e faptul că ordinea poate fi inversată. Teoria lui Einstein exploatează o porțiță care permite ca ordinea evenimentelor să fie inversată, cu condiția ca aceasta să nu producă nici o diferență în funcționarea universului. [...] Geometria spațiului plat e adesea numită geometrie euclidiană. Ceea ce însă Euclid nu știa la vremea lui – și a devenit clar abia în secolul XX – era că geometria plată e doar un caz particular al unei întregi familii de geometrii posibile, toate matematic coerente, dintre care unele pot fi folosite pentru a descrie natura. Un bun exemplu e chiar suprafața Pământului, care este curbă, deci e descrisă*

³⁵ Jacques Merleau-Ponty, *Cosmologia secolului XX. Studiu epistemologic și istoric al teoriilor cosmologice contemporane*, traducător neprecizat, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 294-295.

³⁶ Întreaga poveste e de găsit în cartea lui Brian Cox & Jeff Forshaw, *De ce $E=mc^2$? Și de ce e important s-o știm?*, traducere de Iulian Comănescu, București, Editura Humanitas, 2023, p. 73-74.

de o geometrie neeuclidiană. Mai precis, cea mai scurtă distanță dintre două puncte de pe glob nu e o linie dreaptă euclidiană. Există și alte proprietăți familiare din geometria neeuclidiană care nu se regăsesc pe suprafața Pământului. De pildă, suma unghiurilor unui triunghi nu mai este de 180 de grade, iar liniile paralele orientate pe direcția nord-sud la Ecuator se intersectează toate la Polii Nord și Sud. Dacă Euclid nu ne mai e de folos, trebuie să găsim o modalitate de a calcula distanțele într-un spațiu curb, ca suprafața Pământului. Una ar fi să lucrăm direct cu un glob și să măsurăm distanțele cu o sfoară. Am ține astfel cont de curbura Pământului. Un pilot de linie aeriană ar putea să întindă o sfoară între două orașe, să-i măsoare lungimea cu o riglă, iar apoi să înmulțească răspunsul cu raportul dintre mărimea globului și cea a Pământului [s.a.]”³⁷. Citind și recitind acest fragment am estima că, după destule insistențe, tot ce este doar posibil începe să devină tot mai probabil. Nu suntem tocmai familiarizați cu aceste dezbateri, însă luarea lor în calcul ni se pare obligatorie pentru orice demers axat pe cultura călătoritului în secolele XX-XXI: „Imaginea unui bloc ale cărui etaje sunt ca niște ceruri/ suprapuse. Un lift implacabil care te urcă la ce-/ruri și te coboară din nou pe pământ./ Un bloc ca o gură a raiului./ Un bloc ca un axis mundi./ Comunicare între rai și iad. Un bloc ca un arbore/ cosmic. Posibilitate unică de a te lansa în supra-/lumesc. Antenele: simbol al vizualizării și sono-/rizării supralumescului. Supralumescul=con-/tactul cu lumea. Eul este infernal, noi-ul este/ paradisiac. Urcare de la eu la noi. Eu-urile în co-/municare crudă devin tu-uri//[...] Nu va trebui nici să zbor, nici să mă cațăr pe acope-/rișul acestui bloc verde. Nici să fii pasăre, nici/ să fii maimuță. E de ajuns să iau liftul și să mă/ urc la ceruri”³⁸. Oare nimic nu tulbură aceste dulci certitudini? Se pare că nu. Și mereu a fost așa. Un corp străin ajuns pe pământ ne trezește atâtea frământări – legate de originea lui –, încât nu reușim decât să ne re-dogmatizăm poziția noastră față de cer. Nu ne clarificăm relația cu proveniența meteoritului, măsurând însă, scrupulos, distanța ce ne îndepărtează de centrul pământului. Anii-lumină pornesc de niciunde³⁹, iar pe noi doar ne traversează, preț de o secundă, spre a se depune, știu ei cum, în măruntaiele Terrei. Dintotdeauna ni s-a părut că lumina ne-a rămas cumva datoare; că ne frustrează cu ceva; că nu e niciodată destulă și niciodată unde s-ar cuveni să fie, pe de-a-ntregul. Astfel, am rămas cu un fel de amputare perceptuală pe care am încredințat-o, veac după veac, memoriei impersonale a inconștientului colectiv: doar-doar vom domoli acest simțământ de incompletitudine; ameliorându-

³⁷ *Ibidem*, p. 71-76.

³⁸ Am citat din poemul *Scrisori*, cuprins în volumul lui Călin Vlasie, *Opera poetică (1976-1989)*, București, Editura Cartea Românească, 2018, p. 157.

³⁹ Prin puterea lui de a crea realități nepuse la îndoială, imaginarul pavează *niciunde* cu percepții trainice, longevive, poate chiar contondente: „Fără a o ști, nimerisem într-un Neverland unde în conștiință se declanșează un proces de lichefiere progresivă a realității, ștergându-se certitudini, dispărând obișnuințe, bucăți masive din amintiri, imaginea limitelor posibilului devenind tot mai încețoșată, iar posibilul tot mai extins și dislocat tot mai mult de inimaginabil, fantasmagoric și halucinant. Mă fărâmițasem, în uitare, prăbușindu-se, sclerozate, sloiuri din identitatea mea civilă. Totul porni de la un straniu sentiment al claustrării, al faptului că am nimerit într-o lume întârziată, în care timpul curge altfel, mai lent și poate chiar într-un mod sinuos, labirintic, răsucindu-se oarecum într-o spirală pulsatorie” (Oleg Garaz, *Territoria*, București, Editura Nemira, 2018, p. 144).

ne astfel iluzia că am fi furați de o lumină ce nu ne e deloc exterioară, ci consanguină. În fond, poate că nostalgia paradisului e numai un dor după lumina cu care-l asociem. Și cum nu ne-o procurăm de îndată, mai consolabil e s-o visăm uneori: „Uneori, purtăm în noi teroarea unei sentințe ireversibile: despărțirea definitivă de o existență care ne aparținea, cu care ne identificam, condamnarea la o moarte lentă, exilul într-un spațiu ostil – prezențe care ne torturează creierul zile și luni încetând doar noaptea sub narcoza somnului și apoi din nou letargia fără sfârșit. Dar există totdeauna o clipă, dimineața, în secunda incertă dintre inconștientă și luciditate, când lumina se strecoară prin pleoapa abia întredeschisă și pelicula memoriei e imaculată: simțim atunci o bucurie deplină, ca și cum suferința nu ar fi existat niciodată. Abia după câteva clipe, odată cu recunoașterea propriului trup, reapare durerea asemenea unei amintiri exilate care se întoarce acasă. Cred că secunda aceea unică de totală desprindere, premergătoare trezirii conștiente, e o reminiscență a stării primordiale ca prima întâlnire a nou-născutului cu lumina promisă, cea mai pură și nealterată senzație, singura care ne amintește de paradisul pierdut în care fusesem programați exclusiv pentru bucurie”⁴⁰. Trăim deci, o existență aprioric fraudată. Ne complăcem într-o subzistență vizuală cauzată de retragerea luminii instauratoare. În fața unui „recital” Nora Iuga ce-am mai putea comenta?

Răspunsurile unui istoric al culturii nu pot fi decât modeste și restrânse la câteva cuvinte-cheie, dintre care, aici, privilegiem ideea de călătorie: adică tratăm apropierea ca una din modalitățile depărtării; iar trecutul ca un avatar al prezentului: „Căci se pare că mișcarea este în principal actualizare. De aceea nu se atribuie mișcare celor ce nu există actualizat, dar se atribuie alte caracteristici, de exemplu, ceea ce nu există actualizat poate fi gândit sau dorit, dar nu poate fi mișcat. Aceasta fiindcă lucrurile, deși nu există actualizat, vor putea exista efectiv cândva actualizat. Într-adevăr, *dintre cele care nu există, unele există totuși ca virtualitate; dar ele nu există efectiv, fiindcă nu există actualizat* [s.a.]”⁴¹. Mai importantă pentru imaginarea mapamondului pe care un om îl poate străbate este concepția aristotelică despre mărginirile lumii, concepută ca un trop al omogenizării perpetue. Filosoful își construiește argumentația în antiteză cu cei care nu credeau într-o cursivitate de principiu a materiei: „Iar dacă întregul infinit este neomogen, nici locurile în care părțile sale se află nu vor fi omogene și atunci, mai întâi, corpul întregului nu este *unul* decât prin contact; apoi părțile vor să fie limitate, fie nelimitate ca specie. Să fie limitate nu-i posibil (căci înseamnă că unele vor fi infinite ca specie, altele – nu, dacă întregul este infinit, de exemplu focul sau apa vor fi infinite. Dar un astfel de element infinit presupune o distrugere prin contrarii). Iar dacă părțile sunt infinite ca specie și simple, și locurile unde ele se află vor fi infinite și vor fi infinit de multe elemente. Iar dacă aceasta e cu neputință, atunci și locurile sunt limitate, iar întregul, cu necesitate va fi mărginit. Și, în general, este imposibil ca un corp să fie infinit, ca și un loc asociat corpurilor, dacă orice corp senzorial este fie greu, fie ușor. Căci el se va deplasa fie spre centrul lumii, fie în sus, dar este imposibil ca infinitul sau întregul,

⁴⁰ Nora Iuga, *Săpunul lui Leopold Bloom*, Iași, Editura Polirom, 2025, p. 260.

⁴¹ Aristotel, *Metafizica*, traducere de Andrei Cornea, București, Editura Humanitas, 2021, p. 335.

sau oricare jumătate a sa să sufere oricare din aceste mișcări. Într-adevăr, cum le vei deosebi? Sau în ce fel o parte a infinitului va fi jos, alta – sus, sau alta – la margine, alta – la centru?”⁴². Nu ne pasionăm însă de călătorul-reporter, dând credit călătorului-magician; care știe să revrăjească cele văzute, atribuindu-le înțelesuri pe care nici el nu le prevedea. Într-o lucrare din secolul XII, al lui Bernardus Silvestris, citim câteva rânduri subsumate imaginarului circularității: „În cer, divina mână și-ai cerului supuși/ au început lucrarea deplină a operei./ Forma cerului rotundă; esența, un foc mai pur; Mișcarea, circulară; divinitățile, o ceată de zei –/ consider zei pe cei a căror prezență slujește în fața/ Domnului,/ aceia pe care adevărata zi îi păstrează în lumină clară,/ căci locul păcii eterne,/ lipsit de tot tumultul aerului și depărtat de sine,/ separă sălașurile tănuite. Deasupra, în înalțuri,/ dar în afara lumii, spune credința că există Dumnezeu”⁴³. Astfel, plecând de la „forma cerului rotundă”, din citatul abia încheiat, ajungem inevitabil la Gaston Bachelard și la căutările lui de ordin metodologic: „[...] formula: «ființa e rotundă» va deveni pentru noi un instrument care să ne permită să recunoaștem primitivitatea anumitor imagini ale ființei. Încă o dată, imaginile *rotunjimii pline* ne ajută să ne regroupăm în noi înșine, să ne dăruim nouă înșine o primă constituire, să ne afirmăm ființa noastră la modul intim, prin lăuntru. Căci, trăită din lăuntru, fără exterioritate, ființa n-ar putea fi decât rotundă [s.a.]”⁴⁴.

S-ar părea că Dumnezeu nu e deloc Marele Singur, fiind amator de conversații. Chiar dacă Adam nu-și amintește de sine decât la diateza pasivă: doar suportă consecințele săvârșirilor sale. Nu se lasă totuși neutralizat, depozitat ontologic la modul supin: de gândit, de citit, de scris etc. Se ostenește, așadar, cu așteptarea semnelor de Sus; căci pentru el Creația rămâne o perindare continuă, o perpetuă întinerire a ființării prin *arătare*, în limbaj, în povestire, în grabă; de aceea, cu cât ne împușinăm cuvintele din minte cu atât ne strâmtăm adevărurile din realitate. Soluții? Să încrustăm fiecă palmă de pământ cu viața timpului cel nou; sau, altfel spus, a infinitului din urmă: o sumă, în continuă creștere, a nețârmurilor recente; care sporovăiesc întruna și ne lărgesc lumea; cum anume?; chemând la taifas Cuvântul pus cândva în noi. Ne referim, de fapt, la o anumită circularitate⁴⁵ a semnificărilor, pe care analiza interpretărilor date imaginarului o evidențiază cu destulă claritate: „Când părăsim sfera dorințelor și a imaginației, este oare realitatea acest exotic straniu, pe care trebuie să-l contemplăm doar cu gura căscată, să-l îngrădăm în insistența lui inoportună, iar în rest să-l lăsăm în pace? Sau nu cumva realitatea se prezintă ca masa maleabilă a unui ansamblu de disponibilități, care atrage intervenția unui demiurg și care ne evocă, în primul și în primul rând, energia

⁴² *Ibidem*, p. 421.

⁴³ Bernardus Silvestris, *Cosmografia*, traducere de Ana Palanciuc & Florina Ion, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 71.

⁴⁴ Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*, traducere de Irina Bădescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2003, p. 261.

⁴⁵ „Tu ce crezi: s-a născut vreodată ceva/ dintr-o pricină rotitoare?” Am citat din poezia *Ultima*, cuprinsă în volumul lui Nichita Stănescu, *Integrala poemelor*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2013, p. 398.

necesară pentru a o modela? Sau poate-i anticamera muzeului de artă, în care piesele alese ne sunt pregătite pentru exercitarea și rafinarea gustului? *Sau este, în fine, inscripția de pe zidul neantului, trimițând după colțul în spatele căruia se ascunde realitatea ultimă și necunoscută, sau trimițând, prin alte scrieri, tot la ea însăși?* [...] Conform principiului că ai acces exclusiv la ceea ce-ai făcut tu însuși și cu toată îndoiala că istoria ar face parte în mod real din această categorie, clauza generală a hermeneuticii a emigrat cu totul în zona sacră a esteticii, pentru ca, abia de aici, să strălucească iar asupra celor mai recente sensuri date ființei. Ce s-a pierdut sau ce s-a câștigat astfel? Hermeneutica, în primul rând, nu vizează univocitatea aceluia lucru pe care-l supune artei sale interpretative, deci nici «calitatea» pe care trebuie s-o aibă un mesaj sau chiar o revelație, atunci când utilizarea-i efectivă nu atestă premisa unei intenții de transmitere. *Hermeneutica nu vizează ceea ce trebuie să aibă și să expună un unic sens, pe care-l poate păstra pentru totdeauna, ci ea vizează ceva care, tocmai datorită propriei ambiguități, îi preia interpretările în semnificația sa. Ea îi atribuie obiectului său facultatea de-a îmbogăți în permanență cu noi interpretări, astfel încât realitatea lui istorică rezidă tocmai în a accepta lecturi noi, în a suporta noi interpretări* [s.n., A.M.]⁴⁶. Altfel spus, în termenii lui Victor Ieronim Stoichiță, vom releva, în orice peregrinare, „instaurarea tabloului”⁴⁷, cu toate contradicțiile acestui joc al minții. O să revenim, așadar, la acea *dez-depărtare* a lui Martin Heidegger, care înseamnă „a face să dispară departele, înseamnă aducere-în-apropiere ca aducere-spre-a-fi-întâlnit, ceea ce implică totodată o aducere-de-sine-spre-a-fi-întâlnit [s.a.]”⁴⁸. Distanțele ni le calculăm matematic, depărtările ni le reprezentăm afectiv. Mai lămuritor din punct de vedere filosofic, este, din nou, Heidegger: „Toate lucrurile din lumea ambientă se află la o anumită depărtare, și acesta numai în măsura în care ele, ca lucruri mundane în genere, sunt îndepărtate. Dacă le este anulat caracterul specific de lume ambientă și dacă sunt dez-mundaneizate, devenind două puncte geometrice, ele își pierd atunci definitiv caracterul depărtării. Ele nu mai au decât *distanță*. Distanța însăși este un *quantum*, un «cât de mult». Distanța este ceva cu totul deosebit de ceea ce este, în primă instanță, și potrivit sensului ei, depărtarea, ea este un anume «atât de mult» care nu se determină decât pornind de la mulțimea

⁴⁶ Hans Blumenberg, *Lizibilitatea lumii*, traducere de Maria-Magdalena Angheliescu, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2011, p. 14, 19.

⁴⁷ Ne vom interesa mai puțin de conținutul factual al lumilor pe care drumețul le remarcă. Iar accentul cercetării o să cadă pe „ramele” culturale ale peisajului natural/uman narativizat. După metodologia istoricilor de artă, investigarea ancadramentelor mentale ale „priveliștii” sociale luate în seamă poate furniza cheia de înțelegere a călătorului și, îndeosebi, a motivațiilor călătoriei: „Rama separă imaginea de tot ceea ce este non-imagine. Ea definește încadratul ca lume semnificantă, în fața celui «în afara cadrului» care este lumea pur și simplu trăită. Trebuie însă să ne întrebăm: căreia dintre cele două lumi îi aparține rama? Răspunsul nu poate fi decât bivalent: ambelor și nici uneia. Rama nu este încă imagine și nu mai este un simplu obiect al spațiului înconjurător. Ea aparține existenței, dar nu își capătă rațiunea sa de a fi decât în raport cu imaginea. Ea nu aparține totuși lumii ideale a acesteia din urmă, deși o face posibilă. [...] Imaginea încastrată are o ramă pictată (o ramă care *este* pictură); imaginea încastrată are o ramă care este, de această dată, și un obiect al lumii reale”. Am citat din capitolul *Margini*, aflat în volumul lui Victor Ieronim Stoichiță, *Instaurarea tabloului. Metapictura în zorii Timpurilor Moderne*, traducere de Andrei Niculescu, București, Editura Univers, 1999, p. 47.

⁴⁸ Martin Heidegger, *Prolegomene la istoria conceptului de timp...*, p. 371.

lucrurilor între care există distanțe, în speță ea este distanța dintre aceste două unități, este acest «cât de mult» determinat care se definește în raport cu punctele care se află la o anumită distanță unele de altele; *distanța este o depărtare deficientă* [...]. Acesta nu e decât reflexul faptului că eu însumi sunt de fiecare dată cel care parcurge depărtarea, și anume în felul care îmi este *mie* propriu, cel al dez-depărtării [...]. Aceste dez-depărtări fac parte din al meu *fapt-de-a-fi-în-preajma*, așa cum este el într-un moment sau altul. Ele nu sunt distanțe pe care eu le parcurg, ca să spunem așa, precum o unitate de măsură așezată de-a lungul segmentului ce trebuie măsurat, ci eu însumi sunt cel care își depășește de fiecare dată îndepărtarea. Durata unei astfel de depărtări se determină în acest caz pornind de la felul în care eu am timp, mai exact spus pornind de la *felul în care eu sunt de fiecare dată timpul*. [...] Distanțele obiective din cuprinsul lumii nu coincid cu depărtările care fac obiectul experienței sau chiar al explicitării noastre. [...] Însă trebuie ținut seama de faptul că tocmai această «subiectivitate» în virtutea căreia noi determinăm toate depărtările în raport cu noi constituie vitalitatea autentică a faptului-de-a-fi-în-lume [...]. Calculul distanței este întotdeauna o modificare a explicitării, a faptului-de-a-sălășlui-în. [...] Această depărtare, care sunt eu însumi ca ființă-raportată-la, nu o pot străbate. Dacă încerc să fac așa ceva, ajung să îmi dau seama de un lucru, și anume de faptul că iau cu mine această depărtare; *o iau cu mine, deoarece eu sunt însăși această depărtare* [s.a.]⁴⁹. Cum translăm în plan temporal cele stipulate de Heidegger în plan spațial? Căci nu toate duratele sunt așa de controlabile încât să fie doar niște proiecții ale eului, peregrin ori ba: „[...] s-au sfârșit cam toate lucrurile./ Se întrevede ceva/ căruia nu-i mai pot spune viitor/ trecutul invadează totul/ viitorul este ultratrecut”⁵⁰. „Viitorul/ e un obicei prost/ de care nu putem scăpa,/ lucrează în noi ca un drog,/ se joacă întruna cu mințile noastre”⁵¹, zice poetul. Vom spune că marea problemă a acestui viitor este să-și aleagă un trecut: să călătorească de la un antecedent la altul până atinge o posibilă sorginte; dar nu orice fel de origine, ci una înspicată, susceptibilă să coincidă cu actualitatea provizorie pe care acest viitor și-o amenajează. Faptul că viitorul e un trecut anticipat cândva ne-o arată și romancierii⁵². Ei au chiar un fel de monopol asupra administrării potențialităților, justificând convocarea literaturii ca sursă, poate doveditoare, a tuturor redirecționărilor noastre temporale:

„Isaac Sachs privește în jos, către dimineața splendidă din Pennsylvania. Suburbiile ca niște labirinturi de căsuțe ivorii și de pașiști ca mătasea, cu intarsia de piscine turcoaz. Geamul micului avion turbo-reactor privat e rece pe obrazul lui.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 372, 376-377, 379.

⁵⁰ Am citat din poezia *Sfârșit*, aflată în volumul Angelei Marinescu, *Opere complete*, vol. I, *Subpoezie*, Bistrița, Editura Charmides, 2015, p. 81.

⁵¹ Vezi poezia *Nimic nu ne mai poate clinti*, din volumul lui Ciprian Măceșaru, *Locul în care n-am ajuns niciodată*, Bistrița, Editura Charmides, 2015, p. 11.

⁵² „Scriitor e cel care știe să șteargă urmele realului pe care l-a folosit ca materie primă a operei literare. El preschimbă în literatură și amplifică ceea ce a trăit în viață, făcând astfel pasul de la reportaj la artă. Nu ne învață oare scriitorii că avem un respect exagerat pentru puținătatea realului și că mult mai frumos e să mințim artistic, adâncindu-ne în *posibilul ei*?” (Gabriel Liiceanu, *În singurătatea minții mele...*, p. 250).

Exact sub scaunul său, la șase picioare adâncime, în compartimentul de bagaje, se află o servietă care conține suficient explozibil C-4 pentru a transforma un avion într-un meteorit. [...] Sachs își refugiază atenția în carnetul lui de însemnări, în care scrie aceste propoziții:

- *Expunere: acțiunile trecutului concret + ale trecutului virtual se pot ilustra printr-un eveniment bine cunoscut istoriei colective, cum ar fi scufundarea Titanicului. Modul concret în care s-a petrecut catastrofa se cufundă în obscuritate din ce în ce mai mult, pe măsură ce martorii oculari se sting, documentele se distrug + epava propriu-zisă a navei se dizolvă în mormântul de apă care este Atlanticul. În schimb, scufundarea virtuală a Titanicului, construită din amintiri recuperate, din hârtii, din zvonuri, din imaginație – pe scurt, din credință – devine din ce în ce mai «adevărată». Trecutul concret este fragil, tot mai șters + tot mai problematic de accesat + reconstituit; în schimb, trecutul virtual este maleabil, tot mai proaspăt + tot mai dificil de ignorat / dovedit ca fiind fraudulos.*

- *Prezentul face apel la trecutul virtual pentru a-și atinge scopurile, pentru a conferi credibilitate mitologiilor sale + legitimitate încercărilor de impunere a voinței. Puterea caută + este dreptul de a «modela» trecutul virtual. (Acela care-l plătește pe istoric este și cel care face muzica.)*

- *Nevoia de simetrie face necesară și existența unui viitor concret + virtual. Ne închipuim cum va arăta săptămâna viitoare, anul viitor sau anul 2225 – un viitor virtual, construit din dorințe, profeții + vise cu ochii deschiși. Viitorul acesta virtual poate influența viitorul concret, așa cum se întâmplă în cazul unei profeții autodeterminante, dar viitorul concret îl va eclipsa, cu siguranță, pe cel virtual, așa cum ziua de mâine o eclipsează pe cea de azi. La fel ca Utopia, viitorul concret + trecutul concret nu există decât la o distanță neclară, unde nu sunt de folos nimănui.*

- *Întrebare: Există vreo distincție semnificativă între un simulacru de fum, oglinzi + umbre – trecutul concret – și un alt simulacru asemănător – viitorul concret?*

- *Un model al timpului: o infinită păpușă Matrioșka de momente pictate; fiecare «ambalaj» (prezentul) încastrat într-un cuib de «ambalaje» (trecutele prezenturi), pe care eu îl numesc trecut concret, este perceput ca trecut virtual. Păpușa lui «acum» poartă încastrate, în mod similar, un cuib de prezenturi care abia urmează și pe care eu le numesc viitor concret, dar sunt percepute ca fiind viitor virtual [...]. Detonatorul este acționat. Explozibilul C-4 este detonat. Avionul este înghițit de o minge de foc. Tot ce conține avionul: părți metalice, obiecte de plastic, cablaje, pasageri, oasele, hainele, caietele lor de însemnări și creierele – toate-și pierd substanța în flăcările care depășesc 1.200 de grade Celsius. Necreații și morții există numai în trecutul nostru concret și în cel virtual. De acum începe bifurcarea celor două trecuturi»⁵³. Dimineata reîncepe în timpul după-amiezii, iar cea din urmă o ia de la capăt odată cu lăsatul serii; ca să nu mai spună că anul trecut recidivează, neobosit, în mijlocul anului în curs. Așa intrăm într-o dimensiune prin care timpul*

⁵³ David Mitchell, *Atlasul norilor*, traducere de Mihnea Gafița, București, Editura Humanitas, 2023, p. 486-488.

trecuse demult. Iar urmele lui își pierd prea repede vârsta. Astfel încât, orice călător reîncepe de la zero povestea locului respectiv, ducând-o la o răspântie a prognozelor: unde istoria de-a fir a păr n-are nicio căutare. Căci totu-i doar uitare și totu-i numai viitor. Iar secundele nu se înlănțuie, se stratifică: „Prezentul trăit conține în densitatea lui un trecut și un viitor. Fenomenul mișcării nu face decât să manifeste, într-un mod mai clar, implicarea spațială și temporală. [...] Mișcarea este o modulare a unui mediu deja familiar și ne aduce, încă o dată, la problema centrală, aceea de a ști cum se constituie acest mediu care servește drept fond pentru orice act de conștiință. [...] De-a lungul peisajului sau al orașului se manifestă un sens latent, difuzat în ele, pe care îl regăsim într-o evidență specifică, fără a avea nevoie să-l definim. Ajung la suprafață doar percepțiile ambigue, ca un fel de acte speciale, acele percepții cărora le dăm noi înșine un sens prin atitudinea pe care o luăm, sau care răspund la întrebările pe care ni le punem. Ele nu pot servi la analiza câmpului perceptiv, de vreme ce sunt prelevate din el, ci îl presupun, iar noi le obținem tocmai folosindu-ne de montajele pe care le-am dobândit prin frecventarea lumii. [...] Orice percepție presupune un anumit trecut al subiectului care percepe”⁵⁴.

Mergerea viitorului către potențialele lui începuturi nu este unidirecționată, efectele unei etape de evoluție ramificându-se către cauzalități diverse, puse la treabă pe rând sau pe sărite⁵⁵. Și uite așa, odată terminată o călătorie, începem multe altele. Utopiile sunt cu atât mai ispititoare cu cât par mai ușor de concretizat. Nu sunt deloc evazive, ele comportând o mare obediență față de micile amănunte. Desigur, nouă ne dă mâna să categorisim reprezentările călătorilor de odinioară ca fiind utopice, însă această aplecare ne e deslușită de Augustin Ioan: „Ne poate fi de folos în acest text să analizăm puțin etimologia cuvântului utopie. Termenul se revendică dintr-o posibilă (și fertil-ambiguă) dublă sursă: *ou-topos* și *eu-topos*. Chiar dacă ambele se revendică de la *topos* (loc), înțelesurile lor sunt diferite, ceea ce ne permite să cartografiem discursul utopic și epifaniile sale arhitecturale. Primul termen desemnează un loc al fericirii sociale, conotat moral, dar nefixat în cadre spațiale și/sau temporale (Gr. *Ou-topos* = fără loc). Utopia, în felul în care s-a concretizat termenul după Thomas Morus, poartă în definiția sa această ambiguitate de care secolul inventării sale a fost conștient, dar care va fi perpetuat ulterior. [...] *Eu-topos* (loc bun) în schimb se definește ca fiind un loc ale cărui calități ideale nu îi reduc

⁵⁴ Maurice Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepției*, traducere de Ilieș Câmpeanu & Georgiana Vătăjelu, Oradea, Editura Aion, 1999, p. 331, 337.

⁵⁵ „Organizarea timpului, bunăoară modul de a individualiza prezentul, de a stabili continuitatea sau rupturile lui cu trecutul și cu viitorul, implică necesarmente constituirea unei trame a discursului: pentru o cultură, raportul dintre prezentul și trecutul său va fi compus din ansamblul enunțurilor care sunt reactualizate sau care pot fi reactualizate, din sistemul de transformări care guvernează aceste reactualizări, din forma de discurs care indică valoarea sau utilitatea enunțurilor deja articulate, din mijloacele folosite pentru a regăsi și a face să reapară în noile discursuri pe cele care au fost pierdute. Raportul cu viitorul va fi stabilit prin intermediul discursurilor considerate ca trebuind să fie repetate conform unei identități rituale, al celor considerate ca definitiv adevărate, al celor care trebuie să fie supuse verificării unor altor discursuri, al celor care funcționează ca prescripție și regulament pentru orice vorbire viitoare etc.” (Michel Foucault, *Discursul filosofic*, traducere de Ciprian Mihali, București, Editura Trei, 2024, p. 284).

șansele de a putea fi identificat în spațiul fizic, poate chiar terestru. Utopiile estetice, Atlantida platoniciană și dipolul creștin paradis/infern în varianta sa terestră (situatadică «la capătul pământului») sunt astfel de exemple. [...] Secolul XVIII-lea hibridizează între ei termenii *ou-topos* și *eu-topos* în voiajul imaginar. În ordinea textului, ficțională, orașul descris este nu doar perfect, dar și «real». Autorii vor «descoperi» în Australia, în zonele barbare, pe Lună sau în centrul pământului o patrie a cutărei perfecțiuni. Sau, cel puțin, ca în Swift, va fi vorba despre un topos al vreunei stranii însușiri a locuitorilor lui: uriași, pitici sau centauri Yahoo. Descrierea geografică este de regulă detaliată, mimând o «descoperire» empirică, dar de dorul amănuntului scientist nu scapă nimic. [...] O altă sinteză a celor doi termeni o produc în secolul al XIX-lea comunitățile utopice din America. Nu doar că America există pe hartă fără nici un dubiu, dar ea este o realitate fizică alternativă și totodată «bună» (*eu-topos*), propice pentru implantarea acolo a societăților perfecte (*ou-topos*)⁵⁶. Viziunile acestea comportă diferite grade de instaurare în real, de unde și proliferarea imaginariilor de călătorie pe seama tuturor formelor de *nesfârșire* intuite de mintea omului. Și ajunși aici sunt destule de spus. Fie și numai dacă ne amintim de lungile discuții pe care optimistul Albert Einstein le avea, prin parcuri, cu deprimatul său prieten Kurt Gödel: „Albert Einstein a fost cel care a inițiat revoluția în înțelegerea timpului. În 1905, el a arătat că timpul, așa cum era înțeles de fizicieni, cât și de oamenii simpli, nu era decât o ficțiune. [...] Einstein a arătat că nu există un «acum» universal. Faptul dacă două evenimente sunt simultane depinde de observator. Iar dacă simultaneitatea cade, împărțirea clipelor în «trecut», «prezent» și «viitor» își pierde sensul. Evenimentele despre care un observator apreciază că s-au întâmplat în trecut se pot afla în viitorul altui observator; prin urmare, trecutul și prezentul trebuie să fie la fel de concrete, la fel de «reale». În locul prezentului efemer, ne alegem cu un tablou temporal împietrit – un «univers bloc» cu patru dimensiuni. Aici te naști; puțin mai încolo sărbătorești trecerea unui mileniu; iar în partea cealaltă vei fi mort de ceva vreme. Nimic nu «curge» de la un eveniment la altul. [...] Are timpul viitor? Da. Dar asta depinde de ceea ce se dovedește a fi destinul ultim al cosmosului. [...] Eternitate virtuală, poarta spre Nicicând, irealitatea timpului... Afectează vreuna dintre aceste reverii viața reală de zi cu zi? Probabil că nu. La fel ca Einstein, ne încăpățânăm să rămânem sclavii iluziei noastre temporale. Inevitabil simțim că suntem sclavii unei părți din tabloul temporal (trecutul) și ostaticii alteia (viitorul). Totodată, simțim inevitabil că, literalmente, nu mai avem timp. [...] Arthur Eddington, unul din primii fizicieni care au reușit să înțeleagă teoria relativității, a afirmat că intuiția noastră că timpul trece este atât de puternică, încât ei trebuie să-i corespundă un lucru din lumea reală. Dacă știința nu poate să-l identifice, atunci s-ar putea spune: cu atât mai rău pentru știință! [...] Unii susțin că timpul este o componentă fundamentală a universului; alții spun că nu, timpul este produsul unor caracteristici mai profunde ale realității fizice. Unii insistă că timpul are o direcție intrinsecă; alții resping acest lucru. Stephen Hawking a susținut cândva că timpul s-

⁵⁶ Augustin Ioan, *Repede ochire asupra culturii urbane ideale*, în Augustin Ioan (coord.), *Arhitectura care nu există. Imaginar, virtual, utopie*, București, Editura Paideia, 1999, p. 16-17.

ar putea inversa și ar putea curge în direcția opusă, dar și-a dat seama mai târziu că a făcut o greșală de calcul. Majoritatea fizicienilor și filozofilor din ziua de azi sunt cu toții «eternaliști». Dar există o minoritate – autodeclarat «prezentistă» – care crede că «acum» este un moment aparte, care înaintea precum o luminiță pe axa istoriei; iar acest fapt ar fi valabil, susțin ei, chiar dacă nu ar exista observator asemenea nouă în univers⁵⁷. Doar ca să-i dea, totuși, o replică amicalului său Einstein, Gödel s-a folosit de exemplul unei călătorii în timp. El era de părere că „[...] universul nu se extinde, ci se învâрте (iar forța centrifugă care ia naștere datorită rotației este cea care se opune prăbușirii tuturor lucrurilor sub acțiunea forței gravitaționale). Un observator din acest univers ar vedea toate galaxiilor rotindu-se încet în jurul lui; ar ști că universul ar fi cel care se învâрте, și nu el, pentru că nu ar simți nici un fel de amețală. Ceea ce face ca acest univers să fie cu adevărat ciudat, arată Gödel, este felul în care geometria sa combină spațiul cu timpul. Printr-o călătorie suficient de lungă cu racheta în jurul lumii, un locuitor al universului lui Gödel ar putea să se întoarcă în orice punct din trecutul său. Einstein nu a fost deloc încântat că ecuațiile sale permit lucruri de felul călătoriilor spațiale care te întorc în timp, ca în *Alice în Țara Minunilor*; chiar i-a mărturisit lui Gödel că universul acesta îl «tulbură». Alți fizicieni au fost uimiți că posibilitatea călătoriei în timp, care aparținuse până atunci domeniului SF, era coerentă cu legile fizicii. Au început apoi să se întrebe ce s-ar întâmpla dacă cineva s-ar întoarce în timp înainte de a se fi născut și și-ar omorî bunicul. Lecția desprinsă de Gödel era însă alta. Dacă călătoria în timp este posibilă, susținea el, atunci timpul ca atare este imposibil. Un trecut care poate fi rețrăit nu poate fi, cu adevărat, trecut. Iar faptul că universul efectiv se extinde mai degrabă decât să se rotească este irelevant. Timpul, la fel ca Dumnezeu, fie este necesar, fie nu este nimic; dacă dispăre dintr-un univers posibil, atunci existența sa este compromisă în toate universurile posibile, inclusive al nostru⁵⁸. Acolo unde științele ezită, ipotezele de lucru se preschimbă în fantezii⁵⁹. E bine știut deja că multe scenarii pentru *twisted mind movies* au plecat de la dubitațiile teoreticienilor fizicii. Mai mult,

⁵⁷ Jim Holt, *Când Einstein se plimba cu Gödel: incursiuni la granițele gândirii*, traducere de Andreea Eșanu & Larisa Gogianu, București, Editura Humanitas, 2025, p. 30-35.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 26-27.

⁵⁹ Scriind despre fantasmă ca percepție, Julia Segal precizează: „Mințile noastre sunt pline de fantasme. Nu doar fantezii – prin care înțeleg povești pe care le inventăm pentru propriul amuzament – ci «povești» în care suntem profund implicați și în care credem și care se desfășoară independent de conștiința sau intențiile noastre. Fantasmele alcătuiesc fundalul a tot ceea ce facem, gândim sau simțim: ne determină percepțiile și, într-un fel, sunt percepțiile noastre. [...] Toate percepțiile, după cum ne spun neurologii, sunt, într-un fel, «interpretări». Primim informații foarte limitate în ceea ce privește semnalele recepționate de ochii noștri, de urechile noastre și de celelalte organe de simț: creierul este cel care pune laolaltă doi și cu doi și experiența și nu dă doar cincini, dă cincizeci. Creierul se bazează masiv pe experiența anterioară, pe așteptări și pe capacitatea de a observa o asemănare mică, dar suficientă, între situații foarte diferite. Sunt multe experimente care demonstrează cât de simplu este să păcălești creierul să facă o interpretare greșită. Dar, fără această capacitate de a face judecăți imediate, automate, despre lume și de a ne raporta la ele ca și cum ar constitui adevărul, am fi incapabili să ne vedem de viața de zi cu zi cu încrederea și competența cu care o facem”. Vezi Julia Segal, *Fantasmele în viața cotidiană: o abordare psihanalitică pentru înțelegerea propriei persoane*, traducere de Vlad Vedeanu, București, Editura Trei, 2018, p. 31-32.

cei din urmă participă, involuntar, la mitul călătorului prin vremuri; care, încredințat că timpul este ireal, ar aspira în mod legitim să-și cucerească eternitatea, în orice dimensiune ar da de dânsa: „Miturile conțin memorie, oferă sens existenței noastre structurându-ne și ne permit să ne ridicăm printr-un proces evolutiv. Sunt reparatoare, indicând sursa răului și semnul prin care ne putem vindeca. [...] Ne putem apropria de părțile noastre absente, proiectându-ne în căutarea unității și a identității. Mitograma ne oferă toate posibilitățile de a ne recrea povestea și de a ne inventa noi drumuri. Fiindcă, într-adevăr, lucrând asupra mitului nostru eliberator, ne putem lărgi perspectiva propriei vieți”⁶⁰. Paradoxal ori nu, omul își caută completitudinea în noțiuni care nu par să aibă granițe, Adam aspirând neconținut la orice formă de necuprindere, delocalizare, nesituare etc. Îi stă mintea la orice ipostază prin care infinitul îl ispitește.

Or, infinitul este ceva mai mult decât ceea ce am putea număra. Mai apare încă și teama că el, infinitul, e tot mai fragil în ultima vreme⁶¹. Și totuși, unii mai cred că timpul ar fi echivalentul cel mai nimerit al nesfârșirii. El, timpul, e o circumstanță a eternității. Pune punct duratei ca să dea un deznodământ schimbării. Kant vorbește de incapacitatea de a ne reprezenta un sfârșit al vremurilor, din cauză că nu întrevădem un capăt al devenirii. Așa se naște ideea, zisă „negativă”, de eternitate: ea anulează timpul ca să exorcizeze instabilitatea ființării⁶². Eternitatea asta ne exonerează deci de responsabilitatea de a pune punct unor evoluții, poate haotice. Ea așază devenirea sub controlul unui extra-timp în care incongruențele istoriei nu își au locul: „Este vorba de simultaneitatea unei deveniri, a cărei caracteristică o constituie eludarea prezentului. Ca urmare a faptului că eludează prezentul, devenirea nu îngăduie separația și distincția dintre înainte și după, dintre trecut și viitor. [...] Bunul-simț [*le bon sens*: sensul cel bun] îl constituie afirmația potrivit căreia, în orice lucru, există un sens determinabil; paradoxul constă, dimpotrivă, în a afirma ambele lucruri în același timp. [...] În orice eveniment există, într-adevăr, momentul prezent al efectuării, acela în care evenimentul se încarnează

⁶⁰ Georges Colleuil, *Funcția terapeutică a simbolurilor*, traducere de Doru Mareș, București, Editura Nemira, 2017, p. 218.

⁶¹ Din același volum al lui David Mitchell, *Atlasul norilor*, mai desprindem două fraze asociate subiectului nostru: „Infinitul nostru se sfârșise brusc, iar eu îmi mușcam limba cu toți dinții” (*ibidem*, p. 547). În istoria culturii există riscul de a răspunde la provocările realității cu uneltele ficțiunii: „Cărțile nu-ți oferă o evadare autentică, dar îți pot împiedica mintea să se macine până nu mai rămâne nimic din ea” (*ibidem*, p. 444).

⁶² „Dar mai spunem și că gândim o durată ca fiind *fără de sfârșit* (ca eternitate); nu fiindcă avem vreun concept determinat cu privire la mărimea ei – căci acest lucru este cu neputință, de vreme ce mărimea îi lipsește cu totul timpul drept măsură a acesteia; ci acel concept despre durata eternă este pur și simplu unul negativ, deoarece acolo unde nu există timp, nu există *nici sfârșit*. Prin acest concept, cunoașterea noastră nu înaintează câtuși de puțin, ci vrea doar să se spună că rațiunea orientată în intenție (practică) spre scopul final nu va putea fi niciodată satisfăcută pe calea schimbărilor continue. Și chiar și atunci când rațiunea este ispitită cu principiul repausului și imobilității stării lucrurilor din lume, se face atât de puțin în ceea ce privește folosirea ei *teoretică*, încât se va ajunge, mai degrabă, într-o deplină absență a gândirii” (Immanuel Kant, *Mici scrieri despre morală, religie și politică*, traducere de Mircea Flonta & Hans-Klaus Keul & Grigore Vida, București, Editura Humanitas, 2024, p. 242).

într-o stare de lucruri, un individ, o persoană, aceea pe care o desemnăm spunând: iată, a sosit momentul; iar viitorul și trecutul evenimentului sunt judecate doar în funcție de acest prezent definitiv, din punctul de vedere al celui care îl încarnează. Dar, pe de altă parte, există viitorul și trecutul evenimentului luat în el însuși, care se sustrage oricărui prezent, pentru că este liber de limitările unei stări de lucruri, fiind impersonal și preindividual, neutru, nici general, nici particular, *eventum tantum* [...]; sau, mai curând, care nu are alt prezent în afara aceleia al clipei mobile care îl reprezintă, mereu dedublat în trecut – viitor, formând ceea ce trebuie să numim contraefectuaire⁶³. Și când un călător nu-și poate însuși realmente consecințele unui eveniment, îi fabrică avataruri, poate contradictorii, poate compensatoare, poate utopice: „Eternitatea rotativă poate părea cumplită pentru spectator, este însă satisfăcătoare pentru oamenii care au parte de ea. Feriți de vești proaste și de boli, trăiesc mereu ca și cum ar fi prima oară, fără să-și amintească de cele de dinainte. În plus, cu întreruperile impuse de regimul mareelor, repetiția nu este implacabilă. Deprins să vadă o viață care se tot repetă, găsesc că a mea este iremediabil întâmplătoare. Încercările de a o corecta sunt zadarnice: pentru mine nu există o dată viitoare, fiecare moment e unic, diferit, și multe se pierd din neatenție. E sigur că nici pentru imagini nu există o dată viitoare (toate sunt la fel ca prima). Se poate crede că viața noastră e ca o săptămână a acestor imagini și că se tot repetă în lumi învecinate⁶⁴. Cu puțină închipuire, putem concepe devenirea drept o succesiune de insule fără ceas, în care trăim autarhic o vreme; pentru ca, ulterior, să migrăm într-o altă bulă temporală, cu aerul că nu avem precedente și că noua așezare în timp e și singura de care am avea știință. O exprimă, mult mai bine decât noi, Marin Tarangul: „Lumea vizuală este aparența ei înseși. Ceea ce apare ca vizibil este în același timp contrazis ca vizibilitate: nu apare ceea ce este «în fond», ci apare doar vizibilitatea, partea explicită a imaginii, figura ei optică: ceea ce înseamnă că nu apare elementul care stă la baza vizibilității, materialul elementar, ceea ce este fundamental și face să susțină vizibilul, să-l sus-țină, adică să-l arate ca fiind numai aparent. Și chiar dacă trecem «dincolo» de aparențe, spre alte forme exterioare care, toate, par să spună că nu sunt ceea ce par să fie⁶⁵. În spiritul celor afirmate aici, ne suntem nouă înșine părelnici. Iar călătoria dintr-o nălucire într-alta se agravează fix atunci când ne credem mai realiști și mai stăpâni pe ceea ce vedem⁶⁶. Ideea că un anumit succes al

⁶³ Gilles Deleuze, *Logica sensului*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2022, p. 7, 185-186.

⁶⁴ Adolfo Bioy Casares, *Invenția lui Morel*, traducere de Tudora Șandru-Mehedinți, București, Editura RAO, 2018, p. 127-128.

⁶⁵ Marin Tarangul, *Nocturnal*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 468.

⁶⁶ „Fantasma [...] nu reprezintă o acțiune sau o pasiune [pătımire], ci un rezultat al unei acțiuni și al unei pasiuni, altfel spus, un pur eveniment. Întrebarea dacă astfel de evenimente sunt reale sau imaginare nu este bine pusă. Distincția nu este între imaginar și real, ci între evenimentul ca atare și starea de lucruri corporală care îl provoacă sau în care el se efectuează. [...] Să nu tratăm evenimentul ca pe ceva al cărui sens trebuie să-l căutăm și să-l desprindem, pentru că evenimentul este sensul însuși, în măsura în care el se desprinde din sau se distinge de stările de lucruri care îl produc și în care el se efectuează [...]. Dar dacă fantasma are proprietatea de a se întoarce asupra autorului său, care este locul eului în fantasmă, având în vedere desfășurarea sau dezvoltarea care sunt inseparabile

cunoașterii ar diminua drastic enigmele, mergând până victoria finală, este, în opinia lui Basarab Nicolescu, un reflex al gândirii euforic-stângiste. Un adevărat progres științific ne arată câte lucruri rămân inexplicabile și se cer explorate: „Astfel, viziunea materialist-dialectică a lumii ne spune că tot ce este necunoscut în lume va fi într-o zi dezvăluit, cunoscut. Iraționalul este deci conceput ca un punct *asimptotic*, abstract, dezgolit de orice caracter de realitate. Ceea ce este real este rațional, adică ceea ce este supus reproductibilității, experimentării și înțelegerii științifice. [...] Cu toate acestea, e posibil să se formuleze, plecând de la viziunea sistemică și cuantică asupra lumii, o viziune radical diferită, în pofida analogiilor superficiale. Să luăm din nou o sferă ca reprezentare a cunoașterii științifice, dar o sferă *necomcompactă*: în interiorul sferei cunoscutului se găsesc de asemenea mici sfere reprezentând necunoscutul. În procesul cunoașterii științifice, micile sfere *scad* atât în volum, cât și în suprafață, raportul dintre volum și suprafață tinzând, cu trecerea timpului, spre *zero*. Există deci și o progresie în timpul cunoașterii științifice. Necunoscutul este însă continuu prezent, în mod ireductibil: el se manifestă prin puncte care vor fi prezente, orice s-ar face, în sfera cunoscutului. Și oare nu am putea defini sacrul ca fiind tocmai ceea ce este ireductibil în raport cu operațiile mintale? Totul se petrece, în modelul pe care îl propunem, ca și cum nu ar exista opoziție, ci o *cooperare* permanent între rațional și irrațional. Iraționalul nu apare ca atribut al unei entități exterioare sferei cognoscibilului, ci ca pol al unui dinamism care înglobează și în centrul căruia se găsește omul”⁶⁷. În limbaj poetic, ideile lui Basarab Nicolescu se reflectă, dacă doriți, în opera lui Gonçalo M. Tavares; unde piatra se comportă ca o punere la încercare, iar visul ca deslușire a acestei opreliști: „Primejdiile niciodată n-au făcut pe cineva să adoarmă/ și nu obosesc picioarele care fug sau urmăresc./ Pietrele ce nu pot fi înțelese nu devin un obstacol/ decât pentru cel care, în loc să trăiască, vrea să cerceteze./ O piatră de neînțeles, dacă adormi liniștit/ lângă ea și dacă lângă ea ai coșmaruri,/ devine sută la sută umană; în carne și oase, aproape”⁶⁸. Se tot zice că nu știm dinainte marile pericole; că le recunoaștem după ce le-am depășit. Nu-i așa: „[...] în întuneric drumurile se desfac”⁶⁹, scrie Nora Iuga, folosind verbul a desface cu două sensuri: a strica și a clarifica. Poate de folos amândouă. Călătorim luând cu noi multe obișnuințe de gândire. În virtutea lor, ne predăm banalului, conjurându-l de parcă ne-ar solicita întreaga capacitate de autodepășire:

de aceasta? [...] Aceste observații prezintă două avantaje: pe de o parte, ele subliniază faptul că fantasma nu este o reprezentare a unei acțiuni ori a unei pasiuni, ci aparține unui cu totul alt domeniu; pe de altă parte, ele arată că, dacă eul se disipează în ea, aceasta nu se întâmplă în virtutea unei identități a contrariilor, a unei inversări în care activul ar deveni pasiv – așa cum se întâmplă în cazul devenirii profunzimilor și al identității infinite pe care ea o implică. [...] Fantasma este inseparabilă de verbul la infinitiv, constituind astfel o mărturie a evenimentului pur” (Gilles Deleuze, *Logica sensului...*, p. 256-261).

⁶⁷ Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, traducere de Vasile Sporici, Iași, Editura Junimea, 2007, p. 209-211.

⁶⁸ Gonçalo M. Tavares, *O călătorie în India. Melancolie contemporană (un itinerariu)*, traducere de Laura Bădescu, București, Editura Univers, 2014, p. 282.

⁶⁹ *Poezia Reîntoarcerii în piața cerului*, din care am rupt un vers, este cuprinsă în volumul Norei Iuga, *Dactilografa de noapte*, București, Casa de Pariuri Literare, 2010, p. 32.

„E atât de neînsemnat/ Locul spre care mă îndrept, de ce-s atâtea obstacole/ în drum?”⁷⁰. Învingem mai ușor piedicile neprevăzute decât pe acelea la care ne așteptăm demult⁷¹. De altfel, nu știm când anume intrăm într-o călătorie; cândva, vom prinde doar de veste, poate mult prea târziu, poate mult prea devreme; cea de-a doua posibilitate e mai nefavorabilă decât prima. Cert este un singur lucru: oriunde am fi, dacă ridicăm privirea, albastrul pe care îl vedem deasupra este, neapărat, un miez al văzduhului⁷². Iată că cerul, atât de variabil când e vorba de „starea vremii”, se transformă, datorită imaginației, într-un echivalent al statorniciei. În piesa camusiană *Starea de asediu*, corul instaurează, prin însuși faptul intonării, realitățile la care coriștii se referă: „Nimic nu s-a schimbat! Nu se întâmplă nimic, nimic nu s-a întâmplat! Anotimpurile se rotesc în jurul osiei lor, iar pe cerul suav trec astrele înțelepte, a căror calmă geometrie dezaprobă acele stele zănatice și dezordonate care incendiază periile bolții cu coama lor de flăcări, care tulbură cu țiuitul lor de sirenă gingașa muzică a sferelor, care deranjează în goana lor gravitația eternă, care fac să scârțâie constelațiile și pricinuiesc, la toate răspântiile cerești, tragice ciocniri de astre. De fapt, totul e în ordine, lumea capătă echilibru. E miezul anului, un anotimp înalt și încremenit!”⁷³. Timpul nu e aici linear, ci sezonier. Nu acceptă istorii, se complăce în cicluri⁷⁴. Astfel încât un meteorit nu-i un eveniment, ci confirmarea unei stări de fapt; pe care excepția de regulă⁷⁵ n-o învinge. Veșnicia este, așadar, un arbitru al opțiunilor noastre: răscrucile pământene sunt reflectarea unor răspântii cerești.

Cu toate că ne-am dori o analiză cât mai actuală despre imaginarul de călătorie, așa cum este el stimulat de literatură și de știință, nu putem ocoli istoricul

⁷⁰ Poemul sugestiv intitulat *Ajungând acolo* face parte din volumul Sylviei Plath, *Ariel și alte poeme*, traducere de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1980, p. 75.

⁷¹ Călătorul nu este neapărat un explorator al adevărului, ci un revelator al impasurilor ce stau în calea aflării acestuia. Într-o dezbatere din 1971 cu Noam Chomsky, Michel Foucault miza nu pe omul care cunoaște, ci pe obiectul cunoașterii sale; „[...] nu salvarea subiectului, ci salvarea adevărului: pentru a nu fi compromis de istorie, e necesar nu ca adevărul să se constituie în istorie, ci numai să se arate în istorie; ascuns de ochii oamenilor, provizoriu inaccesibil, camuflat în umbră, el va aștepta să fie dezvăluit. Istoria adevărului va fi, esențialmente, întârzierea lui, prăbușirea sau dispariția obstacolelor care au împiedicat până acum ieșirea sa la lumină. Dimensiunea istorică a cunoașterii e mereu negativă în raport cu adevărul” (Noam Chomsky & Michel Foucault, *Despre natura umană*, traducere de Dana Domsodi & Veronica Lazăr, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2012, p. 28).

⁷² „[...] văzduhul mă chema cu zgomotul lui surd, de ghioc lipit îndelung de ureche” (Varujan Vosganian, *Patimile după Gödel*, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 177).

⁷³ Am citat din piesa *Starea de asediu* din volumul lui Albert Camus, *Teatru*, traducere de Daniel Nicolescu, Iași, Editura Polirom, 2022, p. 161.

⁷⁴ Ceru-i tot mai acru; cine să știe dacă mai e ori nu aici? Sceptici sau dezamăgiți sunt destui: „Anotimpurile se termină imediat ce încep. Nu mai sunt veri sau toamne adevărate, primăveri sau ierni. Sunt mai degrabă aproximații, încercări de a fi ceea ce se spune despre ele. Iată cum cerul se blochează, nu știe să decidă ce fel de lumină să găzduiască și ce vânt să sufle” (Laura Imai Messina, *Insula bățăilor de inimă*, traducere de Liliana Nechita, București, Editura Humanitas, 2024, p. 189).

⁷⁵ „Sensul adevărilor noastre este de a fi dezmințire. Așa s-a spus despre adevărurile experimentale de azi, că trebuie să fie deschise, altfel nu sunt adevăruri. [...] Cel mult se spunea: excepția confirmă regula. Azi spunem mai simplu: excepția lărgește regula, n-o lasă pe loc. Dar regula nu e regulă dacă nu e în expansiune” (Constantin Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 81).

unor polemici; chiar dacă acele dezacorduri cărturărești ne trimit în Antichitate⁷⁶ sau în Evul Mediu⁷⁷. Universul, așa cum îl gândeau cărturarii medievali, îmbia credinciosul să viseze la un „mai înalt” al etajului său existențial; căci trăim atât cât aspirăm, nădăjduim, *tindem spre*; ceea ce-i o încercare de a da un sens, ce-i drept fragmentar, unei lumi pe care, oamenii de atunci, o cunoșteau prea puțin din punct de vedere geografic; era mai lesne să emiți ipoteze la scara cosmică decât să capeți niște certitudini despre istoria orașelului vecin: „Natura universului, ce dăinuie ea însăși pentru sine,/ curge, se menține și se hrănește mereu din propriul flux./ Fără îndoială, pierderea ei e repetată/ – după cum poate adesea să piară –, nu piere o singură dată./ Din cauze foarte diferite, în fiecare oră/ predispus să se schimbe, omul se scurge/ în întregime în trupu-i sfârșit./ Astfel, nefiindu-și de ajuns, nevoie are/ de hrană din afară; asudă pentru/ această viață și-și trece zilele înspre nimic”⁷⁸. Dacă luminile celeste pălesc spre a renaște, tărâmurile pământene se zbat sub tirania unei numărători inverse. Să zicem că ai călătorit undeva: cu cât ai mai puțini pași până la destinație⁷⁹, cu atât îți micșorezi cuantumul zilelor de trăit; dar îți mărești, tocmai la final, miza peregrinărilor dintre tine și celălalt: „[...] desculți pe-ntuneric și talpă la talpă/ călătorim unul pe suprafața celuilalt./ Călătorim până când nimeni nu-și mai aduce aminte/ cum e să călătorim./ La urma urmei departele/ nu e decât aproapele cel mai aproape și cel mai înalt”⁸⁰. Oamenii nu pot trăi doar din propriile priviri dacă acestea nu „intervin” în ceea ce noi vedem: „[...] ochiul este o anumită putere prin care întâlnesc lucrurile și nu un ecran pe care acestea sunt proiectate”⁸¹. Astfel, un individ cu care interacționăm acum este o fază alternativă a ceva ce poate vom fi fost. Iar realitatea este un câmp de experiențe temporar „unificate”, însă

⁷⁶ Anticii își închipuiau Cosmosul ca o suprapunere a mai multor ceruri, în creștere ca număr, „pentru ca Aristotel să sfârșească la cincizeci și șase. Sistemul acestuia, de altfel, dezvolta vechea teză a finalității lumii. Universul e constituit în chipul unei sfere enorme, dar finite, dincolo de ea nefiind nimic, nici măcar «loc», deoarece în cazul acesta ar fi vid. În centrul universului se află pământul, iar de la o anumită lungime de rază încolo se întinde regiunea cerească, ale cărei corpuri sunt alcătuite dintr-o materie specială, eterul. Chiar *materia* lumilor cerești era, prin urmare, superioară celei pământești. Ființă mijlocie în ierarhia cosmică, omul rămânea sortit să trăiască într-o zonă sublunară fără de noblețe” (Constantin Noica, *De caelo. Încercare în jurul cunoașterii și individului*, București, Editura Humanitas, 1993, p.12-13).

⁷⁷ „Dacă în Creație nu se anunță nici o altă voință personală decât cea care vizează simpla ei existență – pentru că tot ce conține, tot ce înseamnă această existență este în continuare închis în caracterul de dat indiscutabil al cosmosului antic –, atunci nu mai e loc pentru întrebarea cine ar putea să «se exprime» în forma și esența naturii. Universul este totul, este ideea însăși de integralitate și, prin urmare, de unicitate. A vorbi despre lumi – la plural – însemna a pune la îndoială substanța însăși. Faptul că nu poate să existe ceva fără să existe tot, este «probabilitatea» inclusă în conceptualul de *creatio ex nihilo*” (Hans Blumenberg, *Lizibilitatea lumii...*, p. 63).

⁷⁸ Bernardus Silvestris, *Cosmografia...*, p. 211-213.

⁷⁹ „Destinația scade din noi câte ceva,/ [...] Destinația nu e niciodată/ ultimul gând”. Vezi poezia *Destinația*, din volumul lui Ciprian Măceșaru, *Locul în care n-am ajuns niciodată...*, p. 16.

⁸⁰ Am citat din poezia *Călătorim unul pe suprafața celuilalt*, din volumul lui Ion Mircea, *Saga păpădiilor*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018, p. 441.

⁸¹ Maurice Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepției...*, p. 334.

reconectabile la infinit⁸². După cum ne-o confirmă și sociologii: „În zilele noastre, se acordă credit ideii că potențialul uman și, prin extensie, potențialul său, este nelimitat. Că singura barieră în calea succesului ești tu. [...] Sinele tău este ridicat la rangul de creator al realității. Dorește-o, crede-o și se va adevăra. Nu este clar cum funcționează acest lucru într-o lume în care alți oameni își doresc și cred lucruri care contrazic dorințele tale. Ale cui gânduri devin realitate în această situație?”⁸³. În fine, o parte din mine mă așteaptă, conștientă, într-un prezent colateral. Mai lămuritor ar fi să vizionăm filmul regizorului William Arntz, *What the bleep do we know?* (2004). Pelicula te învață să vizualizezi lumea prin ochii unui *altcuiva* care ești tot tu. Nu degeaba insistă regizorul pe concurența dintre *percepție* și *intuiție*, dintre ceea ce-i de văzut și ceea ce alegem să vedem. Materia este o sumă de posibilități și, mai ales, *tendințe* ale acestor posibilități. Accedem la cunoaștere nu dezgropând adevărul unui lucru, ci atribuindu-i unele însușiri, dintr-o gamă foarte largă; și le preferăm pe acelea momentan accesibile, ignorând altele, simultane, din cauză că primele se lasă mai repede zărite. Nu există o lume exterioară, ca o stâncă imuabilă, numită „realitate”: noi o creăm, ce-i drept, dintr-un decalaj între ceea ce ne propun ochii și ceea ce dispune creierul. Cel din urmă nu face diferența dintre ceea ce vedem și ceea ce ne amintim, din cauză că aceeași rețea neuronală se ocupă și de văz și de memorie. Realitatea ar fi, așadar, o configurație, etern variabilă, de atomi în continuă relaționare și mutuală redimensionare. Și ca să ne fie mai clar, aducem în discuție filmul lui Stéphane Batut, *Vif-argent/Burning ghost* (2019), unde contactele dintre cei vii și cei morți pun în lumină un alt mod de a călători: aducerea aminte. Să ne apropiem însă de esența acestei drame fantasy: Juste este o fantomă; și sub întrușiparea unei doamne cu halat alb, Judecata de Apoi îi dă șansa de a se întoarce printre ai săi. Cu toate că cei vii nu pot să-l vadă; adică nu-l acceptă în ordinea rațiunii lor de a fi, una în care el nu mai avea loc. Juste ține totuși să respecte „contractul” cu doamna în alb: să-i aducă câte un suflet, nu înainte de a provoca acestuia o ultimă amintire; o rememorare prin care, datorită unui soi de portal, trecerea dincolo să pară o întoarcere acasă, ceva familiar. În fine, ar fi multe de comentat. Pe scurt, dificultatea cea mare intervine când o reîntâlnește pe Agatha (cel puțin ea îl recunoaște), care făcuse parte din trecutul lui antum. În care viață vor fi cei doi fericiți? Într-a lui, într-a ei? Poate că ea trăiește cu mintea lui de dincolo, iar el în visele ei de dincoace.

Sub inspirația evului de mijloc, Umberto Eco susținea, într-un roman al tuturor călătoriilor intitulat *Baudolino*, ideea că „timpul este o veșnicie care se

⁸² „– Uneori nu există nici o hartă care să se potrivească cu realitatea pe care încercăm noi să o creăm. – Ce realitate? – E ceva ce facem de fiecare dată când clipim. Percepția umană este o saga a realității create. Însă noi eram niște entități ticluitoare mai presus de limitele convenite ale recunoașterii și interpretării. [...] Încercăm să creăm alte realități peste noapte, seturi de cuvinte alese cu grijă, care se aseamănă cu sloganurile publicitare, memorabile și repetabile. Acestea erau cuvinte care aveau să producă imagini în cele din urmă, iar apoi să devină tridimensionale. Realitatea se ridică în picioare, merge, se lasă pe vine. Exceptând cazurile când nu o face” (Don DeLillo, *Punctul Omega*, traducere de Veronica D. Niculescu, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 42-43).

⁸³ Brian Lowery, *Selfless: de ce „tu” ești o construcție socială*, traducere de Ramona Lie, București, Editura Vellant, 2025, p. 50.

bâlbâie, înțelege?”⁸⁴. Sub forma unui dialog ficțional ocazionat de o posibilă definire a divinului, Eco transpune, tot în termeni literari, și o altă idee de spațiu, în care noi intuim discuțiile din fizica veacului XX: „[...] un cerc ce se întinde strângându-se-n propriu-i centru, o mulțime solitară, este... este... *E un spațiu care nu există, în care tu și eu suntem același lucru*, așa, ca astăzi, în timpul acesta ce nu curge [s.n., A.M.]”⁸⁵. În epocile premoderne, văzul nu crea distanțări, făcea ca Înaltul să se întâmple sub ochii noștri⁸⁶. Nimic nu era însă obedient percepției. Dimpotrivă, aceasta dădea o respirație aparte perceptului și-l determina să înfrunte concretul; pentru ca imaginabilul⁸⁷ să se lupte pentru viața lui: „Dac-am dori să ne ne-nălțăm mai sus,/ ne-am despărți prin dor și năzuință/ de vrerea Celui care-aici ne-a pus;/ or, lucru-acesta-n rai nu-i cu putință; [...] / În voia Sa sălășluim în pace;/ el este marea-n care curge tot/ ce dânsul naște și natura face./ Am priceput atunci că peste tot/ în cer e paradis, deși la fel/ să guste toți din sfântul har nu pot”⁸⁸. Găsim în aceste versuri o cheie de lectură a călătoriei medievale, în care miracolul nu e perceput „în timp real”, ci se înfățișează mai mult ca rememorare, întrucâtva festivă, a faptului de mirare. Și cea mai bună analiză a pelerinajului rămâne aceea lăsată de Maurice Halbwachs: „[...] nu există memorie colectivă care să nu se deruleze într-un cadru spațial. [...] Dar fiecare religie își are propria istorie sau, mai degrabă, există o memorie religioasă formată din tradiții, cu originea în evenimente adesea foarte îndepărtate în trecut și care s-au produs în locuri determinate. Or, ne-ar fi destul de greu să evocăm evenimentul fără să ne gândim la loc, pe care, în general, nu îl cunoaștem fiindcă l-am fi văzut, ci fiindcă știm că există, că l-am putea vedea și că, în orice caz, existența lui este garantată de martori. De aceea există o geografie sau o topografie religioasă. Când cruciații au ajuns la Ierusalim și au recucerit locurile sfinte, au căutat cu obstinație amplasamentele unde tradiția situa principalele evenimente relatate în evanghelii. De multe ori, ei au localizat mai mult sau mai puțin arbitrar unele detalii din viața lui Hristos sau de la începuturile bisericii creștine, orientându-se după vestigii incerte și chiar, în lipsa oricăror urme, după inspirația de moment. De atunci, mulți pelerini au venit să se roage în aceste locuri, s-au format tradiții noi, iar astăzi este greu de distins între amintirile locurilor legate de primele secole ale erei creștine și tot ceea ce a adăugat imaginația religioasă. Dar, fără

⁸⁴ Umberto Eco, *Baudolino*, traducere de Ștefania Mincu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 482.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 480.

⁸⁶ „Imaginea este în fața noastră, stabilă, susceptibilă de o cunoaștere pe care o putem dobândi mereu despre ea. Incită neobosit curiozitatea noastră cu dispozitivele sale de reprezentare, cu detaliile și bogăția sa iconografică. Aproape că ne cere să mergem «în spatele imaginii» pentru a vedea dacă nu cumva se ascunde acolo cheia vreunei enigme” (Georges Didi-Huberman, *În fața imaginii: întrebare despre finalitatea unei istorii a artei*, traducere de Laura Marin, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2019, p. 286).

⁸⁷ „Multe sunt misterioase pe lume, dar nu și marginile acelei lumi, căci ea n-are nici o măsură, nici hotar și-n ea viețuiesc făpturi încă și mai cumplite și oameni de altă culoare și ființe de care nici un om n-a dat cu ochii vreodată, și totuși e la fel de pământescă lumea asta ca inimile care bat în piepturi, cu toată sălbăcia și cu toate fiarele din ea” (Cormac McCarthy, *Meridianul sângelui sau Amurgul purpuriu al Vestului*, traducere de Iulia Gorzo, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 174).

⁸⁸ Am citat din *Paradisul*, a treia parte a lucrării lui Dante Alighieri, *Divina comedie*, traducere de Eta Boeriu, București, Editura Casa Școalelor, 1994, p. 254.

îndoială, nici una dintre aceste localizări nu este demnă de încredere, nefiind atestată de o tradiție destul de continuă și de veche. Se știe, de altfel, că de același loc se leagă, în același timp, mai multe tradiții diferite, că nu puține amintiri au oscilat vizibil pe pantele Muntelui Măslinilor sau ale Colinei Sionului, s-au deplasat dintr-un cartier în altul, că unele dintre ele le-au atras pe celelalte sau, dimpotrivă, s-au despărțit, căința Sfântului Petru detașându-se, de exemplu, de lepădarea sa și fixându-se într-un alt loc. Dacă totuși Biserica și credincioșii se obișnuiesc cu aceste variații și contradicții, nu este oare pentru că memoria religioasă are nevoie să-și închipuie locurile pentru a evoca evenimentele pe care le leagă de acestea? Fără îndoială, nu toți credincioșii pot merge în pelerinaj la Ierusalim ca să contemple cu proprii ochi locurile sfinte. E suficient însă să și le imagineze și să știe că ele dăinuie: iar ei nu s-au îndoit niciodată de asta. [...] Astfel s-a constituit ritualul drumului crucii, ca și cum, prin reproducerea, la mare distanță de Ierusalim, a chinutului drum și a opririlor, pelerinii intrau într-o stare care le permitea să trăiască scenele succesive ale patimilor. De fiecare dată se urmărește același scop. Societatea religioasă vrea să se convingă pe sine că nu s-a schimbat deloc, în timp ce totul în jur se transformă. Ea nu reușește decât cu condiția de a regăsi locurile sau de a reconstrui în jurul ei o imagine cel puțin simbolică a locurilor în care s-a format inițial. Căci locurile participă la stabilitatea lucrurilor materiale și tocmai fixându-le pe ele, încadrându-le în limitele lor și adaptându-și atitudinea după dispunerea lor, gândirea colectivă a grupului de credincioși are cele mai multe șanse să se imobilizeze și să dureze: este exact condiția memoriei”⁸⁹. Memoria afectivă a credincioșilor întreține, în plan memorial, o concomitență temporală a faptelor exemplare; fără a exclude, însă, o anume itineranță a geografiilor în care divinitatea s-ar fi revelat. Fără suita sa de spații consacrate, povestea lui Iisus și-ar pierde verosimilitatea. De aceea, în teritoriile neonorate de prezențele sacre, imaginația instituie, compensatoriu, posteritatea unor mari înfăptuiri fictive: dar nu scornindu-le pur și simplu, ci prevalându-se de analogia dintre evenimentele care fuseseră și cele care ar fi putut fi; iar falsele amintiri le adună în aceeași locație, cumva „asortată”, ca importanță, cu celebritatea minunățiilor petrecute doar în mintea evlavioșilor. La temelia acestui impuls mitizant, care umple Țara Sfântă cu „apariții”, stă un reflex de gândire ancestral: un fapt primordial-instaurator își arată autenticitatea tocmai prin asidua lui recurență. Astfel, Răstignirea se instalează zilnic la originile noii lumi aduse de Hristos. Și, în aceste condiții, nu e chiar așa de greu să te transpui în vremurile lui Ponțiu Pilat, asistând la Cina cea de Taină, oriunde va fi fost ea.

Ce este albastrul? Un Dumnezeu timpuriu, un zeu de întâmpinare. Pentru omul Evului Mediu, cea mai covârșitoare călătorie era contemplarea, de preferință interioară și extrasenzorială; cu toate că nici cunoașterea pe cale oculară nu era disprețuită. Bunăoară, prin tapiseriile de la sfârșitul secolului XV, omul își vizualiza simțurile, conștientizarea văzului nefăcând excepție. Cât de prezenți erau medievalii în privirea lor? Sau se retrăgeau din propriile scrutări făcând loc unor reprezentări

⁸⁹ Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, traducere de Irinel Antoniu, Iași, Institutul European, 2007, p. 209, 230-232.

poate intuite, poate scornite? Cea mai potrivită exemplificare ar fi, cum altfel, cartea lui Tracy Chevalier, din care nu e clar dacă medievalii gândeau chiar așa ori poate noi le atribuim un anumit mod de a se raporta la imagine/imaginație⁹⁰. Chintesența privirii medievale este cuprinsă în spusele lui Aliénor, oarba atât de măiastră în țesăturile cu care se îndeletnicea: „Oamenii îmi prețuiesc adesea munca. [...] Într-adevăr, deslușesc mila în vocile lor, dar și surpriza că pot să fiu atât de folositoare. Ei nu își pot imagina lumea fără ochi, tot așa cum eu nu mi-o pot imagina cu ei. Ochii sunt pur și simplu două umflături pe fața mea care se pot mișca, așa cum maxilarul meu poate mesteca sau cum nările mele se pot umfla. *Eu am alte căi de-a cunoaște lumea.* [...] *Eu simt culorile.* Roșul este neted și mătăsos, galbenul gădilă, albastrul e uleios. Sub degetele mele simt o hartă în toate tapiseriile. [...] Lumea vorbește despre văz cu atâta religiozitate, încât uneori mă gândesc că, dacă aș avea cu adevărat ochi, primul lucru pe care l-aș vedea ar fi Maica Domnului. Ea ar purta un veșmânt tot albastru și mătăsos sub degetele mele, pielea. Ea ar fi netedă și obrajii Ei calzi. Ar miroși ar căpșuni. Și-ar pune mâinile pe umerii mei și le-aș simți ușoare, dar și ferme, așa că, odată ce m-ar atinge Ea, aș simți apoi veșnic greutatea mâinilor Ei. Mă întreb uneori dacă văzul ar face mierea și mai dulce, levănțica și mai înmiresmată, soarele și mai cald pe obrazul meu. [...] Am studiat îndelung Văzul. Doamna stă așezată, iar licornul e în poala ei. Ai crede că se iubesc. Poate chiar se iubesc. Însă doamna ține ridicată o oglindă și s-ar putea foarte bine ca licornul să se uite cu ochi de îndrăgostit la propria imagine, nu la doamnă. *Ochii au o formă ciudată pe chipul doamnei. Pleoapele îi sunt grele. Zâmbetul ei e plin de tristețe. Poate că nici nu-l vede pe el, pe licorn.* Asta cred eu [s.n., A.M.]”⁹¹. Iată de ce argumentele noastre vor părea eterogene din punct de vedere temporal și poate pestrice din perspectivă textual. De ce? În istoria culturii, când afirmi un lucru, trebuie să arăți cine mai este de acord cu tine, fie acum, fie altădată. Și nu numai atât. Se cuvine să ai un răspuns și pentru cei cu o altă opinie; adică să nu pui în pagină un verdict, ci să facilitezi o dezbatere. Ne ajută, în acest sens, tot Umberto Eco, înscenând, în plan narativ, dialoguri între „grecul” Nicetas Choniates și „latinul” Baudolino; și aceasta pentru a readuce la viață teorii și ipoteze care au nutrit, secole la rând, modalitățile atât de variate în care călătoria a fost închipuită de-a lungul vremurilor; mai mult, felul în care Nicetas

⁹⁰ De fapt, mulți călători medievali se gândeau la capătul lumii, nu la întoarcerea acasă. [...] Poate călătoria ne lărgeste orizontul nu prin descoperiri nelimitate, ci pentru că ne ajută să înțelegem limitele noastre și ale lumii. [...] Majoritatea călătorilor simt la un moment dat că le-a ajuns, că le e dor de lucrurile cu care s-au obișnuit, că timpul călătoriei se încheie. Și totuși, deși numeroși călători din Evul Mediu scriu despre momentul plecării și momentul sosirii, nu toți își povestesc drumul spre casă. Pentru mulți, unul dintre primele lucruri pe care le făceau ajungând acasă era să se apuce să scrie povestea propriilor peregrinări. Cei care își descriu călătoria de retur ne dau o idee despre sentimentele tulburi pe care ni le stârnesc întoarcerea acasă și momentul în care un lung periplu ia sfârșit. [...] Adevărul călătoriei ca noțiune consta în capacitatea ei de a stimula reflecția asupra misterelor și minunățiilor lumii lui Dumnezeu, iar pentru asta nu era nevoie să părăsești mănăstirea (Anthony Bale, *Ghid de călătorie în Evul Mediu: lumea văzută prin ochii omului medieval*, traducere de Justina Bandol, Iași, Editura Polirom, 2025, p. 232, 234).

⁹¹ Tracy Chevalier, *Doamna și licornul*, traducere de Fraga Cusin, Iași, Editura Polirom, 2017, p. 116, 266.

încearcă să-l ajute pe Baudolino în efortul său de rememorare definește, involuntar, munca noastră, a celor specializați în istoria culturii, istoria culturală sau studii culturale: „«[...] fugind, mi-am pierdut însemnările acelea. A fost ca și cum mi-aș fi pierdut viața.» «O să-mi povestești mie ceea ce-ți amintești. Până la mine ajung frânturi de fapte, zdrențe de întâmplări, iar eu scot din ele o povestire, împletită într-un plan providențial. Tu, salvându-mă, mi-ai dăruit puținul viitor ce-mi rămâne, iar eu te voi răsplăti dându-ți înapoi trecutul pe care l-ai pierdut.» «Dar poate că povestea mea-i fără sens...». «Nu există povești fără sens. Iar eu sunt unul dintre acei oameni care știu să-l găsească până și acolo unde ceilalți nu-l văd. După ceea, povestea devine cartea celor trăitori, ca o trâmbiță care sună și face să se scoale din mormânt cei care erau pulbere de veacuri... *Numai că se cere timp, trebuie privite de aproape faptele, legate între ele, descoperite legăturile, chiar și cele ce se văd mai puțin*». [...] Nicetas era curios din fire. *Îi plăcea să-i audă pe alții povestind, și nu doar lucruri pe care el nu le cunoștea. Chiar și lucrurile pe care le văzuse cu propriii săi ochi, atunci când cineva i le spunea din nou, i se părea că le privește din alt punct de vedere, ca și cum s-ar fi aflat pe vârful unuia dintre munții de prin icoane și ar fi văzut pietrele cum le vedeau apostolii pe munte, și nu precum credinciosul din vale.* Apoi, îi plăcea să pună întrebări latinilor, atât de diferiți de greci, începând cu limbile acelea ale lor noi, una mai deosebită decât alta [s.n., A.M.]”⁹². Personajele lui Umberto Eco nu-și vorbesc de dragul conversației, ele își transferă neîncetat mirări, ipoteze, dogme. Chiar și atunci când pun întrebări⁹³, curiozitatea este un surogat de afirmație⁹⁴. Toate uzează de un „de la sine înțeles”, de parcă toată istoria dinainte ar lua parte la convorbirile de acum. Vestit astfel, prin exprimări arborescente, viitorul lor persistă într-o veșnică latență; e un viitor reinstituit întruna. Și aceasta pentru că potențialul semnificativ al vechilor culturi este nepuizabil. Într-o carte care se ocupă de semnificația psihologică a simbolurilor din Biblie, Paul Diel recapitulează câteva interpretări: „Cerul devine simbolul supraconștientului, soarele devine simbol al

⁹² Umberto Eco, *Baudolino...*, p. 17-19.

⁹³ „Întrebarea e starea de nedumerire, ea este, într-un fel, începutul perpetuu. De obicei se consideră că întrebarea deschide un orizont de cunoaștere, dar că totodată ea dă o orientare cunoașterii, cu alte cuvinte îi dă un țel anume. Întotdeauna întreb *ceva*, iar acest *ceva* limitează și determină răspunsul. Întrebarea implică posibilitatea răspunsului, altfel ea ar fi absurdă, dar pe de altă parte ea îi premerge chiar prin acest fapt. Răspunsul, la rândul lui, implică întrebarea, altminteri el nu ar fi răspuns” (Alexandru Dragomir, *Cinci plecări din prezent*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 317).

⁹⁴ Există măcar două modalități de a fi curioși, una mai pasivă, dispozițională, și alta mai activă, procesuală: „[...] curiozitatea joacă de fapt roluri diferite în funcție de modul în care este înțeleasă, sub forma sa de stare dispozițională, care precedă procesul de atenție, sau sub forma sa de stare procesuală, și anume ca afect hedonic legat printr-o relație de *feedback* de activitatea de atenție în curs. Sub forma sa dispozițională, curiozitatea este întotdeauna voluntară și de altfel adesea determinată cultural. Nu pare să aibă legătură cu o experiență de privare de informație, dacă nu sub forma generică a sentimentului vag că ar fi păcat să nu te expui la surse potențiale de satisfacție cognitivă și emotivă. Curiozitatea ca stare procesuală poate fi o consecință a existenței unei asemenea stări dispoziționale, dar nu neapărat: o experiență estetică poate fi declanșată de o întâlnire neprevăzută, iar în acest caz curiozitatea nu există decât sub forma sa procesuală” (Jean-Marie Schaeffer, *Experiența estetică*, traducere de Ancuța Mortu, București, Editura Tracus Arte, 2021, p. 210).

căldurii sufletești și al lucidității spiritului, al adevărului care iluminează. Stelele simbolizează ideile-călăuzitoare. Astrul nopții, luna și lumina ei care ne vrăjește, reprezintă tentațiile subconștiente, când seducătoare când angoasante, visările, absența spiritului și consecințele ei nesănătoase. Instabilitate psihică, capricii, iritabilitate. [...] Astele nu mai sunt niște divinități cum propunea viziunea miturilor politeiste, ci creații ale divinității în slujba omului, o adevărată evoluție în gândirea mitică. [...] Stelele, simbol al ideilor-călăuzitoare, îl vor conduce pe om în căutarea satisfacției; ele vor simboliza cele mai înalte valori de satisfacție: adevărul, frumusețea, bunătatea. Pentru a-și putea exercita viziunea explicativă a spiritului, omul nu dispunea decât de elemente din lumea exterioară, și în primul rând elementele fundamentale din jur, de care depindea viața sa, și anume apa, aerul, pământul, focul, lumina, soarele și luna. Implicit, el a proiectat deci asupra acestor elemente fundamentale, evident necesare descrierii alegorice a facerii lumii, conținutul moral pe care îl vor dobândi ulterior, atunci când mitul va aborda problema etică”⁹⁵. Hălăduim, de-a lungul străluminărilor de stele, până când cerul se face dimineată. Cărbunele nopții arde mocnit, sub jar de astre, ca să aprindă vâlvătaia albăstruie a răsăritului. Deocamdată, funinginea din ochii azurului sapă zdravăn în ea însăși. Și aceasta până când toate câte-s mai sus decât noi își recâștigă negreșit seninul. Ne punem privirea pe verticală, obligând-o să se cațare în cer. Zăritul se împiedică însă de un tavan jos, îngreunat de vinovății și speranțe. E un plafon cam cenușiu, parcă mat și sigur mut. Ratând ascensiunea, în minte se cuibărește ideea că, de undeva, lipsim cu precădere. Avem totuși o scuză: nu mai e destul azur pentru toată lumea. Și cerul nu ne mai hrănește răsuflarea. Strânși în propria persoană, suntem saturați de ea; stăm prea mult aici, în noi înșine, și prea puțin acolo, deasupra-ne prezenți.

Nedumeririle lui Baudolino au ajuns până în cărțile de fizică din zilele noastre, savanții neîntârziind să le reitereze în propriii lor termeni: „[...] de unde provine acea senzație a existenței individuale și a sinelui unic pe care o trăiește fiecare dintre noi? Și ce sunt valorile noastre, visele noastre, emoțiile noastre, propria noastră cunoaștere? În această lume nemărginită și strălucitoare, ce suntem noi? [...] Ce-i drept, imaginile pe care ni le facem despre univers sălășluiesc în noi, în spațiul gândurilor noastre, dar ele descriu cumva lumea reală căreia îi aparținem. Urmărim piste pentru a descrie mai bine această lume. [...] Cunoașterea noastră reflectă așadar lumea. O face mai bine sau mai rău, însă reflectă lumea în care trăim. Această comunicare între noi și lume nu e un element care să ne deosebească de restul naturii. Toate lucrurile interacționează permanent între ele, iar astfel starea fiecăruia poartă urmele stării celor cu care a interacționat. În acest sens, toate lucrurile schimbă continuu informații unele despre celelalte. [...] În creierul nostru sunt o sută de miliarde de neuroni, la fel de mulți ca stelele dintr-o galaxie, iar numărul legăturilor și combinațiilor în care ei se pot găsi este încă și mai amețitor. Nu suntem conștienți de toate astea. «Noi» suntem procesul format de această complexitate, iar nu puținul

⁹⁵ Paul Diel, *Simbolismul în Biblie: universalitatea limbajului simbolic și semnificația lui psihologică*, traducere de Mona Țepeneag, București, Editura Tracus Arte, 2018, p. 35, 179.

de care suntem conștienți [...]. Acel «eu» care ia decizii este același cu «eul» format (pe o cale nelămurită încă în totalitate, dar care începe să se întrevadă) prin reflectarea sa în oglindă, reprezentându-se pe sine în lume, înțelegându-se pe sine ca un punct de vedere variabil plasat în lume – prin acea structură impresionantă ce procesează informațiile și construiește reprezentări care e creierul nostru”⁹⁶. Călătorul de astăzi are principal exercițiu tânjirea, iar ca formă preferată de a fi – incompletitudinea. Bunăoară, atunci când ne macină absența cuiva, ne rătăcim de lume și ne pierdem și de noi înșine. Spațiul nostru afectiv se destramă, dizolvându-și orice azimut afectiv. Prin urmare, umblăm de colo-colo prin pustiul dinlăuntru și prin geografiile din afară. Călătorul autentic este partea care nu reușește să-și cunoască întregul; ori întinderea care nu izbutește să-și dea o margine: „[...] vântul și-a dat arama pe față de cum am pus/ piciorul pe țărnm, îl suspectez că străbate universul/ în căutarea conturului ultim, cu certitudine însă/ aflându-l nu va mai fi fericit niciodată/ [...] Dumnezeu aruncă un pumn de cristale în spațiu/ și fără a fi un cristal e întreg în fiecare”⁹⁷. Ce anume ar trebui să ne amintim? Că actualele reîntâlniri dintre știință și magie mână cucerirea unor minime certitudini: „O modalitate de a pune în acord călătoria în timp cu faptul că nu ar fi existat până acum vizitatori din viitor ar fi să considerăm că aceste călătorii au loc doar în viitor. Din această perspectivă putem spune că spațiul-timp din trecutul nostru este fix, pentru că l-am observat și am văzut că nu este îndeajuns de curbat pentru a permite călătoria în trecut. Pe de altă parte, viitorul ne este deschis. Și poate vom avea capacitatea să îl deformăm îndeajuns de mult încât să permită călătoria în timp. Dar pentru că putem curba spațiul-timp numai în viitor nu ne-am putea întoarce în prezent sau înainte. Astfel s-ar explica de ce nu am fost invadați de turiști din viitor. Dar chiar și așa ne rămân numeroase contradicții nerezolvate. Să presupunem că este posibil să pleci cu

⁹⁶ Carlo, Rovelli, *Șapte scurte lecții de fizică*, traducere de Vlad Zografi, București, Editura Humanitas, 2016, p. 79, 82-83, 86-87. În fragmentul mai sus reprodus apare frecvent cuvântul „lume”, noi trebuind să subliniem faptul că această noțiune are o îndelungată istorie. Totul pleacă de la „constatarea prezenței unei lumi umane alături de lumea naturală sau creată. Ideea potrivit căreia omul posedă o activitate creatoare care o imită pe cea a lui Dumnezeu este medievală, întrucât Antichitatea dăduse înapoi în fața paralelei sau o refuzase explicit [...]. Însă nu este de la sine înțeles că ceea ce a creat omul ar putea fi numit, prin analogie cu obiectul creației divine, cu numele de lume. Pasul nu a fost făcut decât atunci când a fost neglijată diferența dintre real și imaginar, fie când se pun pe același plan reconstituirea intelectuală a structurii lumii și producerea sa efectivă [...]” (Rémi Brague, *Înțelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*, traducere de Cornelia Dumitru, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2012, p. 333). În secolul XVIII apar însă unele mutații: „Conceptul de lume se deplasează spre un alt domeniu, părăsindu-l pe cel al contemplației, în care se instalase încă din Antichitate: lumea nu mai poate fi obiectul unei experiențe, ci doar al unei gândiri. [...] Lumea presupune o totalitate absolută. De altfel, ea nu este singura care o cere: toate ideile transcendente o fac [...]. Adevărata lume este lumea spiritelor. [...] Lumea fizică nu poate fi capabilă să fie adecvată conceptului de lume, ea nu este destul de «mundană». [...] Lumea fizică nu este suficient de solidă pentru a furniza o bază care să permită accesul la Dumnezeu, căci noi nu putem ști dacă lumea reală este cea mai bună dintre lumile posibile fără să le cunoaștem pe acestea, lucru ce ar cere o explorare succesivă, interminabilă. În schimb, lumea morală este dată din prima ca singura posibilă. Adevărata lume este domnia limitelor” (*ibidem*, p. 337-339).

⁹⁷ Am citat din poeziile *Domnul cu hermina și Seara sau sufletul?* din volumul lui Ion Mircea, *Saga păpădiilor...*, p. 147-148.

o rachetă și să te întorci înainte să fi plecat. Ce te-ar opri să arunci în aer rampa de lansare sau să împiedici plecarea rachetei într-un fel sau altul? [...] Una din soluții este ceea ce numesc abordarea istoriilor consistente. Aceasta spune că trebuie găsită o soluție consistentă pentru ecuațiile fizicii chiar dacă spațiul-timp este atât de curbat, încât e posibilă călătoria în trecut. Din această perspectivă, nici nu ai putea pleca în călătoria spre trecut decât dacă te-ai întors și nu ai reușit să arunci în aer rampa de lansare. E o reprezentare coerentă, dar presupune să fim foarte hotărâți: să nu ne răzgândim niciodată. Iar asta cam spulberă mitul liberului arbitru. Cea de-a doua soluție este abordarea istoriilor alternative. Aceasta a fost elaborată de fizicianul David Deutsch [...]. Potrivit acestei teorii, într-una dintre istoriile alternative nu ar fi posibilă întoarcerea înainte ca racheta să decoleze și astfel nici posibilitatea de a fi aruncată în aer. Dar, când se întoarce în viitor, călătorul intră într-o altă istorie alternativă. În aceasta, rasa umană depune un efort uriaș să construiască o navetă spațială, dar, cu puțin timp înainte să fie lansată, o navetă spațială asemănătoare apare dintr-o altă parte a galaxiei și o distruge. David Deutsch susține că abordarea istoriilor alternative este susținută de conceptul de sumă a istoriilor propus de fizicianul Richard Feynman. Conform teoriei cuantice, universul nu are o singură istorie. Universul cuprinde toate istoriile posibile, fiecare cu șansa sa de a se materializa. Trebuie să existe o istorie posibilă în care este pace în Orientul Mijlociu, deși gradul de probabilitate al acesteia este redus. În unele istorii se poate ca spațiul-timp să fie într-atât de curbat, încât rachetele să poată călători în trecut. Dar fiecare istorie este completă și autonomă, descriind nu numai spațiul-timp curbat, ci și obiectele incluse. Astfel că o rachetă nu se poate transfera într-o istorie alternativă la întoarcere. Face parte din aceeași istorie, care trebuie să rămână consistentă cu ea însăși. Așadar, în pofida a ceea ce afirmă Deutsch, sunt de părere că ideea sumei istoriilor susține mai degrabă ipoteza istoriilor consistente decât pe cea a istoriilor alternative. [...] Se pare că, atunci când spațiul-timp se curbează până aproape de punctul în care călătoria în trecut devine posibilă, particulele virtuale pot deveni aproape reale, urmând traiectorii apropiate. Densitatea și energia particulelor virtuale cresc foarte mult. Asta înseamnă că probabilitatea acestor istorii este foarte scăzută”⁹⁸. Să fie seninul cel mai bun moment al albastrului? Nu tocmai. Căci noi am creat albastrul cel mai singur din lume. Pagube? Întorcând spatele pământului, cerul se răsuțește spre el însuși. Nu are busolă, trăind din sciziunea punctelor cardinale. Șchiopătează unde vrea el. Iar părerile de rău intră în șomaj. Ne suntem complet inutili. Și tot mai absenți din noi înșine. În schimb, Cerul e înțesat cu regrete eterne. Așa că nu ne mai dăm speranțe: ne dăm, în grabă, un capăt, chiar dacă e și el temporar. Orice experiență repune în scenă un sfârșit de cursă lungă, pe care l-am rejucat deja de câteva ori.

Așadar, ce am mai putea spune despre călătorie? Desigur, discuția nu e închisă, latura novatoare a cercetării relevându-se, probabil, din modul în care punem o miză veche într-un cadru ideatic nou; dominat, ce-i drept, de preferința pentru

⁹⁸ Stephen Hawking, *Răspunsuri scurte la marile întrebări*, traducere de Doru Căstăian, București, Editura Humanitas, 2021, p. 125-129.

literatura științifico-fantastică, pe care o preferăm narațiunilor utopice de altădată. Este e o mutație semnalată de Georges Minois: „Literatura științifico-fantastică folosește și noțiunea de timp și de pluralitate a universurilor. Relativitatea și cuantele au stimulat mult imaginația: schimbarea cursului actual al lucrurilor, prin modificarea unui detaliu din trecut, descrierea de universuri paralele cu al nostru, călătoria în timp, toate sunt posibilități pe care le exploatează literatura științifico-fantastică și care devin deseori pretext pentru derularea unui viitor sumbru, făcut din catastrofe nucleare, chimice, genetice. *Odată cu trecerea de la utopii la literatura științifico-fantastică, paradisurile nu mai sunt în față, ci în spatele nostru.* Fără îndoială, prăbușirea utopiei se datorează în mare măsură faptului că toate încercările de realizare a lor s-au soldat cu dezastre, care au arătat că visele nu sunt decât vise, nu predicții. Secolul al XX-lea, dezabuzat, are coșmaruri premonitorii. *Ceea ce este parțial și înțelesul trecerii de la utopie la literatura științifică [...].* Aceste viitoruri văzute prin antiutopia literaturii științifico-fantastice sunt cu atât mai pesimiste cu cât comportă o parte de credibil. Inspirându-se din experiențele secolului al XX-lea, pe care le prelungesc și amplifică, grefându-le pe progresele tehnologice, pe studii sociologice și psihologice, deschid perspective pe care ar fi periculos să le neglijeze. [...] Cine ar fi crezut-o? Dacă erau de dorit când păreau irealizabile, înfricoșează când par pe punctul de a se concretiza. Să nu uităm totuși că una dintre funcțiile esențiale ale predicției este să permită omului să ia măsuri pentru a corecta cursul lucrurilor și a evita să se realizeze coșmarul prevăzut [s.n., A.M.]”⁹⁹. Minois mai ia în calcul opinia că istoria realităților viitoare nu ne mai atrage prea mult, trăirea actualității, cu și fără rădăcinile ei istorice, părându-ne acum mai utilă: „Viitorul care de altfel nu există nicăieri, acum se construiește. Or, pentru a construi viitorul, este mai întâi necesară o imagine a lui, chiar și falsă. Tocmai această imagine lipsește, fiindcă prezentul pare a fi capturat viitorul, fuzionând cu el. Imediatul a absorbit viitorul cum absoarbe și trecutul, reconstruindu-l. [...] Astfel, săgeata timpului și-a pierdut vârful și penele și, în marea confuzie, profeții nu mai știu în ce direcție să privească. Termeni ca retroprogres și antiutopie o arată limpede. Ce este progresul? În literatura științifico-fantastică actuală, supereroii sunt dotați cu raze laser futuriste, dar cu o armură greco-romană ca-n Antichitate și cu un simț moral din vremea legii talionului; ca în *Nemuritorul*, călătoresc în timp și se bat cu sabia. Aceste trăsături anecdotice sunt revelatoare pentru o eră în care caută ieșirea, care nu mai știe să prezică, fiindcă nu mai știe unde e viitorul”¹⁰⁰. Dat fiind că acum surplusul de subiectivitate (echivalată adesea cu expresivitatea) pare un adaos de adevăr, luăm în calcul opinia afine acestei tendințe: „Inovația nu constă în aceea că ceva care a fost ascuns iese la iveală, ci în aceea că valoarea celui care a fost văzut deja și cunoscut mereu este reevaluată [...]. Renunțarea la orientarea spre adevăr nu trebuie înțeleasă aici «nihilist», respectiv ca afirmare a bunului-plac în privilegierea anumitor discursuri sau practici artistice [...]. Orice inovație are succes printr-o nouă interpretare, printr-o nouă contextualizare sau decontextualizare a unei atitudini sau

⁹⁹ Georges Minois, *Istoria viitorului...*, p. 464, 469.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 512-513.

acțiuni culturale”¹⁰¹. În secolul XXI, călătoria este o divagație a cotidianului, nu contrazicerea lui. Căci cotidianul nu se rezumă la o sumă de comportamente stereotipe¹⁰². Este un amalgam multiform de interacțiuni mereu înnoite: „Oamenii nu s-au mulțumit niciodată cu o singură lume. La început, voiau să exploreze alte teritorii și să viseze la continente pierdute dincolo de orizont, dar atenția le era captată și de stelele de pe cerul nopții. Erau ele locuri unde sufletele moarte vor merge într-o bună zi? Erau palide și îndepărtate, sau strălucitoare și apropiate? Erau tărâmurii la fel ca Pământul, cu propriii lor locuitori? Printre antici existau opinii divergente. Atomiștii ca Lucrețiu și Epicur credeau că un număr infinit de lumi de toate felurile există cu adevărat. Aceasta decurgea în mod firesc din credința lor în existența numerelor infinite de atomi, prezenți într-un univers infinit. Nu aveau nici un motiv să presupună că vreo parte a universului e diferită în medie de orice altă parte, deci se așteptau ca planete precum Pământul și stele precum Soarele să existe într-o abundență infinită. [...] În antiteză cu această părere, Aristotel susținea că universul e alcătuit dintr-o cantitate finită de materie, cu un centru bine definit și o simetrie care este esențială pentru natura lucrurilor. Un univers infinit, care ar conține multe lumi asemănătoare cu Pământul, ar strica echilibrul produs de un centru unic. Așa încât Aristotel respingea ideea că universul ar putea fi infinit, iar odată cu ea și posibilitatea unui număr infinit de alte lumi dincolo de Pământ. În următoarele două mii de ani, ideile lui Aristotel au devenit normă de filozofie, teologie și știință. Ele puneau un mare accent pe scopul lucrurilor, ca parte esențială a unei explicații complete pentru existența și forma lor. Doctrina atomistă rivală, care explica totul pornind de la mișcarea întâmplătoare a atomilor, era o anatemă pentru viziunea aristotelică și a fost abandonată până la începutul secolului al XV-lea, când a renăscut în Europa. A fost firesc ca perspectiva aristotelică a schimbării cu un scop precis să se unească cu teologia creștină timpurie. Atomismul nu a făcut-o niciodată. Mișcarea întâmplătoare a atomilor era considerată un afront la omnipotența lui Dumnezeu, iar opoziția primilor atomiști față de relevanța zeilor greci și romani și de ideea vieții de după moarte a aliat-o cu vederi manifest ateiste. [...] Unii luau ca literă de lege ce stă scris în Sfintele Scripturi, privind cu scepticism tot ceea ce nu este afirmat în mod explicit acolo; ei susțineau că versetele despre creație din cartea Genezei nu fac nici o referire la alte lumi sau la alte ființe vii în afara celor de pe Pământ, deci acestea nu pot exista. Dumnezeu s-a odihnit în a șaptea zi: el nu a creat alte universuri. Alții se opuneau acestei teologii prescriptive de tip negativ, susținând că, deși trebuie să credem ce spune Scriptura, nu trebuie neapărat să respingem tot ce nu stă scris acolo. Astfel, lipsa unei referiri a Scripturilor la celelalte planete din sistemul nostru solar

¹⁰¹ Boris Groys, *Despre nou. Eseu de economie culturală*, traducere de Aurel Codoban, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2003, p. 20, 59.

¹⁰² „[...] iată câte poate pătimi adevărul din pricina lecțiilor care ne sunt administrate despre el. [...] Erorile rezultă din perfecțiunea simțurilor, din influența prejudecăților și a pasiunilor, din obiceiul de a considera totul după idei primite de-a gata, din insașiabila noastră curiozitate în ciuda limitelor impuse spiritului nostru, din înclinația de a găsi mai multe analogii între lucruri decât cele care există în mod real” (José Saramago, *Istoria asediului Lisabonei*, traducere de Mioara Caragea, București, Editura Univers, 1997, p. 32).

nu înseamnă că ele nu există. [...] Călătoria în timp e o altă formă a vieții veșnice. Dacă timpul e o buclă închisă și nu o linie, atunci nu e nevoie ca istoria să aibă nici început și nici sfârșit. Posibilitatea de a călători în timp este mult discutată și în lucrările științifice, și în literatura științifico-fantastică. Propusă în 1895 de H. G. Wells în celebra povestire *Mașina timpului*, ea a apărut în știință abia în 1949 când renumitul logician Kurt Gödel a arătat că teoria relativității generale a lui Einstein – care descrie cu precizie gravitatea și dinamica întregului univers – permite călătoria în timp. Spre uimirea lui Einstein, Gödel a găsit soluții exacte ale ecuațiilor sale, care descriu universuri unde călătoria în timp este posibilă. Aceste universuri sunt foarte diferite de al nostru: ele se rotesc în loc să se dilate. S-a spus că pe Gödel îl preocupa călătoria în timp din cauza spaimii lui de moarte. El a găsit un mijloc prin care ar fi continuat să ducă o viață stranie. [...] Dacă o călătorie în timp poate avea loc, s-ar părea că ne confruntăm cu contradicții în natură: am putea modifica trecutul așa încât să nu conducă la prezent. Ați putea provoca moartea strămoșilor voștri, astfel încât să excludeți posibilitatea propriei nașteri. Existența voastră actuală ar reprezenta atunci o contradicție logică. Ați putea de asemenea crea informație din nimic! Ați putea citi astăzi această carte, apoi să călătoriți înapoi în timp pentru a mă întâlni pe mine ca student și a-mi spune toate cuvintele pe care le-ați fi aflat din carte. De unde a provenit informația din carte? Voi ați aflat-o de la mine; dar eu am aflat-o de la voi! Creație din nimic”¹⁰³. Referiri la Kurt Gödel și la o anumită idee de călătorie aflăm și în literatura noastră. Se crede că nu ar fi posibilă o autoînțelegere a lumii, un principiu exterior de explicare fiind obligatoriu pentru coerența raportărilor la noi înșine: „[...] lumea, așa cum o arată sistemele formale, nu e întregă, e ca o casă fără acoperiș, ca o piramidă fără vârf, nici un sistem nu poate da despre sine proba deplină a adevărului, o deșertăciune alergând între realitate și iluzie. [...] Întotdeauna mai trebuie ceva care să adune axiomele într-un mănunchi, dar această înmănunchere este fără sfârșit. [...] *Iată cea mai simplă explicație a principiului incompletitudinii: linia este o traiectorie ce unește două puncte. Un enunț simplu, mai presus de orice îndoială. Pentru un punct situat în lungul liniei, enunțul nu e însă deloc clar, de vreme ce rămâne captiv între punctele care-l precedă și cele care îi succedă. În spațiul lui cu două dimensiuni, dacă punctul acela ar avea pentru o clipă darul îndoielii, nu ar putea spune despre existența dreptei dacă e adevărată sau falsă. Abia cel care e în afara dreptei poate observa asta. Linia nu este completă decât cu ajutorul unui punct din afara ei. La fel ne explică Gödel, folosind de această dată parabola cercului în care cercul însuși nu poate spune despre sine că e rotund. [...]* Descoperirea incompletitudinii nu i-a dat un sentiment de izbândă, l-a frământat permanent și, până la urmă, din asta i s-a tras moartea. E posibil să nu se fi împăcat niciodată cu gândul că a formulat destinul neînduplecat al naturii și al nostru ca parte din ea, și anume, dacă o iei pe un drum, oricât ar fi de scurt, nu poți să ajungi la capătul lui, că o viață, oricât ar părea de împlinită, rămâne neterminată. [...] Nu te poți mântui în lumea ta decât dacă accezi la o altă lume, cu o dimensiune în plus.

¹⁰³ John D. Barrow, *Cartea infinitului. Scurtă introducere în nemărginit, etern și nesfârșit*, traducere de Irinel Caprini, București, Editura Humanitas, 2015, p. 171-173, 245-246.

[...] Orice lume e neîntregă, dar orice lume se întregeste printr-o lume mai mare, ca un joc de halucinant de Matrioșci, în care, în locul unei păpuși cu sprâncene arcuite și năframă, buze răscoapte vopsite peste coaja de lemn, sunt imaginate diverse entități divine. Nici măcar asta n-ar rezolva lucrurile, de vreme ce pentru fiecare spațiu există un spațiu cu o dimensiune în plus. [...] Pe mine infinitul nu mă sperie. E o distanță ca oricare alta, faptul că nimeni n-a parcurs-o până acum nu e decât un îndemn în plus. Oamenii au parcurs de mai multe ori distanțe pe care corabia mea, racheta mea le considera infinite [...]. Nu cred, așadar, că, printr-un astfel de artificiu, principiul Gödel, care spune că lumea nu se poate explica pe sine, că nu se poate dumiri asupra sa până la capăt, fiind nevoie întotdeauna de o axiomă în plus care să dovedească adevărul tuturor celorlalte, poate fi infirmat [s.n., A.M.]¹⁰⁴. Din aceeași carte deducem un anume grad de popularitate pe care dezbaterile din fizica secolelor XX-XXI le câștigă în domeniul teoretic mai popular al literaturii. A patra dimensiune adaugă lumii un surplus de posibil: ni se acordă astfel un supliment de real, un ipotetic surplus de ființă pe care nu-l dobândim pur și simplu, ci călătorind, intuind, eșuând, luându-le pe toate fix de unde le începuseși. Nu degeaba, în citatul de mai jos, apare noțiunea de asimptotă, pe care DEX-ul ne-o descrie cam frugal: „figură geometrică (dreaptă, plan, con etc.) care tinde să se confunde cu una din ramurile infinite ale unei curbe sau suprafețe”. Dar să-i dăm cuvântul romancierului care, în acest caz, se comportă ca un fel de etnograf al părerilor despre timp și spațiu din epoca noastră: „Într-un spațiu cu două dimensiuni nu poți ocoli o linie verticală, dar în spațiul cu trei dimensiuni e destul s-o iei la stânga sau la dreapta și o depășești, ca pe un stâlp de prispă. Tot așa, într-un spațiu cu trei dimensiuni nu poți trece printr-un perete, dar într-un spațiu cu patru dimensiuni asta e un fleac. Imaginea acestei noi corporalități este o adevărată bucurie a minții. Nu și a trupului, din păcate, el nu se

¹⁰⁴ Varujan Vosganian, *Patimile după Gödel...*, p. 266-267, 267-268, 272-273. Expozeul lui Varujan Vosganian este mai amplu, dar pentru înțelegerea lui e necesară o mică punere în context pe care ne-o furnizează scrierile lui Ioan Petru Culianu: „Teoria generală a relativității a lui Einstein ar fi imposibil de înțeles fără menționarea contextului său intelectual general, în care știința era în mod inextricabil întreșută cu visul, ficțiunea și viziunea. Contribuția științifică a puținilor vizionari ai celei de a patra dimensiuni rămâne încă de evaluat. [...] Imaginată în secolul al XIX-lea, dimensiunea a patra a fost o ipoteză nouă, care a sugerat pentru prima dată o explicație simplă, atractivă și probabil chiar convingătoare din punct de vedere științific, a multor fenomene misterioase, asociate de regulă cu religia sau magia. Ea nu acreditează în mod necesar posibilitatea existenței teoretice a zeilor, fie și complet invizibili pentru noi, deoarece este evident faptul că, chiar dacă nu avem organ pentru perceperea celei de-a patra dimensiuni înseși, putem vedea în trei dimensiuni lucruri a căror explicație nu devine clară decât dintr-o perspectivă mai înaltă. Unul dintre aceste lucruri este desigur timpul, cu toate că încercarea de a percepe *continuum*-ul *spațio-temporal* poate fi o experiență fascinantă. Și iată, viziunile și călătoriile mistice neașteptate, care însoțesc o modificare drastică a conștiinței, se lasă interpretate ca o întrezărire mentală a unei realități superioare, pentru că ideea existenței dimensiunii a patra impune acceptarea faptului că pot exista mai multe niveluri ale realității superioare. Problema nu este unde să înceapă, ci unde să se încheie numărătoarea acestor ipotetice dimensiuni superioare, fiecare dintre ele comportându-se față de cea anterioară așa cum a treia dimensiune se comportă față de a doua. Astăzi, fizicienii încheie numărătoarea la zece sau unsprezece dimensiuni, suficiente pentru a explica forțele care operează în universul nostru; din punct de vedere matematic însă, numărul dimensiunilor poate fi nelimitat” (Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, traducere de Gabriela & Andrei Oișteanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 52, 60-61).

poate desprinde, mintea trebuie să-l lase în urmă și să zburde singură prin spații. În ce privește spațialitatea, unitățile de măsură, așa cum le cunoaștem, nu au aceeași relevanță. *Un portal poate să facă astfel încât distanțele pe care astăzi le socotim nesfârșite să poată fi parcurse doar cu o întindere de pas. Să ne imaginăm o casă, deschidem ușa și trecem dintr-o cameră într-alta. Așa e în lumea noastră și e imposibil să ne imaginăm altfel. Ceea ce este imposibil pentru lumea noastră poate fi cât se poate de la îndemână în lumea celor patru sau cinci dimensiuni. Depărtările pot fi la o aruncătură de băț.* Asimptotele se pot netezi ca o cărare pietruită. Ultrasunetele cu frecvențe foarte înalte se pot auzi ca foșnetul frunzelor unui pâl de salcâmi la lizieră. Umbrele, pe care ni le imaginăm doar negre, pot fi colorate, poate că noi suntem umbrele unor entități care trăiesc în alte dimensiuni și moartea noastră e doar gestul acelei entități de a stinge veioza înainte de culcare. Să ne întoarcem la casa aceea. Într-un spațiu cu patru sau cinci dimensiuni, deschidem ușa și nu trecem dintr-o cameră în cealaltă, ci într-o altă casă, poate de pe altă stradă, din alt oraș sau poate din altă lume. [...] Cu siguranță că există spații în care nici temporalitatea nu are relevanță, în care apriorismele kantiene despre spațiu și timp sunt tot atât de pline de miez ca un șotron desenat pe caldarâm. Într-un asemenea spațiu, timpul e o distanță ca oricare alta, poți să plătești bilet dus-întors, fără grija că-ți pierzi banii. Pentru entitățile dintr-o astfel de lume, moartea noastră e doar un fel de a trăi, ultima suflare de pe Pământ e acolo un fel de dezmoțire, un fel de a te întoarce în timpul somnului de pe o parte pe alta. Am avut intuiția acestor lumi încă din adolescență. În vis, spațialitatea și corporalitatea își pierd înțelesurile. Visele sunt frânturi ale lumii de dincolo, însă nu știi să spun dacă visul este o anticameră a morții sau moartea este o anticameră a visului. Ceea ce știi însă e că lupta mea cu principiul lui Gödel nu este doar o încheștare cu moartea, ci și una cu visul”¹⁰⁵. De la noțiunea de *realitate*, uzitată de obicei la singular (deși spunem că fiecare deține o realitate a lui), ne transferăm către o multiplicare a *stărilor de real*; care nu determină ciocnirea adevărilor afiliate, ci mai curând încurajează polivalența lor: „Despre lume la nivelul ei fundamental putem spune doar că «este»! Trebuie făcută distincția între Lume și Realitate. Realitatea apare doar în relație cu conștiința. În schimb «lumea este». Orice interacțiune între lume și *SE [Suprafață Epistemologică]* care poate (!) fi conștientizată este reală și participă, la un moment dat, la formarea realității. Se poate vorbi despre realități multiple, cât și despre nivelurile multiple ale realității. Nivelurile multiple ale realității sunt segmentări în cadrul aceleiași realități, acestea

¹⁰⁵ Varujan Vosganian, *Patimile după Gödel...*, p. 338-339. Să vedem și alte păreri formulate în jurul teoriilor lui Gödel, aceea susținută de Basarab Nicolescu apropiindu-se, în 2002, de părerea lui Stephen Hawking: „Structura deschisă a ansamblului nivelurilor de realitate este în acord cu unul din rezultatele științifice cele mai importante ale secolului al XX-lea: teorema lui Gödel, privitoare la aritmetică și, prin urmare, la orice matematică ce include aritmetica, și care ne spune că un sistem de axiome suficient de bogat conduce inevitabil la rezultate fie indecidabile, fie contradictorii. [...] Or, matematica, instrument de bază al fizicii teoretice, conține, evident, aritmetica. Ceea ce înseamnă că orice căutare a unei teorii fizice complete este iluzorie. [...] Am ajuns la concluzia, fondată pe teorema lui Gödel, că, în măsura în care teoria unificată a interacțiunilor fizice va fi axiomatică și în întregime formalizată, ea va fi necesarmente *incompletă* [s.a.]” (Basarab Nicolescu, *Ce este realitatea? Reflecții în jurul operei lui Stéphane Lupasco*, Iași, Editura Junimea, 2009, p. 86-87).

fiind segmentările propuse de știință bazate, de obicei, pe diferența de complexitate în organizarea materiei. În schimb, dacă discutăm despre realitățile multiple, propunerea este că ele există în măsura în care conștiința are posibilitatea de a-și schimba radical *SE*, sistemul interior. Realitatea se schimbă odată cu conștiința și există atâta timp cât există conștiința. Dacă presupunem prin absurd că dispare conștiința, atunci dispare și realitatea (orice formă ar avea), însă lumea rămâne. Scopul științei (cel puțin conform metodelor actuale de analiză) este să descrie realitatea, însă Lumea la nivelul ei fundamental este insondabilă cu mintea, de aceea nu se mai află în orizontul de interes al acesteia. Lumea ca totalitate, potențialitate și ordine, să-i spunem, implicit devine astfel apanajul misticii, teologiei sau altor discipline, deoarece raportarea la ea ar trebui făcută fără suportul minții, ceea ce conduce discuția către alte paliere precum tehnicile contemplative, unde subiectivitatea înlocuiește obiectivitatea, iar repetabilitatea fenomenelor se anulează. [...] Realitatea este proiecția lumii la nivelul conștiinței umane. [...] Ca orice sistem în continuă evoluție, conștiința trece prin transformări/schimbări perpetue. Dacă realitatea este proiecția lumii (aflată într-o stare de potențialitate) în conștiință (care este într-o continuă schimbare), atunci putem accepta ideea unor realități multiple: la un moment dat, proiecțiile diferă calitativ și cantitativ suficient de mult unele față de altele încât să discutăm despre o nouă realitate [...]”¹⁰⁶. Cum să aducem toate acestea în istoria culturii? Observând că fizica de astăzi înseamnă mai mult intuiție, propunere de sens, intuiție, ipoteză, bănuială¹⁰⁷. Este și motivul includerii ei aici, într-o cercetare asupra imaginarii ascensionale¹⁰⁸, dezvoltat prin orice formă de a călători cu mintea¹⁰⁹ și nu numai. Și nu putem deveni oleacă mai ezoterici decât

¹⁰⁶ Alexandru Docze, *Nivelurile realității între lume și conștiință: universul stratificat*, București, Editura Paideia, 2021, p. 227-229.

¹⁰⁷ În domeniul imaginarii de călătorie, presupuziția se bucură de alibiul generalității: „Plauzibilitatea unei ipoteze depinde în mare măsură de cât de compatibilă este ipoteza cu faptul că noi suntem niște observatori plasați în mod întâmplător în lume. Adesea apar coincidențe ciudate, dar nu din așa ceva sunt alcătuite ipotezele plauzibile. Cu cât este mai generală ipoteza prin care dăm seamă de observațiile noastre curente, cu atât mai puțin este o coincidență faptul că observațiile noastre curente trebuie să se subsumeze acestei ipoteze” (W. V. Quine & J. S. Ullian, *Țesătura opiniilor*, traducere de Mircea Dumitru, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 106).

¹⁰⁸ Vorbind despre fenomenul supranumit „fata morgana”, Faust pune această viziune în termeni ascensionali, înfățișându-și lumea ca o sinteză între cer și pământ: „N-ai auzit de dâre de lumină,/Ce prin Sicilia s-arată?/ Acolo în amiază plină,/la înălțimi de aer mijlocii,/Ca în oglinzi din cele clare/Răsfărânte-apar vedenii rare:/Orașe se ivesc pe-o clipă în eter,/Grădini se-nalță și coboară,/Răsfărânte chipuri în oglinzi de cer” (Goethe, *Faust*, traducere de Lucian Blaga, București, Editura Humanitas, 2015, p. 416).

¹⁰⁹ „Vrem pe cineva ca Neil Armstrong să iasă din navă și să pună piciorul pe o nouă planetă. Dar cred că singura noastră componentă esențială, partea care ne definește, este mintea – și într-o zi tehnologia îi va permite minții umane să călătorească liberă prin univers. [...] Motivația psihologică, dorința de a conserva mintea după moartea biologică, este atât de mare, încât oamenii de știință și inginerii se îndreaptă spre acest scop. Următorul pas logic este să trimitem mințile umane transferate pe platforme artificiale în locuri în care oamenii nu pot ajunge fizic. Drept urmare, vom crea o civilizație care călătorește pe mari distanțe în spațiu, pe durate foarte lungi, și care se va răspândi în toată galaxia. Cheia acestui viitor este înțelegerea faptului că mintea umană este informație și că, în principiu, poate fi transferată dintr-un creier fizic într-un sistem artificial. Momentul în care vom

citând o poezie cu substraturi mult prea adânci/înalte față de logica noastră de primă instanță: „uneori se întâmplă așa:/ un om țâșnește brusc/ din întuneric și prinde a bate/ atât de intens din aripi/ încât devine luminiscent./ Prin aura lui îmi pare/ că sensul întâmplării numite/ lume se întrevește clar/ fie și doar pentru câteva clipe/ – ca la lumina fulgerului/ o punte peste prăpastie”¹¹⁰. O călătorie de asemenea factură n-are o sosire. Este o înlănțuire de insesizabile treceri: de la o lumină de neon la aceea încreată, de la unicitatea Luminii la istoria reprezentărilor despre ea.

Dar cum în ultima vreme ne atrag regresivul către tot ce-i primar, elementar sau primordial – în orice caz tot ce subzistă la nivel de particulă – viziunile panoramice n-au încotro, și se repliază pe tărâmurile onirice¹¹¹. Astfel, într-o altă interpretare, visul și memoria exemplifică aceste stări de real, niște „buzunare” ale călătoriilor în timp ori spațiu: „Gândul poate interveni în realitate, pentru că o construiește, adică poate introduce în ea o viziune de ansamblu care nu există ca dată în realitatea însăși. Altfel spus, el poate crea și influența realitatea pentru că o pune pe aceasta în perspectivă și o percepe prin *stări de realitate* pe care gândirea le produce; fie prin gândurile incipiente care se aplică direct realității, fie prin gândurile care se suprapun primelor gânduri și construiesc un ansamblu de repere care modifică recepția din exterior a acestei realități. În amintiri și în scenele pe care le visăm, rămânem mereu *în afara lor*, cu toate că ele se petrec în noi. Putem să ne aplecăm cu gândul asupra lor, să le găsim interpretări, dar toate astea nu modifică starea de realitate a visului sau amintirii, care rămâne identică și sustrasă atitudinii variabile a receptării noastre. Trebuie să ne lăsăm înclinați să credem că gândul nu poate influența starea de realitate pe care ne-o procură visul sau amintirea, așa cum poate face cu realitatea însăși. S-ar putea, atunci, să căutăm o altă cale de acces, pe care gândirea n-o conține deocamdată”¹¹². Teoriile lui Gödel fac mai multe victime

deveni o civilizație care călătorește în spațiu va fi momentul în care vom înțelege ce este conștiința dintr-o perspectivă tehnică” (Michael S.A. Graziano, *Conștiința dintr-o nouă perspectivă: o teorie științifică a experienței subiective*, traducere de Vlad Vedeanu, București, Editura Humanitas, 2021, p. 193).

¹¹⁰ Vezi poezia *Puntea*, în Mariana Codruț, *Hiatus*, Pitești, Editura Paralela 45, 2015, p. 44.

¹¹¹ „Capacitatea viselor de a-l transporta subit pe visător către stăpânirea unor aptitudini și conținuturi noi este ca un zbor între puncte îndepărtate, o adevărată răpire [...]. În unele limbi din Mozambic cuvintele pentru «a visa», «a imagina» și «a zbura» sunt aceleași. [...] Printre ființele umane, animale și divinități, vii sau moarte, purtăm în capetele noastre, într-o explozie de imagini, emoții și asocieri, întreaga legiune heraldică a trecutului nostru, de la misteriosul Stăpân al Animalelor din Paleoliticul Superior la Godzilla, de la Ahile la Muhammad Ali [...]. Un vis exprimă destinația, dar el nu garantează sosirea, de pildă în cazul cuiva care merge în direcția corectă, dar se oprește prea devreme, sau accelerează sau alege să urmeze rute alternative. Destinația-destin este locul spre care ne îndreptăm, dar nu neapărat unde ajungem. Visele bine visate ne lasă să ne întrezărim destinul prin simulări ale posibilelor trasee și rezultate. A visa e ca și cum ai explora o încăpere cu o rază de lumină, pereții fiind viitorul însuși” (Sidarta Ribeiro, *Oracolul nopții: istoria și știința viselor*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 2025, p. 279, 401, 404).

¹¹² Marin Tarangul, *Nocturnal...*, p. 422-423. Călătorul e foarte sensibil nu la hărțile fizice, ci la geografia semnelor. Și ca să aprofundăm lectura românească a fantasticului onirizat, să deschidem puțin cărțile lui Gellu Naum: „Mă opresc mereu la acele neînsemnate lucruri care sunt de natură a arunca o cât de mică umbră asupra tuturor gesturilor, a tuturor întâmplărilor care-mi formează ceea ce aș putea numi viața mea. Îmi place să le privesc în întregime cu deosebită atenție, tulburătoarele

în literatura de anticipație, stăpânind intervalul labil dintre profecie și prognoză. Iar în acest punct al raționamentelor noastre, matematica înlocuiește axioma cu ipoteza, exactitatea cu adevărul¹¹³, calculul cu fabula, deducția cu inducția, vocabularul cu discursul: „Se gândi la povestea auzită în copilărie, despre ce s-a întâmplat după Potop. Se spunea că oamenii au repopulat pământul, împrăștiindu-se în și mai multe ținuturi decât înainte. Se mai spunea că oamenii au navigat pe mări până la capătul lor și au văzut cum oceanul se revărsa peste marginea lumii, într-o ceață umedă, pentru a se uni cu apele neguroase ale Abisului. Se spunea că astfel au înțeles oamenii cât e pământul de mic și au vrut să vadă ce se află dincolo de marginile lui, restul creației lui Yahve. Se spunea că și-au întors privirile spre cer și s-au întrebat cum o fi arătând casa lui Yahve deasupra rezervoarelor cu apa cerurilor. [...] În 1931, Kurt Gödel a demonstrat două teoreme. Prima arăta, de fapt, că matematica poate conține ipoteze care să fie adevărate, dar care sunt imposibil de demonstrat. Chiar și un sistem formal atât de simplu ca aritmetica permite existența unor ipoteze precise, cu deplin înțeles, care par adevărate, dar nu pot fi demonstrate prin metode formale. A doua teoremă arăta că declararea coerenței aritmeticii este doar o ipoteză. Nu poate fi demonstrată ca fiind adevărată uzitând axiomele aritmeticii înseși. Asta însemnând că un sistem formal nu poate garanta că nu va produce rezultate ca « $1 = 2$ ». Se poate să nu întâlnești niciodată asemenea contradicții, dar în același timp este imposibil să demonstrezi că nu le vei întâlni nicicând [...]. Precum evenimentele fizice, cu interpretările lor cauzale și tehnologice, orice eveniment lingvistic are două posibile interpretări: ca transmitere de informație sau ca realizare a unui plan”¹¹⁴. Nu ne mai mulțumim cu trecutul atât cât mai e. Scotocim după originile lui, în care să ghicim amprentele unui viitor greu de închipuit încă. Iată de ce, în literatura științifico-fantastică a lui Ted Chang, desfășurarea narativă se bazează și pe Yahve și pe Kurt Gödel. Viitorul lui Ted Chang e destul de rapace, dornic să aducă în algoritmul lui

semne care apar de nu știu unde, dintr-o hârtie găsită pe drum, din pălăria voiajorului care flutură la fereastra trenului, din fundul inimii mele, din aripa unei păsări, din ceea ce rețin împreună cu regretul amneziei stupide care mă împiedică să-mi leg viața trează de absolut toate visele mele, de a-mi continua fără nici o urmă de ezitare toți pașii, mai ales cei care se pierd în culoarele profunde ale somnului, din unghia unei femei sau din gâtul unei broaște. [...] E vorba de cunoaștere, de opunerea unei realități pe care o ținem în pumn cu ușurința cu care am ține o pasăre pe care o credeam moartă până în secunda în care își ia zborul spre cerul mohorât unei alte realități pe care o bănuim, pentru a cărei găsim nici o experiență, oricât de delirantă, oricât de irațională, oricât de cuminte, nu-i suficient de irațională sau de cuminte, cealaltă pasăre, care ne va ronțâi mâna cu foamea tuturor vulturilor și a cucuvăilor când o vom prinde, unei realități mai halucinante, mai adevărate, care ne va înlocui discernământul cu certitudinea, cunoașterea cu găsirea, cu adevărul urlat de obiect prin prezența lui amplă și luminoasă, prin teribila lui agitație imobilă, prin fantastica lui adaptare în cuibul palmei care știe să-l prindă. [...] Viața noastră onirică își are adevărurile ei, a căror trăinicie dovedește șubrezenia adevărurilor noastre”. Vezi *Medium*, în Gellu Naum, *Opere*, vol. II, *Proză...*, p. 100-101, 112, 113.

¹¹³ „Timpul nostru confundă exactitatea cu adevărul. Pentru știință nu e un dezastru, căci adevărul științific nu există fără exactitate, ba exactitatea poate ține loc de adevăr; dar pentru istorie a fost. Istoria trebuie să ducă la exactitate și se desființează prin ea, își pierde adevărul prin ea” (Constantin Noica, *Jurnal de idei...*, p. 135).

¹¹⁴ Ted Chang, *Povestea vieții tale*, traducere de Ileana Bușac, București, Editura Nemira, 2017, p. 13, 94, 159.

temporal toate epocile preexistente. Sub presiunea *neomaniei* actuale – după Nassim Nicholas Taleb noțiunea cu pricina presupune valorizarea noului doar pentru că este nou și, prin asta, chipurile, automat superior vechiului – trecutul și prezentul se autovacantează și se predau unui timp neconfigurat, care promite totul și mai nimic. Fără confuzia dintre ceea ce-i plauzibil și ceea ce-i predictibil, toate călătoriile din literatura de anticipație n-ar fi avut loc. Și nu e neapărat nevoie de literatura științifico-fantastică, deși aceasta ne poate ajuta foarte mult¹¹⁵. E suficient realismul magic sud-american, cu o atenție aparte dată lui Julio Cortazar. Datorită acestui scriitor îți dai seama că noțiunea de spațiu – timp conglomerază dimensiunile clasice ale lumii știute, provocând o geneză perpetuă a unor universuri mai degrabă învecinate decât complementare: „[...] de unde vine acest praf minuscul, acest pământ, și cum rezidă el aici? E ca și cum cineva ți-ar fi dat dintr-o dată o provizie nelimitată și ți-ar fi spus: «Cât pământ vrei?» «Câtă vedere vrei?». Însă tu nu voiai cu adevărat asta. *Pretutindeni este locul în care pământul își are originea. Pământul se supune și pământul este pretutindeni.* Cu alte cuvinte, pământul este dovada faptului că proprietățile și combinațiile moleculare ajută întotdeauna la apariția pământului. Pământul reacționează la combinațiile pe care noi le putem înțelege prin analizarea proprietăților moleculare, dar aceste combinații nu sunt locul originii lui sau cauza lui. Care era condiția inițială, înainte ca ea să fie atrasă și combinată și să devină pământ? Minte esențială este esența și sursa fenomenelor pământului [s.n., A.M.]”¹¹⁶. Cerul ascultă, cugetă, răspunde; și se apleacă brusc într-o parte, acolo unde pământului îi este mai greu; ca și cum i-ar echilibra, astfel, povara de prea omenesc; îndeosebi absențele noastre îl trag într-acolo; ca să basculeze, pe acel meridian clocotit, un calm dens și rece, din albastrul nou-născut, de deasupra privirilor noastre; dar se poate ca azurul să nu acopere criza de lumină dacă pământul îi aruncă soarelui cu nisip în ochi. Așa că silabisim niște lacrimi și le agățăm pe sms-uri. Ca să ne smiorcăm și noi, nu neapărat în locul altora: mai degrabă să fim, concomitent, proprietarii aceluiași plâns. Suntem totuși somați să fim când și când fericiți. Să mai punem ploile la dosar. Și să lustruim norii cu zâmbetele noastre. Până când aceștia se îmbracă la costum: în cioburi de soare și-n petice de lună, care aduc, încă o dată, vâzul pe lume. Ochii celorlalți pun la treabă privirea noastră; și nu rezultă imagini ale altor imagini, ne alegem cu imagini concurente. De când cu pasiunea pentru cuante, istoria omenirii se scrie mai mult pe cer: „– Vă place să călătoriți? îl întreabă Medrano. – Știți, eu asta fac tot timpul. – Se referă la metrul Lacroze, spuse

¹¹⁵ Acest gen de literatură dezvoltă imaginarii proprii, atât ale deplasării, cât și ale întunecării: „Un braț de umbră se descolăcea din podeaua pâlpaitoare de dedesubt, o masă clocotitoare de întuneric, diformă, neclară. [...] Gura i se umplu cu un gust dureros de albastru [...]. Întunericul se prăbuși din toate părțile, o sferă de negru cântător, presiune pe nervii din cristal extinși ai universului de date, cu care aproape se confunda. [...] Vederea lui era sferică, de parcă o singură retină căptușea suprafața interioară a unui glob ce conținea toate lucrurile, dacă toate lucrurile ar putea fi numărate [...]. Era bezna lui proprie, puls și sânge, cea în care dormise întotdeauna, înapoia ochilor săi și ai nimănui altcuiva” (William Gibson, *Neuromantul*, traducere de Mihai Dan Pavelescu, București, Editura Universul, 2008, p. 258-259, 264).

¹¹⁶ Jack Kerouac, *Cartea trezirii. Viața lui Buddha*, traducere de Ciprian Șiualea, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 161.

Claudia. – Nu, nicidecum, *eu călătoresc în infraspațiu și în hiperspațiu, zise Persio. Sunt două cuvinte prostesti, care nu spun mare lucru, dar eu asta fac, călătoresc! Cel puțin cu trupul meu astral, care străbate distanțe vertiginoase. [...] Vedeti, croaziera asta îmi va fi de folos pentru a face observații stelar și pentru a descifra semnele astrale. Știți ce credea Paracelsus? Că bolta cerească e o farmacopee. Drăguț, nu? Iar acum, eu o să am toate constelațiile la îndemână. Jorge spune că stelele se văd mai bine de pe mare decât pe uscat, mai ales din Chacarita, unde stau eu. [...] Problema este, desigur, Argus, mereu Argus. – Argus? – Da, acela plurifacial, cel cu zece-mii-de-ochi, simultanul. Asta-i, simultanul! Exclamă Persio, entuziasmat. Când încerc să-mi însușesc viziunea lui Jorge, oare nu denunț cea mai teribilă nostalgie a rasei noastre? Să văd cu ochii altora și cu ai mei, să fiu în același timp ochii mei și ai voștri, adică ochii tăi frumoși, Claudia, și cei deosebit de expresivi ai acestui domn. Să vezi cu toți ochii odată, fiindcă asta ar ucide timpul, l-ar lichida pe loc. – Vă dați seama? Dacă eu aș vedea simultan tot ce văd ochii întregii rase umane, realitatea n-ar mai fi succesivă. S-ar petrifica într-o viziune absolută în care eul ar dispărea anihilat. Dar această anihilare, ce mai flacăra triumfală, ce răspuns! Începând din acea clipă, este imposibil de conceput spațiul și cu atât mai puțin timpul, care e același lucru, într-o formă succesivă. – Dar dacă veți supraviețui unei asemenea priviri, o să începeți să simțiți din nou timpul, spuse Medrano. Multiplicat vertiginos de numărul viziunilor parțiale, dar tot timp rămâne! – Oh, dar nu vor fi parțiale, zise Persio, ridicându-și sprâncenele. Ideea mea este de a cuprinde întregul sistem cosmic într-o sinteză totală, care e posibilă pornind de la o analiză de asemenea totală. Înțelegeți, istoria umană este trista rezultată a mii de viziuni separate. Timpul se naște în ochi, e un lucru cunoscut [s.n., A.M.]”¹¹⁷. Fie că e vorba de fizică, fie că e vorba de istorie, timpul rămâne un animal de neîmblânzit. Și cel mai dificil este să-l conjugăm cu spațiul, pentru ca locuirile umane să obțină, într-o aceeași durată, vârste cât mai diferite: cine știe, poate că măcar una dintre ele să ne convină cât de cât. Bunăoară, marea ne dă sentimentul că suntem aici sau nicăieri, stărnindu-ne un sentiment compozit, un amestec de năuceală și de libertate. La 1 august 1989, Ana Blandiana consemna: „În mod ciudat, persista în mine un fel de senzație de irealitate, ca și cum nu realizez încă unde sunt și, în orice caz, nu realizez că sunt la mare. Nu e prima oară când încerc această senzație, dar am impresia că odată cu vârsta ea apare tot mai des. Îmi spuneam: «e marea!» și aveam senzația că vorbesc cu cineva care nu mă ascultă decât cu o ureche, dar este destul de bine-crescut pentru a confirma distrat și fără să înregistreze de fapt ceea ce-i spun”¹¹⁸. Dacă marea fuge de noi, nici pământul nu ne mai susține pașii, nu ne mai corectează mersul: „Pământul îndură greul de-a plânge/ în sine-adâncit, arid și mut;/ parcă ceva nespus-de-drag pierdut/ nainte de a fi iubit, inima-i strânge”¹¹⁹. Oamenilor li se pare*

¹¹⁷ Julio Cortázar, *Câștigătorii*, traducere de Coman Lupu, București, Editura Art, 2014, p. 87-88.

¹¹⁸ Ana Blandiana, *Mai-mult-ca-trecutul. Jurnal: 31 august 1988 – 12 decembrie 1989*, București, Editura Humanitas, 2023, 435.

¹¹⁹ *Autumnal*, în Diego Valeri, *Poezii*, traducere de Alexandra Bărcăcilă, București, Editura Univers, 1975, p. 53. Poetul nu este însă un pesimist incurabil, alte versuri ale sale timbrând diferit un posibil imaginar de călătorie: „Diminețile de altădată... Ne îndemneau mirările/ priveam ciorchinii de salcâmi

că Cerul și Pământul se reflectă reciproc, până când suprapunerea asta dă semne că nu-i chiar una perfectă și fără niciun rest; și de teamă că Universul o ia pe căi greșite, și mai prevestește și necazuri, Adamii de astăzi preferă să creadă că aici, jos, toate-s sub controlul lor, dar acolo, sus, cineva nu-și mai face treaba. Ceva-ceva îi roade totuși, chinându-i cu o *întrebare* care-i mai mult o *mirare*: și dacă lucrurile stau exact invers? Sunt gânduri care străbat pe oricine citește acest fragment, unde premoniția e mai rea decât certitudinea: „Se zicea în sat că acești trei kilometri de râu care se întindeau la picioarele satului își aveau propria lor stăpână subacvatică. Nu fusese văzută de nimeni, chiar dacă babele o descriau în detaliu. Îi spuneau Mărul roșu, trăia sub geamandura luminoasă dinspre malul românesc. Pe vârful geamandurii era o lampă roșie, noaptea lumina la intervale egale și avertiza că aici, undeva, e poarta spre împărăția domniței. [...] Când veneau de undeva din amonte ploi lungi și abundente, apa se umfla și, chiar dacă părea liniștită, se simțea că vrea să înghită tot malul și să rămână singură împotriva cerului. Atunci pășeam cu atenție aproape de mal, ne așezam în genunchi pe fundul de nisip și, cu fața spre apus, asistam la spectacolul incredibil de frumos susținut de Măria-sa Soarele. Ne scufundam în apă până la gură și respiram pe nas chiar deasupra suprafeței de oglindă. În acele clipe auzeam cum, odată cu noi, respira cu greu încă cineva, undeva pe aproape, să fi fost râul sau poate Mărul roșu. Pământul dispărea, rămâneau apa și cerul – aprinse, roșii ca focul, topite. Cele două cercuri solare, cel astral și cel acvatic, se apropiau periculos unul de celălalt, mărindu-se în același timp. Scurtarea distanței dintre ele era ceva tainic și înfricoșător. Părea că cerul se apleacă deasupra apei cu un ochi uriaș și însângerat, vedea cum îl observăm pe ascuns și ne alegea în gând câte o pedeapsă. Urmăream mișcarea la milimetru, cu o înfrigurare crescândă, așteptam momentul în care pe linia orizontului se vor aduna cele două rotunduri ale aceluia opt ideal, pentru a proclama sfârșitul lumii. Dar nu se întâmpla nimic, toți răsuflam ușurați odată cu râul, din cei doi sori rămâneau unul singur, format din două jumătăți identice, apoi figura geometrică se deforma ușor și dispărea sub apă, iar pe imensul ecran din fața noastră se desenau doar culori – sus portocaliu, în jos roșu-sângeriu, apoi violaceu, iar la final un mov funebru. Deși rar, când dădea o secetă mare, râul se strângea mult în albia sa. [...] La vest, dincolo de stația de pompare, râul se subția și când să asfințească soarele abia nimerea unde să se scufunde”¹²⁰. Acestea fiind spuse, privirea peisagistului trece de la perspectiva ambiental-cosmică la aceea prozaic-rutinieră. Fie că-i virtual, fie că-i înrobit concretului, cotidianul face media între faptul curent și acela ieșit din comun. Dar nu în sensul că excepția ar confirma regula. Dimpotrivă, regula înglobează acele realități care o inoportunează, lărgindu-ne percepția asupra a ceea ce credem ce-i „obișnuit” și ce-i „neobișnuit”. Într-un dialog cu Leonid Dragomir, Mihai Șora pune această stare de lucruri în cuvinte potrivite: „**L.D.** Dar cum să recunoaștem clipa? Fiecare moment temporal poate fi clipa sau există momente privilegiate în care ea survine? **M.Ș.** Eu cred că există momente

grei de rouă,/ stânjeneii sălbateci stropind cu aur cărările,/ miile de minuni pe drum date nouă”. Am citat din poezia *Diminețile de altădată*, cuprinsă în *ibidem*, p. 27.

¹²⁰ Ivan Stankov, *Amintiri despre apă: re minor*, traducere de Mariana Manguilela Jatop, București, Editura Humanitas, 2018, p. 45, 48-49.

privilegiate care rămân cumva pitite, ca niște semințe vii, în străfundul ființei. Acestea sunt fondatoare poate doar în sensul că-ți descoperă întemeierea și îți activează capacitatea de a te lăsa umplut de frumusețea lumii. Căci lumea e nemaipomenit de frumoasă, e un miracol continuu pe care noi, absorbiți de înaintarea spre utilități, îl uităm ca niște tembeli. **L.D.** *Să aibă clipa în fragilitatea ei puterea de a anula timpul sau de a-l pune în slujba ei?* **M.Ș.** Da, dar acestea sunt cazuri rare, de destine excepționale. Marii spirituali pot să se dezlumească și să trăiască într-o clipă continuă și care sunt luptători în lume. Dar haide să vorbim de bietul om cotidian. Acesta, dacă se lasă însoțit, de-a lungul întregului său itinerariu pe orizontală, de un orizont al clipei, de ceva care să-i lumineze cât de cât acest traseu, să-i mențină mereu legătura pe verticală, să-i dea acel sentiment al plenitudinii, al integralității, să se poată bucura de frumusețea lumii chiar în momentele când vede de treaba lui, dacă acest om, zic, rămâne mereu înfipt într-o clipă fondatoare este salvat. Dacă, în schimb, o uită în întregime și se lasă absorbit în totalitate de propria lui înaintare oarbă pe vectorul orizontal, își golește pas cu pas viața și rămâne la sfârșit cu un sac gol. **L.D.** *În primul caz, al neuitării clipei, al nepierderii verticalei, se înscrie și bucuria lui Dostoievski de a-și afla libertatea într-un petic de cer albastru zărit printre gratii?* **M.Ș.** Sigur că peticul acela albastru de cer reprezintă un acces plener la un sens care-ți umple viața. Dovadă – Vulcănescu în gestul acela uluitor: în momentul când un codeținut tânăr avea nevoie să nu stea pe cimentul umed s-a așezat, el, drept saltea, contractând o pneumonie cu consecințe letale. Acela trebuie să fi fost însă un moment de lumină extraordinară; Vulcănescu era plasat atunci exact pe această axă a marelui eveniment fondator. [...] **L.D.** *Ideea de destin a jucat un rol extrem de important pentru interbelici. La dumneavoastră ce rol joacă?* **M.Ș.** Eu mă simt solidar cu propria mea destinație, adică (pe linia mea de univers) traiectoria întâmplătoare a întâlnirilor din desfășurarea reală de evenimente și persoane trebuie să «cadă» întotdeauna pe propria mea formula destinală. În oricare din întâmplările vieții, am libertatea să rămân eu însumi sau să alunec alături. Trebuie deci să calc pe propriul meu câmp de posibilități, în interiorul căruia să se afle mereu traiectoria mea filiformă, oricare ar fi ea. Ei bine, indiferent de direcție, dacă traiectoria mea cade în interiorul câmpului ce-mi este destinat, ea e identică în mod esențial cu oricare din traiectoriile mele care ar cădea în același câmp, chiar dacă nu pe aceeași direcție”¹²¹.

Ce să deducem din această convorbire în folosul subiectului nostru? Ar fi acel moment de sublim care nu-i tocmai ușor de trăit. Imaginarul de călătorie a fost vascularizat, în secolele XVII-XVIII de competiția dintre viziunea sintetică a

¹²¹ Mihai Șora, *Despre toate și ceva în plus: de vorbă cu Leonid Dragomir*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 82-83, 119-120. Un adaos binevenit la acest dialog ar fi mica dialectică dintre hazard și speranță: „[...] realitatea este că tipul de viață instalat la nivelul speranței, tocmai fiindcă nu vizează ceva anume, exact ceva-ul acela care e esențial îți cade când nu te aștepti” (*ibidem*, p. 123). Într-o logică afină cu cercetarea noastră, Mihai Șora definea destinul „ca un câmp al posibilului, incluzând obligatoriu aleatoria «linie de univers» a traiectoriei individuale definitive pentru identitate. Deci toată legitimitatea identității vine din aceea că, în traiectoria ei existențială lineară, ea exprimă mereu, punctualizându-l într-un așa-aici-acum, infinitul potențialului; nu e o imitație sau un furt” (*ibidem*, p. 89).

clasicismului și spiritul idiomatic al barocului; ca să nu mai spunem că, în sprijinul celui din urmă, venea, spre sfârșitul Luminilor, ideea de sublim. Mai întâi, clasicismul nu renunța la principala lui teză: „Dacă arta este descoperire, scoatere la suprafață a unui adevăr ascuns în străfundurile inimii omenești, obiectul frumos – după exemplul obiectului științific – este ceea ce în natură se dovedește din plin conform cu legile rațiunii. [...] Nu este vorba de «a imita» fără deosebire tot ce este «natural»; dimpotrivă, trebuie dezvăluit ceea ce în natura abundentă este *esențial*, *conform cu rațiunea* [...]”¹²². Mai apoi, clasicismul își delimita teritoriul vizual prin antiteză cu o estetică rivală, dar atât de atractivă pentru cei însetați de tot ce-i atipic, rebel, surprinzător: „Adevăratul artist va trebui, așadar, să respingă tot ceea ce poate evoca «barocul» spaniol sau italian. [...] Barocul este, așadar, *diformul*, ceea ce, în raport cu simbolul perfect al principiului de judecată care este cercul, nu poate apărea decât ca un *exces*, o *ne-eleganță* – tot așa se spune despre o demonstrație matematică ce nu merge pe căile cele mai simple și se pierde în ocolișuri inutile că nu este elegantă, deși ajunge la rezultatul cel bun. În raport cu exigențele clasicismului, barocul italian apare de-a dreptul *monstruos* [...]”¹²³. Pentru ca estetica clasicistă să nu aibă monopolul, sentimentul sublimului venea cu accente profunde subiective care întărâta imaginarul de călătorie: „Ceea ce este întruchipat în sublim nu are, așadar, nimic «obiectiv»: nici o intuiție nu evocă aici Ideile, fie chiar parțial și «simbolic». Mai degrabă eșecul însuși al imaginației, în măsura în care atestă *existența neîntruchipabilului* și, ca atare, evocă Ideile [...]”¹²⁴. Nu sunt aici doar polemici cărturărești, sunt idei trăite; ele au facilitat slalomul omului printre reprezentările pe care i le dăruiește necunoscutul. Hazardul nu-i formă de ignoranță, ci mai degrabă una de autoamăgire¹²⁵; pentru ca, finalmente, să devină o formă de cunoaștere: „Astfel, în mecanica clasică, se comit inexactități pentru a se obține o concepție mai precisă și mai armonioasă despre lume. Cum procedează fizica actuală? Ea rezervă un loc și erorii în teoriile pe care le face. Acestea sunt necunoscutele care figurează în ecuațiile omului de știință. Necunoscutul are funcția lui matematică, în cunoașterea științifică a naturii. Legile probabilistice țin seama de această funcție: ele nu mai exprimă certitudini, ci, având un loc pentru orice eventualitate, ele reprezintă un Univers mai elastic, angajat într-un joc liber. În fond, calculul probabilităților guvernează lumea. Numai în cazuri-limită, când operăm cu numere astronomice, erorile sunt neglijabile și putem să ne imaginăm Universul supus exigenței clasice de armonie și de perfecție. Dar dacă hazardul s-a insinuat în inima științelor contemporane, dacă legile științei clasice nu sunt decât cazuri

¹²² Luc Ferry, *Homo aestheticus: inventarea gustului în epoca democratică*, traducere de Cristina & Cosmin Popescu, București, Editura Meridiane, 1997, p. 48-49.

¹²³ *Ibidem*, p. 49.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 127. În completare, autorul adaugă: „Frumosul este ceea ce în același timp ne reunește cel mai ușor și cel mai misterios” (*ibidem*, p. 36).

¹²⁵ Hazardul nu e totdeauna o mare excepție de la un curs cumva previzibil al lucrurilor. Poate fi și construit, apelându-se la vechiul procedeu al mințirii prin omisiune: „Lanțurile cauzale duc la unul și același eveniment venind din direcții diferite. Interesul nostru specific atunci când căutăm o explicație poate favoriza una sau alta dintre aceste direcții, excluzându-le pe celelalte” (W. V. Quine & J. S. Ullian, *Țesătura opiniilor...*, p. 161).

particulare ale legilor mai generale probabilistice, nu este evident că cunoștințele procurate de știința clasică și cele oferite de știința actuală nu sunt de natură diferită, ci că reprezintă o cunoaștere de același ordin?”¹²⁶. Prin urmare, nemaivăzutul este arhivat și ulterior invocat drept precedent pe baza căruia ne întemeiem ideea de „experiență” sau de „lume a vieții”¹²⁷. Iar călătoria, oricât de visătoare ar fi, nu se sustrage acestui diagnostic; nici măcar în momentele de răgaz, odihnă¹²⁸, somn: „Legătura dintre o stare de somn și o mare călătorie sau expediție este descrisă într-un mod original drept «o călătorie a ochilor». În cele mai multe cazuri, visul este o experiență vizuală, în care percepem o serie de imagini interne, adesea chiar fără să fim implicați direct în acțiune. Acest lucru evocă probabil credința primitivă conform căreia ochii închiși «ies în lume, călătoresc» și comunică experiențe minunate”¹²⁹. Călătoria nu eludează cotidianul hiper-tehnologizat: din contra, îl conciliază și astăzi cu starea de minunare. Și nu e nimic întâmplător: în zilele noastre, obiectivitatea nu mai e ce-a fost; ea a devenit, paradoxal, un paroxism al situației în propriile trăiri; cu întregul cortegiu de exacerbări și însingurări ce răzbat din perpetua sărbătorire a unicității individului: „În multe basme, circumstanțele în care evenimentele din lumea magică își au originea în inconștient pot fi văzute extrem de clar acolo unde întâlnirea inițială cu acest tărâm este prilejuită de un vis. Evenimentele se desfășoară într-o lume aparent concretă, dar le lipsesc anumite caracteristici ale realității și, prin urmare, pot fi desemnate drept «stranii» sau «magice». Ele par totuși să manifeste un fel de realitate psihică. Tranziția către inconștient este uneori descrisă într-o manieră atât de realistă, încât pare că nu a existat nici o tranziție, de parcă inconștientul ar fi singura realitate. [...] Călătoria – interpretată din punct de vedere psihologic – este procesul dezvoltării interioare (individuale) într-o secvență temporală a evenimentelor. Indiferent dacă eroul hoinărește fără țintă sau urmează un scop bine definit, acest obiectiv este adesea doar schițat ambiguu. Scopul (Sinele)

¹²⁶ Vezi *Hazard și știință*, în Anton Dimitriu, *Retrospective*, București, Editura Tehnică, 1991, p. 143-144.

¹²⁷ Nici măcar fantazarea nu e completamente liberă, ea încadrându-se în coduri culturale care „situează” călătorul și îi pre-interpretază viziunea: „În măsura în care vorbitorul și ascultătorul se înțeleg frontal între ei asupra a ceva din lume, ei se mișcă înăuntrul orizontului lumii vieții comune lor. Acesta rămâne participanților ca un fundal holistic cunoscut intuitiv, neproblematic și indisolubil. Situația lingvistică este acea secțiune a lumii vieții, delimitată în raport cu tema respectivă; pentru procesele de înțelegere, ea constituie un *context* și pune la dispoziție *resurse*. Lumea vieții alcătuiește un orizont și oferă totodată un fond cultural de lucruri de la sine înțelese, din care participanții la comunicare, în eforturile lor interpretative, iau modele de explicare consimțite. Și solidaritățile grupurilor integrate prin intermediul valorilor, și competențelor indivizilor socializați aparțin – ca și supozițiile fundamentale înrădăcinate cultural – componentelor lumii vieții” (Jürgen Habermas, *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri*, traducere de Gilbert V. Lepădatu, Ionel Zamfir & Marius Stan, București, Editura ALL Educațional, 2000, p. 284-285).

¹²⁸ „[...] iar fratele te privește-n tăcere/ Cu ochii-nnoptați, să se odihnească după drumetia spinoasă./ [...] în albăstrimea-nsuflețită a nopții”; am citat din poezia *Cântarea celui retras*, cuprinsă în volumul lui Georg Trakl, *Grodek*, traducere de George State, București, Editura Art, 2020, p. 131. Totul se va repeta mâine, când călătorii vor ajunge cine știe unde, „urmând iarăși tânguirea albastră a serii”; am citat din poezia *În Hellbrun*, din *ibidem*, p. 135.

¹²⁹ Marie-Louise von Franz, *Simboluri arhetipale în basme*, vol. 1, *Profanul și magicul*, traducere de Oana Badea, București, Editura Trei, 2024, p. 47, 69.

reprezintă întotdeauna un simbol al cărui sens poate fi dedus numai în relație cu aventurile recurente și întregul proces dinamic. [...] Astfel, eroul este imaginea primordială a ființei umane care aspiră să devină completă, care se mișcă prin întregul proces. Este imaginea persoanei tinere și a copilului interior, care rămâne veșnic tânăr și deschis către aventuri noi. [...] Călătoria eroului pe tărâmul magic conduce în jos, pe o curbă care merge de la pământ până la un regat subteran, iar de acolo până la marginea lumii, unde cerul atinge pământul și de acolo înapoi”¹³⁰. Și totuși. Surprinzător ori ba, suntem încă sensibili la sentimentul acut al stuporii¹³¹, ilustrat de persoane care „asociază experiența sublimului sau starea de minunare cu capacitatea de autotransformare, deoarece implică recalibrarea schemelor cognitive folosite în mod usual. Minunarea este definită ca stare emoțională și cognitivă care anticipează și favorizează schimbările profunde, fundamentale și netraumatice”¹³². Noaptea fiind cea mai bună aproximare a nesfârșirii, ne face Cosmosul accesibil și permite călătorilor din secolul XIX să se simtă totuna cu el. Așa că cea mai bună ilustrare a sublimului ne parvine din „pipăirea” imaginară a întunericului înstelat; dintr-acolo ne parvine și o mică beție a situației călătorului aici și oriunde în vremuri: „Când ne pierdem în contemplația mărimilor infinite ale lumii în spațiu și timp, ori medităm la mileniile scurse și la cele viitoare, sau când cerul nopții ne înfățișează cu adevărat nenumărate lumi, iar incomensurabilitatea lumii ne copleșește astfel conștiința, atunci ne simțim noi înșine reduși la nimic, ne simțim simpli indivizi, trupuri însuflețite, trecătoare manifestări ale voinței, precum niște stropi ce dispar în ocean și se dizolvă-n nimic. Totodată, împotriva unei asemenea năluciri a propriei noastre insignifiante, împotriva unei astfel de neputințe înșelătoare, se ridică însă conștiința imediată că toate aceste lumi nu există de fapt decât în reprezentarea noastră, că sunt doar modificări ale veșnicului subiect al cunoașterii pure – așa cum suntem noi înșine, de îndată ce ne uităm individualitatea –, subiect care este suportul necesar și condiția tuturor lumilor și timpurilor. Dimensiunea lumii ce ne-a neliniștit anterior rezidă acum în noi: dependența noastră de ea este abolită de dependența ei de noi. Dar toate acestea nu ajung imediat la nivelul reflecției, ci se vădesc exclusiv ca un sentiment al conștiinței că într-un sens sau altul (pe care numai filozofia îl

¹³⁰ Marie-Louise von Franz, *Simboluri arhetipale în basme*, vol. 2, *Călătoria eroului*, traducere de Oana Badea, București, Editura Trei, 2024, p. 10, 173, 187. Într-o succintă exprimare românească, am putea vorbi de „Timpul ca un somn al/ Nimănuși visat de fiecare” (Ion Stratan, *Opera poetică*, vol. II, Băbana – Argeș, Editura Rocart, 2024, p. 86).

¹³¹ S-ar impune o departajare între *mirare*, care implică, cel mai adesea, o sprinceană ridicată, pe de o parte, și *stupoare* care ne lasă temporar fără aer, pe de alta. Mergând pe urmele lui Martin Heidegger, specialiștii problemei conciliază totuși cele două stări. Din acest motiv se vorbește despre „perplexitatea omului obișnuit confruntat cu necesitatea de a gândi faptul că înălțarea-în-deschis și ascunderea-de-sine își acordă una alteia suprema favoare în loc să se respingă una pe alta”. Vezi Bogdan Mincă, *Turnura uitării ființei la Heidegger*, în Paul Marinescu & Christian Ferencz-Flatz (editori), *Figuri ale vulnerabilității existențiale. De la uitarea de sine la uitarea ființei*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, p. 94.

¹³² Oana Olariu, *Internetul pierdut. Recuperarea vieții private*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2023, p. 322.

clarifică) suntem una cu lumea și de aceea incomensurabilitatea ei nu ne strivește, ci ne înalță. [...] E-nălțarea deasupra propriului individ, sentimentul sublimului”¹³³.

Aducând discuția în termeni mai apropiați istoriei culturale, vom spune că dilemele fizicienilor se subsumează unei formulări mai succinte și mai inspirate, aparținând lui Jacques Bergier și lui Louis Pauwels: „E timp pentru toate. Și e chiar un timp menit împreunării timpurilor”¹³⁴. Chiar dacă ne punem sub egida științei, nu devenim deloc imuni la închipuire; mai ales dacă aceasta subîntinde și puțină năzuință. Preocuparea de a defini și mai ales de a categorisi/reorganiza mereu lumea produce, prin ricoșeu, o impresie de hiperrealitate ce fărâmițează adevărul până-l face microscopic; și, din punct de vedere vizual, improbabil. Această deconstrucție involuntară exacerbează entuziasmele științei rupându-le de context și autonomizându-le până când ele ajung să dezvolte mai multe imagineri cu aparență doctă; ceea ce influențează și modul în care concepem călătoria, în spațiu și timp. De aceea, de la Jacques Bergier și Louis Pauwels preluăm o ipoteză de lucru, nu o teorie: „Dansul atât de rapid și incoerent al albinelor desenează în spațiu, se pare, figuri matematice precise și constituie un limbaj. Visez să scriu un roman în care toate întâlnirile avute de un om în existența sa, fugare sau marcante, suscitade de ceea ce numim hazard sau necesitate, ar desena și ele figuri, ar exprima ritmuri, ar fi ceea ce și sunt, poate: un discurs construit savant, adresat unui suflet întru desăvârșirea sa și din care acesta nu sesizează, de-a lungul unei vieți, decât câteva cuvinte disperate. Îmi pare uneori că sesizez înțelesul acestui balet uman în jurul meu, că ghicesc ce mi se spune prin mișcarea ființelor care se apropie, rămân pe loc sau se îndepărtează. Apoi pierd firul, ca toată lumea, până la următoarea mare și totuși fragmentară evidență. [...] Nu prospectăm îndepărtatele margini ale realității; încercăm, dimpotrivă, să ne instalăm în centrul ei. Credem că inteligența, cu condiția de a fi activată la maximum, descoperă fantasticul în chiar inima realității. Un fantastic care nu îndeamnă la evadare, ci mai curând la o adeziune mai adâncă. [...] Știința modernă ne învață că îndărătul vizibilului simplu se află un invizibil complicat. O masă, un scaun, cerul înstelat sunt în realitate radical diferite de ideea pe care ne-o facem noi despre ele: sisteme în rotație, energii în suspensie etc. [...] O metodă de lucru nu e un sistem de gândire. Noi nu credem că un sistem, oricât de ingenios, ar

¹³³ Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. I, traducere de Radu Gabriel Pârnu, București, Editura Humanitas, 2019, p. 245.

¹³⁴ Jacques Bergier & Louis Pauwels, *Dimineața magicienilor. Introducere în realismul fantastic*, traducere de Dan Petrescu, București, Editura Nemira, 1994, p. 109. Fraza redată mai sus ne duce cu gândul la un vers al lui Pierre Reverdy: „Nu se știe unde timpul se va opri din mers” (Pierre Reverdy, *Pietre albe*, traducere de Iv Martinovici, București, Editura Univers, 1975, p. 17). Din punct de vedere metodologic, reamintim că literatura și poezia conservă întregul evantai de atitudini general-umane de orișicând. De aceea, călătorii nu au cum să rateze vreuna, etalându-le concomitent ori succesiv, de la o epocă la alta. Omul antic sau modern se manifestă ca un călător pus la încercare ori de câte ori el înfruntă necunoscutul, mirarea, distanța, misterul, frica, nerăbdarea. Apelând la același Pierre Reverdy, vom reține niște frânturi dintr-un poem narativ: „Putem merge mai departe decât linia care într-o zi ne mărginește zarea. Este un drum ciudat care se întoarce înspre bolta adăpostită într-un colț albastru și verde. [...] Pașii călătorilor aleargă mai departe. Eu continui să cred în milostenia cerului. Dar sfaturile care mi se dau nu-mi lasă răgaz să-mi răscumpăr orele mele” (*ibidem*, p. 21).

putea lumina complet totalitatea lumii vii ce ne preocupă. [...] Repet: fantasticul pentru noi nu este imaginarul. Însă o imaginație extrem de aplicată la studiul realității descoperă că frontiera este foarte subțire între miraculos și pozitiv sau, dacă preferați, între universul vizibil și universul invizibil. Există poate unul sau mai multe universuri paralele cu al nostru. Cred că n-am fi întreprins această muncă dacă, în cursul vieții, nu ni s-ar fi întâmplat să ne simțim în mod real, fizic, în contact cu o altă lume. [...] Dacă scuturăm coșul, toate bilele vin la suprafață în dezordine, sau mai curând după o ordine și frecări al căror control ar fi de o infinită complicație, dar în care am putea descoperi o infinitate din acele întâlniri bizar-revelatorii pe care Jung le numește coincidențe semnificative. Admirabilele vorbe ale lui Jacques Rivière se potrivesc și civilizațiilor și momentelor istorice: «I se întâmplă unui om nu ceea ce merită, ci ceea ce i se aseamănă». Un caiet de elev al lui Napoleon se termină cu aceste cuvinte: «Sfânta Elena, mica insulă». E mare păcat că istoricul judecă nedemne de știința lui recenzarea și examinarea acestor coincidențe semnificative, ale acestor întâlniri ce au un sens și întredeschid brusc o poartă înspre o altă față a Universului, unde timpul nu mai este linear. Știința lui e mai în urmă față de știință în general, care, în studierea omului ca și materiei, ne arată distanțele dintre trecut, prezent și viitor din ce în ce mai reduse. În grădina destinului, tufișuri din ce în ce mai mici ne despart de un ieri conservat în întregime și de un mâine în întregime format»¹³⁵.

În lumina acestei abordări, călătoria nu poate fi decât o lectură reinnoită a lumii: „Universul ne devorează sau ni se destăinuie, după cum ne pricepem sau nu să-l continuăm. Este extrem de probabil că legile cele mai subtile și mai profunde ale vieții și ale sortii oricărui lucru creat sunt înscrise în clar în lumea materială ce ne înconjoară, că Dumnezeu și-a lăsat scrisul întipărit în lucruri [...] și că o anumită privire ar fi suficientă. Omul deșteptat ar fi omul acestei anumite priviri»¹³⁶. Chiar și deplasările noastre rutiniere se supun unui cifru care dă sens întâlnirilor¹³⁷, ciocnirilor și acomodărilor cu celălalt¹³⁸. Traseele călătoriilor de orișicând sunt atât

¹³⁵ *Ibidem*, p. 15-18, 182.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 344.

¹³⁷ Într-un subcapitol de carte intitulat *Când năzuiesc să-ți descopăr lumea*, Charles Pépin pune ideea de *întâlnire* sub egida *călătoriei*: „Să întâlnim pe cineva înseamnă să ne simțim proiectați în mijlocul unei lumi noi, stăpâniți de dorința de a o explora; este o invitație la călătorie. Poate fi una de ordin geografic și cultural când celălalt vine din altă parte sau provine dintr-un mediu diferit – pe scurt, ni se deschide orizontul către promisiunea unui anumit «exotism». Dar această călătorie poate fi făcută și în sânul aceluiași mediu sociocultural. Ea poate avea loc traversând frontierele sau traversând doar strada, mergând către un altul foarte îndepărtat sau foarte apropiat de noi. Oricum, lumea acestuia este întotdeauna diferită, din simplul motiv că el ne descentrează privirea, oferindu-ne un alt punct de vedere” (Charles Pépin, *Întâlnirea. O filozofie*, traducere de Valentin Protopopescu, București, Editura Trei, 2022, p. 32-33).

¹³⁸ „Avantajul de a vorbi despre ființa-ca-altul este acela de a putea conta pe o *rezervă* de alterități din care putem extrage și alte forme de diferență. Ființa, putem spune, explorează varietatea acestor diferențe ca și cum fiecare civilizație ar oferi o anumită versiune a acestor contraste. Să presupunem acum că există o altă formă de alterare ce nu mai explorează resursele reproducerii, ci pe cele ale transformării. De data aceasta n-ar mai fi vorba despre asigurarea continuității în ființă printr-un *minimum* de transformări – persistența –, ci, dacă putem spune așa, printr-un *maximum* de transformări

de variate, dar prin faptul că ele implică, măcar parțial, o întoarcere a omului la el însuși, socotim că toate se desfășoară sub semnul arhetipal¹³⁹ al cercului; care nu-i doar o figură geometrică sau artistică, ci și una existențială: „Cercul e forma cea mai simplă disponibilă în tehnica picturală, căci el este simetric organizat pe toate direcțiile în jurul unui centru. Totuși, odată apărută forma circulară în arta picturală, ea stabilește contactul cu forma similară a obiectelor percepute în ambianță. Această asemănare stă la început pe o bază foarte largă, nespecifică. Ca să înțelegem utilizarea timpurie a formelor rotunde trebuie să ne amintim că și adulții folosesc cercuri sau globuri pentru a reprezenta orice formă sau toate formele sau nici una în mod anumit. Fiind formele cele mai nespecifice și mai universale, sfera, discul și inelul figurează la loc de frunte printre primele modele ale Pământului și ale universului, nu atât ca fiind bazate pe observație, ci pentru că formele necunoscute sau relațiile spațiale necunoscute sunt reprezentate în chipul cel mai simplu posibil. [...] În modelele moleculare ale chimiștilor, particulele sunt reprezentate ca niște bile, și tot ca niște bile erau atomii din care, după spusele atomiștilor grecii, se compune lumea. Așa cum adultul folosește această formă foarte general atunci când alte detalii lipsesc ori nu sunt necesare, tot astfel copilul recurge la forme circulare în desenele sale pentru a reprezenta aproape orice obiect”¹⁴⁰. Ideea de *lume* este echivalentă, în fond, cu toate călătoriile care o tot străbat și, astfel, o recompun; sau, după cât ne angosează, ea poate însemna exact contrariul, o restrângere la noi înșine: „[...] depărtarea/ e acolo unde (neputincioși) suntem./ Faci o călătorie/ Sau fugi de ceva?”¹⁴¹. În logica aceluiși poet, călătoria colmatează, sub același văzduh, aluviuni ale uitărilor voluntare sau nu: „[...] deasupra și dedesubt emoții elementare/ cerul trăi o vreme în cuprinderea memoriei/ întetind și câștigurile și pierderile”¹⁴². În expunerea noastră nu amestecăm vârstele istorice dintr-o eventuală neglijență. Nu putem însă ignora faptul că unele tendințe, care încep cu epoca X, continuă și coexistă cu altele, tipice epocilor Y sau Z. „De-a lungul anilor 1990, nostalgia istorică a fost o trăsătură obișnuită a reclamelor. Spre deosebire de nostalgia personală – dorul de copilărie, de exemplu – nostalgia istorică se referă la dorul de un trecut pe care persoana în cauză nu l-a trăit niciodată, la dorința de retragere din viața actuală

– metamorfoza. Totul poate, totul trebuie să devină altceva” (Bruno Latour, *Cercetare asupra modurilor de existență. O antropologie a Modernilor*, traducere de Alexandru Matei, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015, p. 183-184).

¹³⁹ Întoarcerea în timp este una dintre călătoriile cele mai frecvente în literatură: „[...] rămas singur,/ încerci să ghicești lumina/ în toate așteptările tale./te reîntâlnești cu vremuri liniștite/ când fuga din tipare/ devenea o amprentă a copilăriei [...] / rămas singur,/ aş putea să mă întorc în lumea/ în care m-am născut”. Am citat din volumul lui Andrei Novac, *De mâine suntem pământ fierbinte: antologie 2001-2021*, Pitești, Editura Paralela 45, 2021, p. 190.

¹⁴⁰ Rudolf Arnheim, *Artă și percepția vizuală. O psihologie a văzului creator*, traducere de Florin Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 175.

¹⁴¹ Adrian Alui Gheorghe, *O dramă la vânatoare. Antologie de poezie (1985-2008)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 274-275. În ideea de *lume* încape, oricum, dacă nu o frică în toată regula, atunci măcar un început de anxietate: „[...] știi cine-i lumea? e bau-baul dintr-o/ poveste, este zmeul cu câteva miliarde de capete/ o ficțiune/ o minciună pusă pe seama unor invadatori celești/ chiar și o poezie/ dar ține seama că și o metaforă/ poate să-ți dea o lovitură în moalele capului” (*ibidem*, p. 176).

¹⁴² *Ibidem*, p. 190.

prin întoarcerea la un moment din trecutul îndepărtat care e considerat mai bun decât prezentul. În acest caz, trecutul este un univers plin de lucruri bune, populat de oameni cumsecade. [...] În esență, marketingul și promovarea mărcilor încercă să farmece consumatorul prin transformarea cotidianului și banalului într-un conținut cu încărcătură afectivă. *Chiar și pâinea neagră poate fi un portal către altă lume, ceva de-a dreptul miraculos.* Multe mărci au încercat și continuă să încerce obținerea acestui efect, revendicându-și o moștenire ilustră și uneori chiar inventând un trecut din nimic. [...] *Deși sunt nesincere și uneori chiar ilegale, astfel de strategii dau rezultate deoarece fac firma mai atractivă, permițând consumatorilor să evadeze din banalitatea vieții de zi cu zi și să călătorească în timp – fenomen numit de specialiști «revenirea sub vrajă».* Nostalgia ca instrument de marketing ne oferă ocazia de a adăuga ceva trivialelor cumpărături, comenzi de mâncare și operațiuni bancare. *Consumatorii se pot juca de-a călătoria spre un timp și un loc mai bun, chiar dacă acestea nu mai există [s.n., A.M.]”¹⁴³.* Paradoxal, înaintăm în necunoscut în dorul unor lucruri de care nu ne amintim clar, însă credem cu fervoare că le regăsim acolo: „[...] putem vorbi de un soi de geografie patetică, de o topografie mistică a cărei toponimie, prin forța ei evocatoare, pune deja singură în mișcare lucrarea reminiscenței și a imaginației. Pe acest mapamond pasional valoarea este distribuită inegal: ea se concentrează în anumite puncte privilegiate, în jurul unui loc binecuvântat sau al unui pământ sfânt, într-un oraș drag inimii omului”¹⁴⁴. Asta presupune un soi de ascetică: să renunți la ceea ce însemnai pentru tine însuși, până nu demult, punând pe primul plan numai ceea ce te redefinește de acum încolo. Totul e să nu te miri prea mult de faptul că, adesea, noul pe care-l întâlnești, are precedentele lui. Și nu-s puține și nici recente: „Nu dori, Nathanael, să-l găsești pe Dumnezeu altundeva decât pretutindeni. Fiecare creatură ni-l arată pe Dumnezeu, niciuna nu ni-l revelează. De îndată ce privirea ni se oprește asupra ei, fiecare creatură ne îndepărtează de Dumnezeu. În timp ce alții publică sau lucrează, eu mi-am petrecut trei ani din viață făcând călătorii, pentru a uita tot ceea ce învățasem cu mintea. Această uitare a fost înceată și grea. Dar ea mi-a fost mai folositoare decât toate învățăturile impuse de oameni și a însemnat începutul unei educații. Nu vei cunoaște niciodată eforturile pe care a trebuit să le fac ca să mă intereseze viața; dar acum, când ea mă interesează, mă va interesa ca orice alt lucru – în chip pătimaș. [...] A suprima în tine însuși ideea de *merit*; iată un mare obstacol pentru spirit. Ne siguranța căilor pe care le-am putea alege mi-a tulburat toată viața. Ce ți-aș spune despre asta? Orice alegere este înfricoșătoare, când te gândești bine la ea: o libertate ce nu mai este călăuzită de datorie este înfricoșătoare. Este un drum pe care ți-l alegi într-un ținut cu totul necunoscut, în care fiecare își face propria descoperire și, ia bine seama, nu o face decât pentru sine; așa că, până și cea mai nesigură urmă de pași din cea mai necunoscută Africă este mai puțin îndoielnică. Suntem atrași de dumbrăvile umbroase; de mirajul izvoarelor nesecate încă. Dar izvoarele vor apărea mai ales

¹⁴³ Agnes Arnold-Forster, *Nostalgia. Povestea unei emoții periculoase*, traducere de Mirela Mircea, București, Editura Humanitas, 2025, p. 154-155.

¹⁴⁴ Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 249-250.

acolo unde dorințele noastre le vor face să curgă; căci acest ținut nu există decât în măsura în care îl făurim noi înșine când de apropiem de el, iar peisajul din jur prinde formă treptat în fața noastră; nu vedem ce se deslușește la orizont; și chiar ceea ce se găsește lângă noi nu-i decât o aparență vremelnică și schimbătoare. [...] Și tu, Nathanael, vei fi asemenea celui care, pentru a se călăuzi, va urma lumina pe care el însuși o va ține în mâna sa. [...] Nathanael, vei privi totul în trecere și nu te vei opri niciunde. Să-ți spui că doar Dumnezeu nu este trecător. *Important* să fie felul cum privești și nu ceea ce privești. Tot ceea ce păstrezi în tine în chip de cunoștințe *distincte* va rămâne îndepărtat de tine în vecii vecilor. De ce pui atâta preț pe ele? [...] Nathanael, fiecare așteptare să nu însemne pentru tine nici măcar o dorință, ci doar o stare prielnică pentru a putea primi. Așteaptă tot ceea ce vine spre tine; dar să nu dorești nimic altceva decât ceea ce vine spre tine. Să nu dorești decât ceea ce ai. Înțelege că, în fiecare clipă a zilei, îl poți avea pe Dumnezeu în întregul Lui. [...] Nathanael, doar pe Dumnezeu nu-L putem aștepta. A-L aștepta pe Dumnezeu, Nathanael, înseamnă a nu înțelege că Îl ai dintotdeauna. Nu-L despărți pe Dumnezeu de fericire și găsește-ți întreaga ta fericire în clipă”¹⁴⁵. Să ieșim din casă cât putem de tăios, părăsindu-ne pe noi înșine cu anumită înverșunare. Ca să ne săturăm, pe drum, de pustiurile altora; de acele nelocuri de uscat și apă ce nu ne îngăduie să le depășim prea lesne, insufându-ne groaza că nu vom mai scăpa de ele: „Niciodată singurătatea nu fusese o siluetă care mergea alături de ceilalți, un corp viu, cu brațe și ochi neliniștiți, a cărui răsuflare fierbinte nu îi slăbea de când plecaseră. Mirosea a depărtare, a necunoscut, a vânt răscolitor, cum era cel care întorcea frunzele livezilor pipernicite înșirate pe marginea drumului [...]. În spatele lor venea un vânt necunoscut, deșertic, care le ștergea urmele, așa încât, dacă s-ar fi uitat înapoi, le-ar fi fost imposibil să spună pe unde ajunseseră acolo. Stepa era aceeași peste tot, drum prăfuit, smocuri de iarbă uscată, câte un copac îndepărtat care făcea cu crengile goale semne ciudate pe cer. [...] Oriunde te-ai duce locul vine cu tine [...]. Nu fusese propriu-zis furtună, dar valurile trecuseră de mai multe ori peste podul vaporului, înspăimântându-i pe cei care călătoreau pe punte. [...] Fluviul părea că mai mult li se împotrivese decât să le înlesnească traversarea, când își luau avânt, o ridicătură de nisip ca o cocoasă de animal subacvatic îi făcea să se-mpotmolească [...]. Deasupra lor, un cer înveninat părea același din zi până-n noapte, o piele de șarpe verzuie care nu se albea decât spre vest, când soarele apunea, amăgindu-i cu promisiunea unui început care nu mai venea. [...] A avut impresia că nisipul de la fundul apei călătorea odată cu ei, compunându-se și ridicându-se deodată ca o ființă vie la suprafață și punându-le în cale o opreliște care nu de ordinea naturală ținea, ci de altceva, de ceva straniu și neclar [...]. În plus, și țărnelor călătorea alături de ei, aflat mereu în mișcare, și pe el se vedeau locuri și oameni care se opreau o vreme în loc, conducându-i cu privirea...”¹⁴⁶. Referențialul acestui fragment se extinde încet-încet până când e tot mai difuz și trece tiptil granița cu imaginația. Dacă la primele cuvinte ale frazei realitatea ne dă senzația că-i pe-aproape, la finalul citatului

¹⁴⁵ André Gide, *Fructele pământului. Noile fructe*, traducere de Mioara Izverna, București, Editura RAO, 2016, p. 13-15, 23-24.

¹⁴⁶ Andreea Răsuceanu, *Linia Kármán*, Iași, Editura Polirom, 2025, p. 149, 155-157.

palpabilul e stins demult; și mutat nu se știe precis, acolo unde numai bănuiala l-ar putea situa. Traversările, podurile și orice alt loc de trecere ne duc dintr-o stare într-alta a ființei. Iar defectiunile întârzie atingerea destinației din cauză că omul nu-i pregătit să intre într-o nouă lume; și cu atât mai puțin să devină semnificantul ei. Micile amânări sunt copiii marilor maturizări. Se petrec, deci, și lucruri bune. Așa că revenim la matcă numai dacă o mare de ceruri vine după noi; ca să acopere golul pe care ni-l pricinuisem de bunăvoie, din lipsa unei culori cu alonjă, care să fi dat suprafață cuvântului *senin*. Mergând pe urmele Cerului, fiecare culege un albastru numai al său. Urme? Ce să însemne ele pentru călător? Să căutăm prin filosofii din jur sau, cum spun doi autori italieni, în *câmpuri de reactivare poetică*: „Urmele care ne ajung din trecut nu sunt relicve inerte și pietrificate, nici simple obiecte de muzeificat. Ele trebuie să fie mai degrabă lecturate ca scânteii capabile să aprindă fitilul materialului exploziv ascuns în *deja-întâmplat*. Scânteii capabile să formeze constelații bogate de viitor, unde trecutul să se poată întâlni cu prezentul”¹⁴⁷. Iar călătoriile cu substrat paideic sunt codificate de tropul metonimiei: un fir de nisip reprezintă deșertul¹⁴⁸, un singur om dă seamă pentru umanitatea toată; căci mai-nimicul creează neconținut noi spații, iar acestea se vascularizează, lăsându-ne să visăm alte și alte direcții. Pustiul¹⁴⁹ este înfricoșător pentru că e placid, imparțial, indiferent, așa-zis obiectiv: „Până la celălalt capăt la lumii/ deșertul rămâne

¹⁴⁷ Emanuele Coccia & Alessandro Michele, *Viața formelor: filosofia revrăjirii*, traducere de Cerasela Barbone, Pitești, Editura Paralela 45, 2025, p. 159.

¹⁴⁸ Dacă vorbim despre plutire, despre solitudine și despre deșert e clar că-l cităm pe Antoine de Saint-Exupéry, cu a sa scriere *Pământ al oamenilor*: „Numai că eu știu ce e singurătatea. Trei ani de deșert m-au învățat cu adevărat să-i simt gustul. Acolo nu te sperii de o tinerețe care se consumă într-un ținut mineral, acolo ceea ce descoperi, departe de sine, este că lumea întreagă îmbătrânește. Copacii și-au copt fructele, pământurile și-au oferit grânele, femeile sunt deja frumoase. Dar timpul trece, ar trebui să te grăbești să te întorci acasă... Timpul trece, iar tu ești reținut departe... și roadele pământului îți alunecă printre degete aidoma nisipului fin al dunelor. Scurgerea timpului nu e îndeobște resimțită de oameni. Ei trăiesc într-o tihnă provizorie. Dar iată că noi o simțeam, odată ajunși la escală, când asupra noastră își făceau simțită apăsarea vânturilor alizee, mereu la mișcare. Eram precum călătorul care merge cu rapidul, năpădit de zgomotul osiilor păcănind în întuneric, și care ghicește, după petele de lumină dindărătul geamurilor înghițite de beznă, curgerea meleagurilor de la țară, a satelor lor, a domeniilor lor fermecate, din care el nu poate păstra nimic fiindcă se află în călătorie. Tot astfel și noi, ușor înfierbântați, cu urechile încă țiuind de zgomotul zborului, ne simțeam tot pe drum în pofida liniștii escalei. Descopeream că și noi eram conduși spre un viitor incert, prin forța vânturilor, prin bătăile inimilor noastre”. Vezi *Pământ al oamenilor*, text aflat în volumul lui Antoine de Saint-Exupéry, *Curierul de Sud. Zbor de noapte. Pământ al oamenilor. Pilot de război*, traducere de Ileana Cantuniari, București, Editura RAO, 2013, p. 255-256.

¹⁴⁹ „Dar pustiul este și pământ de rugăciune și cercetare interioară, aici sensibilitatea sufletului fiind maximă. [...] Dumnezeu a vorbit oamenilor în tăcere și singurătate, în țara lipsei de apă, a setei. Aici, El a făcut cunoscut Numele Său. Pustiul geografic, reconsiderat psihologic și spiritual, poate face trimitere la viața omului, căci se vorbește de «traversarea pustiului» atunci când se face referire la perioade grele din viață, pline de amărăciune, de singurătate. Pustiul transformă, maturizează, poate fi izvorul unui nou început. El este propice întâlnirii omului cu Dumnezeu. Pustiul este un pământ de așteptare și pelerinaj. Este imaginea lumii, în sensul că ea așteaptă să nu mai fie pustiu, așa cum pustiul așteaptă să fie o grădină [...]”. Vezi vocea *Pustiul*, în Ioan Stancu, *Mic dicționar explicativ al Vechiului Testament*, București, Editura Cartea Românească, 2018, p. 217-218.

neutru”¹⁵⁰. Întregul e cuprins, până la ultima lui fărâmbă, în fiecare din părțile sale¹⁵¹. Cucerind-o pe una, îți însușești planeta în plenitudinea ei¹⁵². Ba mai mult, vârste istorice îndepărtate unele de altele ajung să facă schimb de trăsături și să se semnifice mutual. Până își pierde vechimea și devin definitiv actuale; detemporalizându-ne situările, locuirile, dependențele; delocalizându-ne văzul și pregătindu-l pentru reprezentări ubicue, insistente, ofensive: „Deșert de nisip, te-am iubit cu patimă! Ah! Cel mai mic fir de nisip al tău, de acolo de unde e, reia viața întregului univers! De care viață îți amintești, fir de nisip? [...] Uneori, caut în trecutul meu vreun grup de amintiri, ca să-mi alcătuiesc din ele o istorie, dar nu mă recunosc în niciuna, deși viața mea e plină de ele. Mi se pare că nu trăiesc decât într-o clipă mereu nouă. Ceea ce se numește a te reculege reprezintă pentru mine o imposibilă constrângere; nu mai înțeleg cuvântul *singurătate*; a fi singur în mine însumi înseamnă a nu mai fi nimeni; în mine sunt mai mulți oameni; de altfel, nu sunt la mine acasă decât pretutindeni; și dorința mă izgonește din orice loc. Chiar și cea mai frumoasă amintire nu îmi apare decât ca o epavă a fericirii. Până și cea mai mică picătură de apă, fie ea și o lacrimă, de îndată ce-mi udă mâna, devine pentru mine o realitate mai prețioasă”¹⁵³. Potrivit aceluiași regim al metonimiei, nu călătorim solitar, chit că ne-am dori asta: o lume întreagă își face bagajele odată cu noi. Sau măcar am vrea noi să fie așa: „[...] niciodată cel care rămâne/ nu-l va înțelege până la capăt/ până la capătul drumului/ pe cel care pleacă/ ușa se-nchide încet/ apropiindu-i pentru totdeauna/ pe statornic și pe hoinar/ și nu poți să nu te întrebi/ care dintre ei rătăcește mai mult/ cine prinde rădăcini/ mergând/ și cine descoperă lumi rămânând”¹⁵⁴. Apoi, dacă plecăm, vom reitera plecările altora. Căci imitând, ieșim din izolare. Reproducem comportamentele predecesorilor, dar nu și motivațiile lor. Chiar și așa, realizăm uneori că marile expediții sunt niște mari memorii. Amintirile colective fac din noi niște epigoni ai reușitelor de odinioară: „Fălcile cu scrâșnătură/ mi le strâng și-n

¹⁵⁰ Vezi poezia *Altădată, aici*, în volumul Elena Ștefoi, *Opera poetică*, Pitești, Editura Paralela 45, 2016, p. 89.

¹⁵¹ „Căi călcău posaci pe pământul străin și pământul rotund se rostogolea sub ei învățând tăcut nimicul mai mare din care erau parte. În austeritatea neutră a acelui ținut toate fenomenele căpătau o egalitate stranie și nici un lucru, fie el păianjen, piatră sau fir de iarbă, nu putea pretinde întâietate. Însăși claritatea acestor obiecte le dezmințea familiaritatea, căci ochiul înfăptuiește întregul dintr-o însușire sau parte și aici nici un lucru nu era mai luminos decât celălalt, și nici mai adumbrat și în democrația optică a unor asemenea priveliști orice preferință devine capriciu și omul și piatra capătă afinități nebănuite” (Cormac McCarthy, *Meridianul sângelui...*, p. 310).

¹⁵² „În chip multiplu totul ne-apare în afară./ Unicitatea se află-n adâncu-i, drept comoară./ Prin multiplicitate – existentul se vedește./ Unicitatea-i partea ce-n sine-o tănuiește./ [...] Nu poate existentul să fie mai presus./ Supremei existențe îi de fapt supus./ Unică și multiplă – acest tot viața și-o are,/ căci doar în chip multiplu Unicitatea-apare./ [...] Și tot ce-există-n lume, în cer și pe pământ,/ în al tău trup și suflet așijderi s-a răsfrânt./ Căci lumea – asemenea ție – o ființă e, vezi bine./ Și tu ești al ei suflet și trup ea-i pentru tine”; sunt versurile lui Mahmoud Shabestari/Şabestari (1288-1340), cuprinse în volumul *Poeme persane*, traducere de Otto Starck, București, Editura Herald, 2016, p. 270-271.

¹⁵³ Cormac McCarthy, *Meridianul sângelui...*, p. 140, 143.

¹⁵⁴ Vezi poezia *Scrisorile se vor întoarce în copaci*, în Cristina Bogdan, *Inima hiperkinetică*, București, Editura Eikon, 2025, p. 133.

van asud/ doar scrâșnitul surd, de ură,/ al măselelor l-aud/ Nu-i cântarea cea mlădie/
cu vedenii vechi, de mit/ Cântule de drumeție/ te urăsc că ai murit”¹⁵⁵. Dacă plecăm,
albastrul se ține de noi. Punem cerul pe toate hărțile pământului. Abia la căderea
noptii azurul se oprește și el ca să-și tragă nițel sufletul. Îi este însă teamă. Mai e
puțin și dăm de locul unde privirea își termină seninul. Și atunci, ce ne facem?

Urcatul la stele este ambiguu: e o rodnică înălțare sau o stearpă distanțare?
Astrele știu ele ceva, vor să ne știe acasă. E mai sigur așa. De acolo le calculăm cel
mai bine mersul, iar nouă ne aranjăm *ce va fiindul*. Apoi, revenirea pe pământ nu e
rudă cu prăbușirea lui Icar. Și nici staționarea lui Adam în el însuși nu-i o propulsie
ratată. Rămânerea nu e complicea rămășiței. Și nu-i nici o taină aici: fidelitatea față
de ceea ce n-am fi fost vreodată ne sabotează, constant, orice altă decolare. Un
vrăjitor mare și rău, zis Nu Încă, are deja nenumărați prizonieri. Și e bine înarmat,
căci speranța e cea mai grea adicție. Călătorind, luăm Universul la bani mărunți.
Toate mădularele lui, pământene sau cerești, participă cu ceva la stuporile noastre.
Se ițește soarele¹⁵⁶ și geografia iese timid de la vestiare. Roua se ridică peste
jambierele dimineții. Meciul zilei cu noaptea începe cu lovituri de pedeapsă pentru
canicula deja instalată. Potrivit Margaretei Sterian, poetul englez Stephen Spender
promovează contemplarea subiectivă ca experiență universală a cunoașterii. Tot ce-i
trebuie unui călător, am adăuga noi, observând imaginarul ascensional al versurilor
citate aici: „Clipă cu clipă stăruitor Universul le umple/ Gura și ochii, în care se
răstrâng nume și formă,/ Cu vorbe și cu imagini. Urmând universalul lor destin/
Zilele inundă nucleeele acestea vii de gând și de simțire/ Unite într-o singură idee,
deși atât de diferite toate. [...] Neajutorate gânduri se-agită, adânc, adânc; timpul și
stelele și-au spus cuvântul/ Mereu te vei hrăni din timp și spațiu. [...] Nu, nu suntem
lumi. Nu! Nu suntem infinitul,/ Asupra pietrei nu avem putere decât să-i cerem
mărturia/ Celor ce au născocit cetatea pentru oameni,/ Din noi înșine, din viața,
moartea și iubirea noastră,/ Turnul pe care l-am zidit se-nalță ca săgeata/ Din
marginea pământului până în cer,/ Avânt și cufundare în acest hău fierbinte spre a
strâmta/ Crevasa dintre viața de sub pleoape, cea visată,/ Și spațiul luminos, fugar,
de dincolo de noi, [...] Muritorii nu sunt nici secole, nici spații, / Nu sunt întinderi,
nici împărății, ei n-au/ Decât un trup și un mormânt. [...] Cunoașterea și amintirea
se desfășoară-n suflet –/ Fruct solar al timpului, primăvară și toamnă a lumii”¹⁵⁷. A
cam trecut timpul iluziilor din secolul XIX. Călătoria ni se prezintă astăzi ca o
veșnică revenire¹⁵⁸ a omului asupra lui însuși, într-o crispată strădanie de a

¹⁵⁵ Am citat din poezia *Vântul, sfârțecat de boală*, aflat în volumul Nichita Stănescu, *Integrala poeziei...*, p. 443.

¹⁵⁶ În psihanaliza de sorginte jungiană, „soarele este un simbol al centrului ce se mișcă autonom în ființa umană, iar astfel este o sursă a conștiinței” (Marie-Louise von Franz, *Simboluri arhetipale în basme*, vol. 2, *Călătoria eroului...*, p. 380).

¹⁵⁷ Stephen Spender, *Exerciții ale spiritului*, în *Eternă bucurie-i frumusețea*, antologie de Margareta Sterian, Cluj-Napoca, 1977, p. 106-108.

¹⁵⁸ „Dar cel mai adesea auzeam o chemare, întorceam capul, în spatele meu nu era nimeni. Până când am înțeles că era ceva care îmi adâncea simțurile. Imaginile nu se mai răsturnau pe retină, ci, undeva, pe un ecran, în urma mea, dându-mi impresia stranie că îndărătul meu sunt tot eu, care îmi calc pe urme” (Varujan Vosganian, *Patimile după Gödel...*, p. 40).

preschimba cercul sever al sorții, atent programate, într-o întretăiere, mai șovăitoare, a mai multor traiectorii destinale: „Centrul ca atare devine manifest numai printr-o astfel de mișcare circulară în jurul său”¹⁵⁹. Însăși ideea de *destin*¹⁶⁰ are ca sinonim aceea de *roată a sorții*, cu semnificații adesea contradictorii: „Roata care se învâрте fără oprire semnifică, mai ales în simbolismul oriental, roata eternei renașteri, cursul decisiv al vieții. În sens negativ, poate exprima pribegia eternă și tulbure, sau a fi aruncat de colo-colo în viață, sau a fi prins în roțile Iadului. Din moment ce moara reprezintă bine-cunoscutul motiv al eternei reîntoarceri, folclorul cunoaște exemple ale roții care întinerește lucrurile”¹⁶¹. Motivul roții ca reprezentare destinală sau ca simplă simbolizare a traiectului uman inconștient de sine ocupă un loc de seamă în marea filosofie a lumii. Într-unul din seminariile sale, acela din 22 ianuarie 2003, Jacques Derrida glosa: „De ce anume fugim atunci când ne îndepărtăm, ne refugiem sau ne exilăm, ca un refugiat sau un exilat într-o insulă, de ce anume fugim într-o insulă? Sau, invers, atunci când fugim de insulă? Și nu există oare, uneori, la aceeași persoană, în aceeași dorință, o concurență suspectă și o simultaneitate stranie, în ceea ce privește insularitatea insulei, între atracție și aversiune, între insularofilie și insularofobie? Ce trebuie să fie, ce trebuie să însemne un fel de esență a insulei, dacă așa ceva există, care să provoace această dublă mișcare contradictorie de atracție și alergie? Este, bineînțeles, vorba de o anumită experiență a solitudinii pe care o înțelegem adesea ca izolare, retragere, insularitate [...]. Or, veți fi remarcat, poate, că pe insula sa Robinson avea câteva probleme cu roata. Avea, voi îndrăzni să spun, niște probleme cruciale cu roata. Roata a fost crucea lui, dacă putem să încrucișăm sau să încercuim astfel laolaltă aceste două figuri. Altfel spus, Robinson avea probleme cu cercul, cu cicloidul, deci cu întoarcerea la sine a roții [*roue*] și a drumului [*route*], și nu doar cu riscul de a te întoarce pe propriii tăi pași și de a lua drept a ta urmă de pas care, vă aduceți aminte, îl cufundă într-o meditație sau într-o speculație terifiantă. Riscă să ia, își spune el lui însuși, urma de pas drept a altcuiva, când de fapt e poate a sa și a trecut poate deja pe acolo el însuși, ca un altuia căruia i-ar fi el însuși, în momentul când se neliniștește de această urmă de pas, un fel de revenant, de strigoi. De ce să ne reamintim roata și această expunere compulsivă la revenirea re-venantului, la întrebarea venită de la re-venant? Înainte de a reveni asupra acestor întrebări, mă apropiez, spre a le preciza, de aceste aluzii la roată, cărora presupun că cititorii lui *Robinson Crusoe* au în general tendința de a nu le acorda prea mare atenție, ca una dintre numeroasele detalii tehnice menționate în treacăt în viața unui Robinson obsesional ocupat să reinventeze tehnologia și să-și făurească pentru sine, ca la începuturi, în propria-i insulă, care și ea este încercuită de mări și oceane, și pe care riscurile de a-ți călca pe propriii tăi pași, pe propriile urme sunt mai mari ca oriunde, a unui Robinson total ocupat, așadar, să-și făurească, să se

¹⁵⁹ Martin Heidegger, *Conceptele fundamentale ale metafizicii. Lume, finitudine, singurătate*, traducere de Paul Gabriel Sandu, București, Editura Humanitas, 2019, p. 251.

¹⁶⁰ Într-o literatură dedicată autorealizării de sine, ideea de destin își pierde atractivitatea: „Oamenii numesc îndeobște destin ceea ce li se întâmplă când își pierd puterea de a lupta” (Rosa Montero, *Povestea Regelui Străveziu*, traducere de Ileana Scipione, București, Editura RAO, 2007, p. 308).

¹⁶¹ Marie-Louise von Franz, *Simboluri arhetipale în basme*, vol. 2, *Călătoria eroului...*, p. 49-50.

înzestrece, ca pentru prima oară în ciclul istoric al umanității (nici măcar n-aș spune al hominizării, căci există civilizații umane fără roată, amerindieni de pildă) să se înzestrece cu unelte și instrumente deja disponibile, precum, tocmai roata, în lumea pe care a părăsit-o. Roata, așa cum știți, va fi fost în istoria oamenilor o mutație care a dat totul peste cap, o invenție extraordinară și extraordinar de greu de conceput și de realizat, și având în vedere că ne permite să descriem, așa cum se descrie și o mișcare (căci nu e suficient să descrii [*décrire*] un cerc, să scrii [*d'écrire*] un cerc așa cum ar face-o un geometru pe nisip, pentru a inventa o roată ca proteză tehnică și dispozitiv material în lume, o mașină capabilă să descrie o mișcare efectuând-o și, aici, învârtindu-se în jurul unei osii), având, așadar, în vedere că roata descrie întoarcerea circulară la sine în jurul unei axe imobile, ea devine un fel de posibil figural încorporat, o *metaphora* (*metaphora* înseamnă în greacă «vehicul», chiar autobuz, automobile) pentru toate mișcările corpului ca mișcări fizice de revenire la sine [...]. Această *metaphora* poartă sau transportă visul de a fi tu însuși în deplasare, de a te deplasa rămânând tu însuși, sine însuși, de a fi propria rotație în jurul sieși, de a antrena corpul și raportul cu sine încorporat, în lume, spre revenirea la sine în jurul unei axe de identitate relativ imobile, nu absolut imobile, de vreme ce axa, osia, butucul se deplasează și ele, imobil însă în comparație cu cercul însuși al roții, care se învârte în jurul lui. Roata nu este nici oglinda, nici doar cercul, nici măcar cercul rotitor: un trunchi de copac culcat pe care sunt făcute să se rostogolească pietre, pietrele unei piramide de pildă, nu este o roată¹⁶². A înconjura un spațiu, nu neapărat pe o traiectorie perfect circulară, înseamnă a-l circumscrie unui cerc ideal, fără început și sfârșit, evident¹⁶³. Dându-i astfel roată, îl înființăm decupându-l; și,

¹⁶² Jacques Derrida, *Fiara și suveranul*, vol. II, *Seminar 2002-2003*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2013, p. 119, 126-127.

¹⁶³ Cercul este un arhetip care poartă în subînțelesurile lui ideile de infinit, nemurire, elevație: „Pornind de la viață, Hristos a ajuns la viață. Începând cu sacrificiul vieții, al vieții proprii, Iisus ne arată cât de perfect se închide cercul vieții. De la sacrificiu (semn al existenței vieții) și apoi la asimilarea în spirit a semnificației sacrificiului s-a ajuns la obiectul, absolut egal cu el însuși, al credinței. Un cerc este chiar Unul, atunci când cercul se închide. Un cerc se închide când de-a lungul liniei evoluției în timp se întâmplă totul de la viață la spirit; de la sacrificiu la libertate. Unul este chiar împlinirea în spirit. Unul poate fi Pomul Vieții?” (Angela Marinescu, *Opere complete*, vol. III, *Proză*, Bistrița, Editura Charmides, 2016, p. 95). Iar un semn al cercului, al infinitului și al eternității este punctul. În poemul *Contemplarea lumii din afara ei*, Nichita Stănescu stabilește un fel de echivalare simbolică între punct, cifra unu, geneză, pământ, divinitate, privire și repaos: „Acest punct de culoare albastră/ care-și zice sieși pământ/ el este ochiul,/ el este patul de odinioară/ el este patul de odihnă/ al vederii în genere./ De la mare distanță,/ de la foarte mare distanță,/ nașterea lumii și apoi a ei/ sunt lipite/ și dorm îmbrățișate în acest punct albastru./ [...] Aici toate numerele dorm/ în cifra unu,/ iar cifra unu doarme/ în acest punct albastru./ [...] El este punctul,/ el este divinul punct albastru./ Inima tuturor inimilor./ trupul tuturor trupurilor/ și sângele scurs/ al tuturor rănilor din cosmos” (Nichita Stănescu, *Integrala poeziei...*, p. 336). Simbolică cifrei unu ne este deslușită îndeosebi din perspectivă teologică: „Cifra 1 exprimă, înainte de toate, exclusivitatea și unicitatea. Este cifra perfecțiunii și a unității absolute. Dumnezeu este doar Unu, dar este Unic, Singurul Dumnezeu Adevărat. Simbolizează esența, reprezintă cifra lui Dumnezeu-Tatăl. Este simbolul Unicului, Universalului, Transcendentalului, al principiului prim și al puterii creatoare. 1 este originea tuturor. Nu admite nici o diviziune. Este simbolul Totului exprimat în unitatea sa, fiind temelia și perfecțiunea. [...] 1 este începutul, căci mai înainte de el nu este nimic. [...] Universul întreg este conținut în

totodată, îl înveșnicim: prin același ocol, iar și iar, parcurgând la infinit prea știuta circumferință: „Stricat ajunge miezul migdalei de l-ai scos/ din coaja lui când încă el crud e și apos./ Doar când migdala-i coaptă, de ea tu să ai parte,/ și-atuncea scoate-i miezul, dând coaja la o parte./ Căci Legea este coaja, – Adevărul este miezul/ și între ele-i Calea spre Domnul. Țasta-i crezul./ A scoate prea devreme acel miez e o greșală./ Doar copt, fără de coajă-i bun miezul de migdală./ *Iar când drumețul de la izvorul sfânt se-adapă,/ e copt de-acuma miezul și coaja-i atunci crapă./ Străin de lumea-aceasta un alt drumeț devine,/ și contopit cu Domnul, în ea nu mai revine./ Iar altă drumeție pe urmă împlinește.*” Din glie și din apă născut ca un copac,/ cu crengi ce peste bolta cerească se desfac,/ la rându-i zămislește alt sâmbure atunci,/ ce se-nmulțește-n urma divinelor porunci./ *Și sâmburele-ajunge [...] iarăși un copac,/ cum punctele-ajung linii și-n cercuri se prefac./ Atuncea când drumețul-său drum și l-a-mplinit,/ vezi, punctul său din urmă cu primul s-a unit./ El seamănă prea bine cu brațu-unui compas, ce pleacă iar din punctul din care-un cerc a tras./ [...] «Deci care e sfârșitul?» Celor ce-au întrebat,/ răspunsu-i: «A te-ntoace de unde ai plecat» [...] Întreaga lume nu e decât o-închipuire,/ ca punctul ce-mplinește un cerc dup-o rotire./ Învârte cu iuțea-lă-o scânteie, stând pe loc!/ Iuțea învârtirii-o preschimbă-n cerc de foc”¹⁶⁴. După cum am arătat deja puțin mai sus, în limbajul curent, *a înconjura* înseamnă și *a da roată*. E un clișeu care subîntinde simbolistici ancestrale, utilizate atât în societățile premoderne europene, cât și în acelea orientale. Nu-i nimic de mirare, căci multe expresii întrebuințate din reflex ascund straturi imemorabile de semnificări; care, în vreme, și-au modificat semnificatul, fără a-l depriva cu totul de înțelesurile lui primare. Referindu-se la roțile cu șase ori opt raze, René Guenon preciza: „Centrul este, înainte de toate, originea, punctul de pornire al tuturor lucrurilor; este punctul principial, fără formă și fără dimensiuni, deci indivizibil și, prin aceasta, singura imagine a Unității primordiale. Prin iradierea lui sunt produse toate lucrurile. [...] Punctul din centrul cercului a fost înțeles, de asemenea, și probabil încă dintr-o epocă foarte veche, ca o reprezentare a soarelui, deoarece acesta este cu adevărat, în ordinea fizică, Centrul sau «Inima Lumii»; figura a rămas până în zilele noastre semnul astrologic și astronomic uzual al soarelui. Din aceeași cauză, probabil, majoritatea arheologilor încearcă, peste tot unde întâlnesc acest simbol, să-i acorde o semnificație exclusiv «solară» pe când el are în realitate un alt sens, mai vast și mai profund; ei uită – sau nu cunosc – faptul că soarele, din punctul de vedere al tradițiilor străvechi, nu este el însuși decât un simbol, acela al adevăratului «Centru al Lumii», care este Principiul divin [...]. Or, roata, în loc să fie un semn «solar», cum e considerat de obicei în epoca noastră, este înainte de toate un simbol al Lumii, lucru ușor de înțeles. În limbajul simbolic la Indiei se vorbește constant despre «roata lucrurilor» sau despre «roata vieții», ceea ce corespunde clar acestei semnificații. [...] Dar să revenim la semnificațiile Centrului, căci până aici*

Unitate, în 1. În toată mulțimea lucrurilor create, se poate vedea intenția lui Dumnezeu de a le aduce la o unitate văzută”. Vezi vocea *I/Unu*, în Ioan Stancu, *Mic dicționar explicativ al Vechiului Testament...*, p. 292-293.

¹⁶⁴ Circularitatea traseelor inițiatice este ilustrată aici de *Pilduirile* sau *Rânduiriile* lui Mahmoud Shabestari/Şabestari. Vezi *Poeme persane...*, p. 262-263, 275.

nu am expus-o decât pe prima, aceea care face din el imaginea Principiului; vom găsi o altă semnificație în faptul că Centrul este, pur și simplu, «mijlocul», punctul echidistant față de toate punctele circumferinței, care împarte orice diametru în două părți egale. Până acum Centrul era considerat, într-un fel, ca fiind înaintea circumferinței, care nu capătă realitate decât prin iradierea acestuia; aici Centrul este perceput în raport cu circumferința realizată, fiind vorba despre acțiunea Principiului în sânul creației. Mijlocul situat între extremele reprezentate prin punctele opuse de pe circumferință este locul în care tendințele contrare, ajungând la aceste extreme, se neutralizează, dacă putem spune astfel, și sunt în echilibru perfect. Dintr-un punct de vedere universal, tradițiile extrem-orientale vorbesc mereu despre «Nestrămutatul Mijloc», care este punctul unde se manifestă «Activitatea Cerului»; și, conform doctrinei hinduse, în centrul oricărei ființe, ca și al oricărei stări de existență cosmică, rezidă o reflectare a Principiului suprem. De altfel, însuși echilibrul nu este în ordinea manifestării decât o reflectare a imuabilității absolute a Principiului; pentru a înțelege lucrurile din acest nou unghi, trebuie să privim circumferința ca fiind în mișcare în jurul centrului ei, singurul ce nu participă la această mișcare. [...] Iar această rotație reprezintă schimbarea neconținută la care sunt supuse toate lucrurile manifestate; într-o astfel de mișcare nu există decât un punct unic care rămâne fix și imuabil, iar acest punct este Centrul. [...] Imobilitatea Centrului este imaginea eternității în care toate lucrurile sunt prezente într-o simultaneitate perfectă, Circumferința nu se poate roti decât în jurul unui centru fix; de asemenea, schimbarea, care nu-și este suficientă sieși, presupune în mod necesar un principiu aflat în afara ei; [...]. În același timp, Principiul imuabil, prin însuși faptul că tot ce există, tot ce se schimbă sau se mișcă nu are realitate decât prin el și depinde în totalitate de el, este, ca să spunem așa, acela care dă mișcării impulsul prim, care apoi o stăpânește și o conduce, care îi dă legea, păstrarea Ordinii Lumii nefiind decât un fel de prelungire a actului creator. În locul rotației unei circumferințe în jurul centrului său, ne putem închipui, la fel de bine, rotația unei sfere în jurul unei axe fixe; semnificația simbolică este exact aceeași. Din această cauză reprezentările «Axei Lumii» sunt atât de numeroase și de importante în toate tradițiile străvechi; iar sensul lor general este în fond același cu cel al reprezentărilor «Centrului Lumii», cu excepția faptului că ele evocă mai direct rolul Principiului imuabil față de manifestarea universală decât celelalte aspecte sub care Centrul poate fi, de asemenea, considerat”¹⁶⁵. Cercul oricărui călător se închide undeva, dar, atenție, într-un alt punct pentru fiecare dintre ei. Și oricât de important ar fi acel punct, el nu poate fi tras la sorți. Are o înfățișare bicefală: pe de o parte, pare un vârf al hazardării, pe de alta, o culme a determinării. Ne-o spune, cu nuanțele de rigoare, María Zambrano: „Incaptabil, punctul marchează, indică, stabilește fără să invite la discuție și fără ca din prezența lui să emane – cel puțin într-un prim moment – vreo lege. Ceea ce propune este ca un fel de posibilitate a imposibilității, lipsă de verosimilitate a adevărului, semnul ființei care nu poate să se confunde cu realitatea și nici să intre în ea, dar care o atrage și o susține Umbra reală a unui

¹⁶⁵ Vezi capitolul *Ideea de Centru în tradițiile antice*, în René Guenon, *Simboluri ale științei sacre*, traducere de Marcel Tolcea & Sorina Șerbănescu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 77-84.

străvechi centru care nu poate fi reprezentat. [...] Punctul este, pur și simplu. Nu este cauză, nici efect, nici nu indică vreo direcție de urmat aceluia care îl privește; acțiunea lui primară este desprinderea care, nu fără o anume violență, operează asupra celui care îl privește. Și cine i se încredințează lui se desprinde numai datorită acestui fapt de devenirea care îl învăluie și este gata să-l scufunde. Și astfel ajunge să se afle susținut de el, ca și cum punctul ar fi ceea ce nu numai că nu este, ci și ceea ce pare să nege: un loc. Un loc este prin definiție un spațiu unde se poate intra sau unde există înlăuntru lui ceva sau cineva. Dar punctul nu are nimic înlăuntru lui și nici nu poate adăposti nimic nici măcar pentru o clipă, o clipă care este echivalentul lui în timp. Atunci sugerează posibilitatea de a trăi fără loc; fără nici un loc într-o desprindere totală. Iar faptul că nu durează din această cauză nu înseamnă că nu este. Sau că nu este cel puțin ca o antecameră sau o poartă. Ca o anticipare a unui mod de viață în care să se împlinescă transcendența. [...] Punctul fix prin el însuși se deplasează. Se desprinde de orice plan fără ca această deplasare să genereze vreo linie și nici să marcheze apariția altui plan. Se pierde în singurătatea lui, se eliberează și se manifestă odată cu ea. Se află în afara spațiului fără ca din această cauză să se afle în gol, fără să fie o cavitate și nici altceva care să-i aparțină. Nu aparține nici spațiului, nici timpului. Dar cu singurătatea lui le unifică pe amândouă și le distinge făcând din spațiu o infinitate și din timp o limitare”¹⁶⁶. Punctul este o linie în repaos. Iar linia este o eventualitate a curbei: oricând o poate lua la stânga sau la dreapta. Așadar, punctul poate fi un avatar al cercului. Apoi, menținând discuția în același registru vizual-geometric, o să acceptăm și asta: cercul este, la rândul-i, un simptom al centrului. E un cerc care nu-și propune să reconfirme perfecțiunea rotației, ci să întrețină o anume ciclicitate a revenirilor către nucleul dur al ființării noastre; nucleu echidistant față de ocolul pe care i-l dăm, mereu pe același traseu, cu iluzia că-i totuși altul; în nădejdea că vechiul drum o să ne dăruiască o cale nouă. Și nu ne rămâne decât să sperăm că schematismul cercului o să prevestească, cine știe, plenitudinea sferei. Dar ne scoate sfericitatea la vreun liman? Sau poate că orizontul rotunjit al călătoriei este acel surrogat de sfârșit care ne poartă într-atât de mult cu vorba încât încetăm să mai vrem vreun final autentic? E o întrebare pe care ne-o punem în multe feluri, fără ca răspunsurile să fie la fel de variate: „Una din întrebările care i-au făcut pe oameni să se gândească mai întâi la noțiunea de infinit a fost problema universului: tot ceea ce există. Continuă universul la infinit sau are un capăt? Aceleași întrebări s-au pus și despre Pământ, și au existat culturi care mai credeau că Pământul e plat în timp ce altele deduseseră că e curbat. Chiar și atunci când toată lumea a aflat că Pământul e sferic – permițând navigarea la nesfârșit fără a cădea dincolo de marginea Pământului – aceleași idei nu au fost transpuse în imaginea asupra universului. Nu exista nici o cale evidentă prin care universul spațiului să poată fi conceput ca suprafață curbă a unei mingi. [...] În majoritatea culturilor vechi existau sisteme de credință care includeau o teorie sau o legendă despre natura universului și poziția noastră în interiorul lui. Aceste credințe, poate sub forma unor

¹⁶⁶ *Punctul*, în Maria Zambrano, *Luminișuri*, traducere de Gabriela Necheș, București, Editura Humanitas, 2024, p. 145-147.

mituri ale creației sau a unor povești despre perpetuarea lumii, au jucat un important rol psihologic. Ele au dat omenirii un loc încărcat de semnificații în interiorul schemei cosmice a lucrurilor. Ele au împins marginile necunoscutului mai departe, către zone de unde nu puteau avea un impact imediat asupra a ceea ce se întâmplă aici și acum. În acest context, întrebarea dacă universul continua la nesfârșit sau există un punct în care se oprește cerea un răspuns care trebuia să se potrivească cu credințele despre alte lucruri”¹⁶⁷. La încheierea acestui citat vom ridica din umeri, miștându-ne cum facem adesea: de la o vreme încoace, continuarea călătoriei e mai atractivă decât împlinirea ei. Ceea ce nu înseamnă că ne dedicăm nelimitatului ca scop în sine; pentru că acesta, odată fetișizat, poate să devină un geamăn al neantului.

Niciun drum lăuntric nu-i molipsitor și nu se ia de la unul la altul. Adam nu mai aspiră la nimic, dar să fie cucerit ar vrea. Și nu mai caută pe nimeni. Ba dimpotrivă. Crede că Dumnezeu o să-l descopere pe el. Și vrând să dicteze tuturor cerul care îi trebuie, Adam se mută la est de ultimele sale eșecuri. Își ia o soartă nouă ca să-și dea seama că e prea atașat de cea veche. Spre ghinionul lui, Orientul Mijlociu aduce neastâmpărul la superlativ: un singur Dumnezeu face față foarte multilor proroci. Timpul e zorit din toate părțile și e forțat să dea și Creatorului o vârstă. Lui Adam i se încețosează priceperea: aici domiciliază oare Tatăl Ceresc? Reclamă o scurtă lămurire și primește o lungă așteptare: n-o să aflăm noi Adevărul, ci numai întrebări despre Calea către El. Adam vede că trecutul îi crește vertiginos, iar viitorul nici nu i s-a născut încă. Multă pledoarie, puțină mărturisire. Privirea suptă de arșiță îi ascunde albastrul prin cețuri năzărite din nisip. Unii avertizează, alții alertează. E nevoie să mai apună multe-multe generații de promisiuni; pentru ca, în speranțele nazarinenilor, Dumnezeu să îplinească, iarăși, 33 de ani. De câte stele e nevoie ca să ridicăm cortina seninului? Problema e că avem un Univers și câte astre sunt pe cer tot atâtea păreri avem despre dânsul. Nu ne simțim însă presați să dăm o soluție marilor taine, ne e bine în compania lor. Așa că ne mai uităm spre cer doar dacă vrem ca ochii noștri să ia culoarea a ceea ce văd; și pentru ca adevărul să dea un chip luminii.

Până atunci, speranța n-o să moară ultima, căci rămânem noi la urmă. Orbecăind, ne dăm ocol, încăpățânați, unii altora. Până când ne rătăcim și de noi înșine, întrebându-ne, panicați, dacă nu cumva vom fi greșit persoana în care suntem. Iar cerul căzut din ochi nu ne îngăduie să mai recuperăm privirea celui alt și nici să nimerim drumul spre casă. Nu mai răbufnește în noi decât resemnarea? Și nu mai palpită decât lehamitea? Nu ne mai asurzește decât inutilul? Atunci n-avem un sfârșit, ci un epilog: o lacrimă la sfârșitul seninului; care nu-i însă pentru noi toți. Pentru că tu, călătorule singuratic, nu încetezi să crezi: că ți-ai trăit sufletul în așa fel încât, la desprinderea lui de trup, un petic de cer a coborât, în locul tău, pe pământ; și cu toate că albastrul nu se măsoară în secunde, una dintre ele te adună, blând, în clipa ei de veșnicie.

¹⁶⁷ John D. Barrow, *Cartea infinitului...*, p. 114-115.

The Meandering Serenity of the Sky: Chromatics, History, and Culture

Travel is that somewhere into which you have recently stumbled, and which gives you further reasons to stay, though you are the one who would rather not linger there. The Earth beneath your feet is your best friend: it carries you across its entire length. It takes you everywhere with it, towards all its widths. Otherwise, you could never find yourself again: flying with your knees up to your chest is less than ideal. The Earth has guided your steps since you can remember, to keep you daily in the sunlight, may it be always visible or, at times, barely there. So do not rush. The world is left speechless if your eyes are too inquisitive. What matters is not to lose sight of humankind's oldest aspirations: overcoming oneself; the desire to reclaim a place in heaven—a place that was once ours, yet we took it for granted. Whatever we may claim, the journey always has a will of its own. It follows its own non-negotiable path. It directs us towards that which we did not know we desired. And a traveller, even if willing, does not become one with the journey. He accompanies it and adapts to it, hoping that, at least sometimes, the journey might ask his opinion. It is not the case. Therefore, people are compelled to do what they hate the most: hesitate, deliberate, choose, and decide. Is the sky capable of having a history? Perhaps only the history of how human beings have struggled in so many ways to glimpse its mysteries century after century. This study aims to address, in part, these uncertainties.

Keywords: travel, imaginary, ascension, blue, sky, center.